
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

॥अथस्वरोदयःसटीकःप्रारभ्यते॥

स्व०
१

श्रीगणेशाय नमः॥ तत्रादौ मंगलाचरणं॥ शिवायाः संतो
षं कलयितुमिहानंतमहिमा॥ शिवाद्भुतोस्यां कुतुककृत
वेतंडवदनः॥ शिरःकैलासाद्रौ कृतललितलीलः करत-
लो॥ स्फूर्ता द्रालिसिंदूराज्जगदवतु शोणो गणपतिः॥१॥ बालां
बालरविप्रभां भगवतीं बालेंदुभूषां शिवां॥ बालप्रेमकरीं च

द०
१

तुर्भुजसुतांबालेषुमुक्ताहृतां ॥ बालातालसमेतगीतललि

तांबालांहिमाद्रेःशुभां ॥ ध्यायेच्छोणस्फटारत्नभूषणयुतांशो

णांबरांसुंदरीं ॥२॥ ॥ अथप्रस्तावना ॥ ॥ श्रीमज्जगदीश्व

रानेऐहिकवपारलौकिकस्वरेंलोकांसमिळावींतयाअर्थी

नानाप्रकारचींसाधनेंकरूनठेविलींआहेतत्यांसर्वसाधनां

स्व०
२

तहें स्वरोदयनामकशास्त्र योगशास्त्राचें प्रकरण मोठें कृपेक
रून लोकहितार्थ पार्वतीला सांगितलें तें शिवाचें कृपाप्रसादानें
भक्तयोगीलोकांस मिळालें मग शिष्यप्रशिष्यादिद्वारा या लोकां
ल उतरलें व इहकाळ पर्यंत चाललें असतां संस्कृत ह्मणून आ
धुनिक अल्पमती लोकांस कळेनासें झालें यास्तव लोकदया म-

द०
२

नातफार आपून श्री शुद्धिवंशांतील हंससद्वाजागेश्वरला
त्यासाहेब शुद्धीव महाराष्ट्रदेशांतील मोहितवंशाचे तेसरंगरा
वबाबासाहेब मोहिते या उभयतांनीं मला सांगून या योगमकर
ण्याचा अर्थ माझा मुखानें करविला तो मी योगी नसता यथामति
जो माझ्यानें झाला तो मी केला यांत अंतरजर कोठें कोठें पडलें अ

सेल्लनरतें मार्मिकयोगज्ञानीलोकांहीह्यायाकरून व माझा अप
राधाचीक्षमाकरून दूरकरावें व वास्तविक अर्थानें परिपूर्णकरा
वें ही माझीविज्ञप्ती आहे व ग्रंथ पाहणारे लोकांस हीच प्रार्थना-
आहे कीं याग्रंथाचे अर्थ पाहावे परंतु त्या अर्थावरच विश्वास ठेऊ
न स्वराचा अभ्यास करून येतर याच्यास्वाचा अनुभविक जो गुरु

असेलत्यास्स्वारणजाऊनत्याचेआज्ञेप्रमाणेंकरावें॥ ॥इति
प्रस्तावना॥ ॥श्रीगणेशायनमः॥ देवेंद्रमौलिमंदारमकरंद
कणारुणाः॥ विघ्नंहरंतुहेरंबचरणांबुजरेणवः॥१॥ अप्रमेय
त्रयातीतनिर्मलज्ञानमूर्तये॥ मनोगिरांविदूरायदक्षिणामू
र्तयेनमः॥२॥ ॥अथस्वरोदयःप्रारभ्यते॥ ॥श्लोकः॥ शांते

स्व०
४

शुद्धेसदाचारेगुरुभक्त्यैकमानसे॥ दृढचित्तेकृतज्ञेचदेयश्चै
वस्वरोदयः॥१॥ टीका॥ प्रारंभीयोगिवर्यआज्ञाकरितातकींजो
पुरुषशांतआणिशुद्ध वशिष्टाचारसंपन्न वगुरुभक्तीविषयीं
चज्याचेंअंतःकरणवधैर्यसंपन्नवकृतज्ञत्यापुरुषासहास्वरो
दयनामकग्रंथद्यावा॥१॥ श्लोक॥ दुष्टेचदुर्जनेक्रुद्धे अशांतेगुरु-

द०

४

लोपके ॥ हीनसत्वेदुराच्यारेस्वरज्ञानंनदीयते ॥ २ ॥ टीका ॥ जोपु
रुषदुष्टचडुर्जनचरूपणस्वभावाचावज्ञांतिराहितचगुरुसींको
णतेंहीकार्यलपविणारावसत्वगुणेकरूणराहितवडुराचारसं
पन्नत्यापुरुषासहेंस्वरोदयाचेंज्ञाननद्यावें ॥ २ ॥ श्लोक ॥ श्रीपार्व
त्युवाच ॥ देवदेवमहादेवकृपांकृत्वाममोपरि ॥ सर्वसिद्धिकरंज्ञा

स्व०
५

नंकथयस्वमहेश्वर॥३॥टीका॥श्रीपार्वतीमहादेवासप्रश्नक
रितीझालीकीं सकळदेवाहीच्यादेवाप्रभूजीमहादेवाआपण
माझेवरहृपाकरूणसर्वकार्याहींचीसिद्धिकरणारेंअसेंज्ञान
मलासांगा॥३॥श्लोक॥कथंब्रह्मांडमुत्पन्नंकथंवापरिवर्त्तते
कथंविलीयतेदेवदब्रह्मांडनिर्णयं॥४॥टीका॥ब्रह्मांडकसें

द०
५

उत्पन्न झालें आणि कसें चोहोंकडे राहलें आणि कसें लयास-
पावतें हा ब्रह्मांडाचा निर्णय ही मला सांगा ॥४॥ श्लोक ॥ ईश्वर उ
वाच ॥ तत्वाद्ब्रह्मांडमुत्पन्नं तत्वेन परिवर्त्तते ॥ तत्वे प्रलीयते-
देवि तत्वाद्ब्रह्मांडनिर्णयः ॥५॥ टीका ॥ महादेव बोलते झाले कीं-
हें देवि पंचतत्वापासून ब्रह्मांड उत्पन्न झालें तत्वेकरून चोहों

स्व०
६

कडेराहतें तत्वामध्येचलयासपावतें तस्मात् त्यातत्वापासू
नचब्रह्मांडाचानिर्णयहोय॥५॥श्लोक॥देव्युवाच॥तत्वमेव
परंमूलंनिश्चितंतत्ववेदिभिः॥तत्वस्वरूपंकिंदेवतत्वमेवप्र-
काशय॥६॥टीका॥पार्वतीपुनःबोलतीझालीकींहेईश्वरातत्व
वेत्तेपुरुषजेआहेतत्यांहींसर्वजगाचेंमुख्यकारणतत्वचहो

द०
६

यअसानिश्चयकेला आहे आणिवास्तविकसुखजगाचेंका-
रणतत्वचहोय तस्मात् तत्वाचेंस्वरूपकाय याअर्थीआपण
तत्वाचाच प्रकाशकरावा ॥ ६॥ श्लोक ॥ ईश्वरउवाच ॥ निरंजनो
निराकारोह्येकोदेवो महेश्वरः॥ तस्मादाकाशमुत्पन्नमाकाशा
द्वायुसंभवः॥ ७॥ वायोस्तेजस्ततश्चापस्ततःपृथ्वीससुद्भवः॥

एतानिपंचतत्वानिविस्तीर्णानिचपंचधा॥ ८॥ तेभ्योब्रह्मांडमुत्प
न्नंतैरेवपरिवर्त्तते॥ विलीयतेचतत्रैवतत्रैवरमतेपुनः॥ ९॥ टी
का॥ ईश्वरबोलतेझालेकीं हे देवि निर्गुण आणिनिराकार असा
जो एकदेव महेश्वर आहे त्यापासून आकाश उत्पन्न झालें आ-
काशापासूनवायुउत्पन्नझाला॥ ७॥ वायुपासूनतेज उत्पन्नझा

लें तेजापासूनजळउत्पन्नझालें जळापासून पृथ्वी उत्पन्नझा
ली अशींहीं आकाश१वायु२तेज३जळ४पृथ्वी५यानावाचीं पं
च ५तत्वें उत्पन्नहोऊन पंचीकरणाचे प्रकारें एकाचें अंशात
एकाचा अंश अशाप्रकारें पाचापाचा प्रकारचीं विस्तारासपाव
लींत पंचीकरणह्मणजें पाचातत्वांचे समानदोनदोनभागहो

वून त्या दाहां भागांत पहिलें पांचां भागाहींचे प्रत्येक चार चार भा
ग होवून त्यांचें चौं चौं भागांचें आपआपले दुसरे भागांत न मिळतां
अवांतराचे भागांत न मिळणें॥ या पंचीकृत पंचमहाभूतांस पं
चतत्वें असी संज्ञा आहे॥८॥ त्या पंचतत्वांपासून ब्रह्मांड उत्प
न्न जालें तेंहीं करून चचोहोंकडे राहता हे त्यांत त्याहींत चल

यासपावतें आणितेथेंचपुनःरममाणहोतें॥ १॥ श्लोक॥ पंच
तत्वमयोदेहः पंचतत्वानिसुंदरि॥ सूक्ष्मरूपेणवर्त्तंतेज्ञायंतेतत्
त्वयोगिभिः॥ १०॥ टीका॥ हेसुंदरिहादेहपंचतत्वाचाआहे त्या
यादेहातपंचतत्वेंसूक्ष्मरूपेकरूणराहतात हेंवर्त्तमानजेयो
गीआहेतत्याह्मांसकळतें॥ १०॥ श्लोक॥ अतएवप्रवक्ष्यामिशरी

रस्थंस्वरोदयं ॥ हंसचारस्वरूपेणभवेज्ज्ञानंत्रिकालिकं ॥ ११ ॥

टीका ॥ योग्यांसतत्वज्ञानहोतें असें आहेतस्मात् योगसाधनत

त्वज्ञानाचेंकारणझालें तेंयोगसाधनकायपदार्थआहे असेंह्म

टलेंअसतांशरीरसंबंधीप्राणादिवायुस्वाधीनठेवणेंहें योगसा

धनहोय याचहेतूस्तवशरीरांतराहणार अशास्वराचालक्षण

जेश्वासाचा उदय म्हणजे प्रकाश जेणेंकरून होतो त्याज्ञानास्व-
स्वरोदय असें म्हटलें आहे तें स्वरोदय नामक ज्ञान तुला मी सां
गतो याज्ञानानें काय होईल तें एक (हं) (स) हे दोन वर्ण कसें
बाहीर आंत जातात येतात याच्या स्वरूपाचें म्हणजे (हंस) या
श्वास संबंधी ब्रह्मस्वरूपाचें परिज्ञानें करून भूत१ वर्त्तमान२ भ

स्व०

१०

विष्यत् ३ या कालत्रयसंबंधी ज्ञान होतें तस्मात् स्वरज्ञान ज्या
त्याचाचून तत्वज्ञान होत नाही म्हणून पहिलें स्वरज्ञान सांगतो
तें तूं ऐक॥११॥श्लोक॥ गुह्याद्गुह्यतरं सारमुपकारप्रकाशकं॥
इदं स्वरोदयं ज्ञानं ज्ञानिनां मस्तके मणिः॥१२॥टीका॥ गुह्यापे
क्षा अतिगुह्य वेदशास्त्रातील सार सर्वांस उपकारकारक असें

द०

१०

हें स्वरोदयनामक ज्ञान नज्ञानवान् लोकाहींन्चें मस्तकीरत्नासारि
खेंवंद्यआहे ॥१२॥ श्लोक ॥ सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरंज्ञानंसुबोधंसत्य
मव्ययं ॥ आश्चर्यंनास्तिकेलोके आधारस्त्वास्तिकेजने ॥१३॥
टीका ॥ सूक्ष्माहून अतिसूक्ष्म वथोडयांत जाणावयास योग्य व
खरेंव अविनाशि असेंहें स्वरोदयज्ञान नास्तिकलोकांस आश्च

र्यआहे परंतु आस्तिकलोकांसइहलोकीं परलोकीं आधार आहे
॥१३॥ श्लोक ॥ शृणु त्वं कथितं देवि देहस्थं ज्ञानमुत्तमं ॥ येन विज्ञात
मात्रेण सर्वज्ञत्वं प्रपद्यते ॥१४॥ टीका ॥ हे देवि म्या तुला सांगित
लेलें देहातील उत्तम ज्ञान तूं ऐक ज्याचें ज्ञान झालें असतां चस
र्वज्ञत्व प्राप्त होतें ॥१४॥ श्लोक ॥ स्वरे वेदाश्च शास्त्राणि स्वरे गांध

र्वमुत्तमं॥स्वरेचसर्वत्रैलोक्यंस्वरमात्मस्वरूपकम्॥१५॥टीका
चारवेद४साहाशास्त्रें६स्वरातआहेत गायनस्वरातउत्तम-
होतआहे सर्वत्रैलोक्यस्वरातआहे तस्मात्स्वरब्रह्मस्वरू
पहोय॥१५॥श्लोक॥स्वरहीनश्चदैवज्ञोनाथहीनंचयद्गृहम्॥
शास्त्रहीनंचयद्वाक्यंशिरोहीनंचयद्वपुः॥१६॥टीका॥ज्योति-

षीस्वरज्ञानावाचूनज्ञोभतनाही याविषयींदृष्टांत जसेंगृह
स्वामीवाचूनगृहशोभतनाही आणिशास्त्राध्ययनावाचून
जसेंवाक्यशोभतनाहीं आणिजसेंशिरावाचूनशरीरशो
भतनाही तस्मात् ज्योतिषशास्त्रासहीस्वरज्ञानआवश्य
कहोय॥१६॥श्लोक॥नाडीभेदंतथाप्राणतत्वभेदंतथैवच॥

रुःषुम्णामिश्रभेदंचयोजानातिसमुक्तिभाक्॥१७॥टीका॥दे
हातीलनाड्याहींचाभेदतसाप्राणआणितत्वेंयांचाभेदवसु
षुम्णाआणितीसीमिसळलेल्यानाडीयांचाभेदजोपुरुष
जाणितोतोमुक्तीसजातोतस्मात्मोक्षाचेंहीसाधनस्वरो
दयह्मेय॥१७॥श्लोक॥साकारेवानिराकारेशःभेवायुबलेह्म

ते॥ कथयंतिश्रुभंकेचित्स्वरज्ञानंवरानने॥१८॥टीका॥ हेसमु
खिकित्येकयोगींद्रह्मणतातकींसगुणब्रह्माविषयींवायुव
ळकेलेंअसतासाकारस्वरोदयज्ञानहोय१ निर्गुणब्रह्मावि
षयींवायुवळकेलेंअसतानिराकारस्वरोदयज्ञानहोय२ अ
सेंद्विविधवायुवळशुभझाल्यानेद्विविधस्वरोदयज्ञानशुभहो

त आहे ॥ ३८ ॥ श्लोक ॥ आद्यं ब्रह्मांड पिंडाख्यं स्वरेणैव विनिर्मि-
तं ॥ सृष्टिसंहारकर्ता च स्वरः साक्षान्महेश्वरः ॥ ३९ ॥ टीका ॥ प्र
थम हें ब्रह्मांड पिंड नावाचें अंड स्वरानेंच निर्माण केलें तस्मा
त् सृष्टि आणि संहार यांचा करणारा असा श्रीमहेश्वर जो तो
च स्वर होय ॥ ३९ ॥ श्लोक ॥ स्वरज्ञानात्परं गुह्यं स्वरज्ञानात्परं ध

नं॥स्वरज्ञानात्परंमित्रंनबाहृष्टंनचाश्रुतं॥२०॥टीका॥स्वरज्ञा
नापरताकाहींगुप्तवस्तू स्वरज्ञानापरताकाहींद्रव्य स्वरज्ञा
नापरताकोण्हीमित्र हींकोठेंपाहिलेंनाहीं। आणिऐकिलेंहीना
ही॥२०॥श्लोक॥शत्रुंहन्यात्स्वरबले तथा मित्रसमागमः॥ल
क्ष्मीप्राप्तिःस्वरबलेकीर्तिःस्वरबलेसुखं॥२१॥टीका॥स्वरानें

बळझालें असतां पुरुषद्रव्यानें समारितो नसामित्राचासमाग
महोतो लक्ष्मीचीप्राप्तिहोते कीर्तिआणिसत्यप्राप्तहोतें ॥२१॥
श्लोक ॥ कन्याप्राप्तिःस्वरबलेस्वरेज्ञानस्यदर्शनम् ॥ स्वरेणदे-
वतासिद्धिःस्वरेणक्षितिपोवशः ॥२२॥ टीका ॥ स्वरबळझालेंअ
सताकन्याप्राप्तहोतेह्मणजेइच्छितस्त्रीमिळते वज्ञानसर्वहो

तें आणिस्वरे करूणदेवतासिद्धहोते स्वरेकरूणराजावश्य
होतो ॥२२॥ श्लोक ॥ स्वरेणगम्यतेदेशोभोज्यंस्वरबलेनतथा ॥ ल
घुदीर्घस्वरबलेमल्लंचैवनिवारयेत् ॥२३॥ टीका ॥ स्वरबलाने
अनेकदेशांतरस्वारीजाणेंहोतें आणिस्वरबलानेरवाल्लेंतंनो
गलेंपचतें ॥ आणिल्हाहाणअवयवमोगवमोवाल्हाहाणकरि

तायेतो आणिशरीरातीलमळदूरकरितायेतो ॥२३॥श्लोक

सर्वशास्त्रपुराणादिश्रुतिर्वेदांगपूर्वकम् ॥ स्वरज्ञानात्परंतत्वं

नास्तिकिंचिद्वरानने ॥२४॥ टीका ॥ सर्वशास्त्रवपुराणादिक

ववेदववेदाचीं अंगें इत्यादिकसर्वज्ञानस्वरज्ञानापरतानाहीं

हेस्कंदरम्नरिपार्वतिहेतूंऐक ॥२४॥ श्लोक ॥ नामरूपादिकाः

स्व०
३६

सर्वं मिथ्या सर्वं च विभ्रमाः ॥ अज्ञानमोहिता मूढा यावत्तत्वं न
विद्यते ॥२५॥ टीका ॥ नामरूप इत्यादिक सर्व व संसारातील
सर्व विलास हे सर्व मिथ्या आहेत तस्मात् यावत्पर्यंत तत्वज्ञा
न नाही तावत्पर्यंत सर्व लोक अज्ञानाने मोहित व मूढ होतात
ते या संसारात भ्रमतात ह्मणून तत्वज्ञान असावें ॥२५॥ श्लोक

द०
३६

इदंस्वरोदयंशास्त्रंसर्वशास्त्रोत्तमोत्तमं ॥ आत्मघटप्रकाशा
र्थंप्रदीपकलिकोपमं ॥ २६ ॥ टीका ॥ हेंस्वरोदयनामकशास्त्र
सर्वशास्त्राहींतउत्तमापेक्षाउत्तमआहे कारण आत्मरू-
पीजोघटत्याचेप्रकाशाकरिताप्रदीपाचेंज्योतीसारखेंचेआ
हे ॥ २६ ॥ श्लोक ॥ यस्मैकस्मैनदातव्यंप्रोक्तव्यंप्रश्नहेतवे ॥

तस्मादेतत्स्वयंज्ञेयमात्मैवात्मनात्मनि॥२७॥टीका॥हेंज्ञान
असेंसमर्थ आहे यास्तव भलते सलते लोकासदेखुनये तरको
णे प्रश्न केला असतां त्यास त्याप्रश्नाचें उत्तरानें सांगावें तस्मा
त् गुरुरूपास्तूं नमिळालें असतां आपणच आपलेठाई आत्मस्व
रूपी आत्मरूपें करून जाणावें येथें १आत्मना १॥१आत्मना १२

८आत्मनि।१३असेतीनआत्मशब्दआहेत ते ज्ञाता१ज्ञेय२ज्ञान
३हेतीन्हीएकहोतहेजाणविण्याकरितांलिहिलेआहेत॥२७
श्लोक॥नतिथिर्नचनक्षत्रंनवारोग्रहदेवताः॥नचविष्टिर्व्यती
पातोवैधृत्साद्यास्तथैवच॥२८॥कुयोगोपीहदेवेदिनभवेच्च
कदाचन॥ग्रासःस्वरबलेयुक्तःसर्वमेवशुभंफलं॥२९॥टीका

स्व०
१८

तिथि रिक्ता १ नक्षत्र दुष्ट २ वारक्रूर ३ ग्रह सूर्यादिक ४ देवतादि
थ्यादिकांच्या ५ विष्टि भद्रा ६ व्यतीपात ७ वैधृति मासिद्ध ८ ॥ २८
इत्यादिक दुष्ट योग ह्मणजे मृत्यु योग यमघंट योगादिक जो दु
ष्ट योग आहे तोही हे सर्व देवांचे स्वामि निया स्वरज्ञानानें अश
भ फळ देत नाही तर स्वरबळाविषयीं तत्पर जो नर आहे तो स

द०
१८

र्वशुभाशुभफळांप्रतीचप्राप्तझाला।असेंनिश्चयानेंजाण॥२९॥
श्लोक॥देहमध्येस्थितानाड्योबहुरूपाःसुविस्तराः॥ज्ञात-
व्याश्चबुधैर्नित्यंस्वदेहज्ञानहेतवे॥३०॥टीका॥स्वरोदयज्ञाना
समुच्चयेदेहांतीलशिराहींचेंज्ञानहोययास्तवशिराहींचाविचा
रसांगतात कींदेहामध्येनाडीह्मणजेशिराफार आणिफारच

विस्मृत आहेत त्यात्गाह्णेलोकांहीं स्वशरीराचे ज्ञानहोण्या
करिता नित्यनित्यजाणाव्यात॥३०॥श्लोक॥ नाभिस्थानकम
ध्योस्था दंकुरादेवनिर्गताः॥ द्विसप्ततिसहस्त्राणिदेहमध्ये
व्यवस्थिताः॥३१॥टीका॥ नाभीस्थानामधीलजो अंकुर आहे
त्यापासूनचनिघालेल्या अग्राबाहात्तरहजारनाडी आहेत।

त्यासर्वदेहामध्येंचोव्हांकडेराहतालाहेत॥३१॥श्लोक॥कुंड-
लीस्थाननाडीतुभुजगाकारत्राथिनी॥ततोदशोर्ध्वगाना-
ड्योदशाधश्चप्रतिष्ठिताः॥३२॥टीका॥नाभिस्थानसंबंधी
जीवर्तुलाकारनाडीआहेतीचेरवालीं गुदस्थानसंबंधीना
डीलाकुंडलीअसेंह्मणतात तीकुंडलिनीनाडीभुजंगजसा

स्व॰
२०

राहतोतसीगुदस्थानापासून नाभिस्थानाचेंवर सुषुम्णेस
पोहचलेली आहे तीजपासून दाहा १० नाडीवरतें मस्तका
पर्यंत गेलेल्या आहेत व दाहा १० नाडीखालतें पायापर्यंत-
गेलेल्या आहेत ॥ ३२ ॥ श्लोक ॥ द्वे द्वे तिर्यग्गता नाड्यश्चतुर्वि
शति संख्यया ॥ प्रधाना दशनाड्यस्तु दशवायुप्रवाहिकाः ॥

८०
२०

३३॥ टीका ॥ आणित्याकुंडलिनीपासून दोन २ नाडी उजवे कडे व दोन २ नाडी डावेकडे अशा आडव्या गेलेल्या आहेत तस्मा त्यावर सांगीतलेल्या २० वत्या ४ चार अशा मिळून चोवीस २४ नाडी प्रसिद्ध आहेत त्याहांपेक्षाहीदाहा १० नाडी वेगळ्या आणि देहात मुख्यव देहास चालविणाऱ्या वदाहा १० प्रा-

णादि वायूहींच्या वाहविणाऱ्या अशा आहेत ॥३३॥ श्लोक ॥ ति
र्यगूर्ध्वंतथाचाधोदेहमध्येव्यवस्थिताः॥ चक्रवत्संस्थितादे
हेसर्वाःप्राणसमाश्रिताः॥३४॥ टीका॥ आडव्या ऊर्ध्व खालीं
अशा प्रकारें देहाल राहणाऱ्या त्याही चक्रासारिख्या असून
सर्वही नाड्या प्राणवायूचा आश्रय करूण आहेत॥३४॥ श्लो

क॥ तासां मध्ये दशश्रेष्ठादशानां तिस्त्र उत्तमाः॥ इडा च पिंगला
चैव सुषुम्णा च तृतीयिका॥ ३५॥ टीका॥ त्या त्यास्सर्व जितक्या
नाड्या आहेत त्यांहां मध्ये दाहा १० नाड्या श्रेष्ठ होत त्या दाहांम
ध्ये ही इडा १ पिंगला २ तीसरी सुषुम्णा ३ त्या तीन ३ नाड्या श्रे
ष्ठापेक्षा ही श्रेष्ठ होत॥ ३५॥ श्लोक॥ गांधारी हस्तिजिव्हा च पूषा

स्व०
२२

चैवयशस्विनी॥ अलंबुषाकुहूश्चैवशंखिनीदशमीतथा॥ ३६

टीका॥ गांधारी १ हस्तिजिह्वा २ पूषा ३ यशस्विनी ४ अलंबुषा ५ कुहू ६ शंखिनी ७ हीदाहवीहोय तस्मात् इडा १ पिंगला २ सुषु म्णा ३ ध्यालीन ३ वत्धासात ७ अशामिळूनदाहा १० शाल्या या दाहाहीं मध्ये इडापिंगळासुषुम्णाह्यातीन फारचश्रेष्ठ होत॥

अपान२समान३उदान४व्यान५नाग६कूर्म७कृकल८देव
दत्त९धनंजय१०असेदाहानावाचेदाहावायूदेहांतरीराह
तातत्यांचींस्थानेंसांगतात॥४१॥श्लोक॥हृदिप्राणोवसेन्नि
त्यमपानोगुह्यमंडले॥समानोनाभिदेशेतुउदानःकंठमध्य
गः॥४२॥व्यानोव्याप्यशरीरेतुप्रधानादशवायवः॥४३॥प्रा

पराहूताल ऐशाद्धादाहानाड्या देहामध्ये आहेत॥ ४०॥
श्लोक॥ नामानिनाडिकानांतुवातानांप्रवदाम्यहं॥ प्राणापा
नसमानाश्च उदानोव्यान एवच॥ ४१॥ नागःकूर्मोथकृकलो
देवदत्तोधनंजयः॥ टीका॥ अशोप्रकारें दहानाड्याहीचीं ना
वेंसांगितलीं प्रस्तुत दहावायूहींचीं नावेंमीसांगतो॥ प्राण१

कारण त्याचनाड्या ३तीनस्वरोदयज्ञानाचेउपयोगीआहेत॥

३६॥ श्लोक॥ इडावामेस्थितानागेदक्षिणेपिंगलातथा॥ सुषु

म्णामध्यदेशेतुगांधारीवामचक्षुषि॥ ३७॥ दक्षिणेहस्तिजि

ह्वाचपूषाकर्णेचदक्षिणे॥ यशस्विनीवामकर्णेआननेचाप्य

लंबुषा॥ ३८॥ कुहूश्चलिंगदेशेतुमूलस्थानेतुशंखिनी॥ एवं

स्व०
२२

ह्वारंसमाश्रित्यतिष्ठंतिदशनाडिकाः॥३६॥टीका॥दाह्याना
ड्याहीचींदाह्यास्थानेंसांगताात॥कीं इडा१नासिकेच्याडावे
कडेराहते पिंगला२नासिकेचेउजवेकडेराहते सुषुम्णा३
नासिकेचेमध्यभागीराहते गांधारी४वामनेत्रीराहते हस्ति
जिह्वा५उजवेनेत्रीराहते पूषा६उजवेकानातराहते॥३७

व
२३

यन्नास्विनी ७ डावेकानातराहते अलंबुषा ८ मुखांतराहते
कुहू ९ लिंगांतराहते शंखिनी १० गुदस्थानीराहते याप्रकारें
करूणदाहाद्वारें जींशरीराचीं आहेत त्यांद्वाराहींचा आश्र
यकरूणत्यादाहानाड्याराहतात त्यादाहानाड्यासांगण्या
चाउपयोगदाहावायू करिता आहेतेदाहावायूपुढेसांग-

स्व० २५

तीलमस्तुलइडापिंगलासुषुम्णायांचाथोडाविचारसां
गतात॥३७॥३८॥३९॥श्लोक॥इडापिंगलासुषुम्णाःप्रा
णमार्गेसमाश्रिताः॥एतोवैदशनाडयस्तुदेहमध्येव्यव
स्थिताः॥४०॥टीका॥इडापिंगलासुषुम्णाह्यातीननाडया
प्राणाचामार्गजोश्वासोछ्वासाचामार्गत्याचाआश्रयकरू

द

२५

णाद्याःपंचविख्यातानागाद्याःपंचवायवः॥तेषामपिचपंचा
नांस्थानानिप्रवदाम्यहं॥४४॥टीका॥प्राणहृदयालनिस्यराह
तो१अपानगुदस्थानाचेंमंडळात२॥४२॥समाननाभिमंड
ळात३उदानकंठगत४व्यानसर्वशरीरासव्यापूनराहतो५अ
सेपांचवायूसांगीतले परंतुदाहाहीवायूमुख्यचहोत॥४३

स्व० २६

विशेषह्मा कीं प्राणादिक पांच ५ विख्यात आहेत नागादिक पांच
विख्यात नाहींत तथापि त्यांची याचार्चीं पांच स्थानें मी सांगतो
४४॥ श्लोक॥ उद्गारे नाग आख्यातः कूर्म उन्मीलने स्मृतः॥ कृ
कलः क्षुतकरो ज्ञेयो देवदत्तो विजृंभणे॥४५॥ न जहाति मृतं वापि
सर्वव्यापी धनंजयः॥ एते नाडीषु सर्वासु भ्रमंते जीवरूपिणः

द० २६

४६॥टीका॥ उकारजोयेतोतेनेस्थानीनाग १ सांगीतला आहे।
डोळेउघडण्याचेंस्थानीकूर्म२स्मरिला आहे क्षुधाउत्पन्नक
रणाराकृकल ३ होय देवदत्तजांभाळीचेंस्थानी ४ होय॥४५॥
सर्वशरीराचें आलबाहीरव्यापूनराहणारा असाधनंजय ५
वायूमृतशरीरासहीसोडीतनाही असेहेदाहावायूजीयस्व

रूपीसर्वनाड्याहींमध्येफिरतात॥४६॥श्लोक॥प्रकटंप्राण
संचारंलक्षयेद्देहमध्यगं॥इडापिंगलासुषुम्णानाडीभिस्ति
स्रभिर्बुधः॥४७॥टीका॥बुद्धिमंतनरजोआहेतोइडा१पिंगला
२सुषुम्णा३अशातीननाड्याहींकरूणदेहामध्येप्रगटझाले
ल्याप्राणाच्यासंचारासजाणो॥४७॥श्लोक॥इडावामेचवि

ज्ञेयापिंगलादक्षिणेस्मृता॥इडावानास्थितानाडीनतोव्य-
स्ताचपिंगला॥४८॥टीका॥नासाग्राचेंडावेंकडेस(इडा)
नाडीजाणावी उजवेंकडेस पिंगला स्मरिली आहे तस्मात्
वामनाडी(इडा)होय दक्षिणनाडी(पिंगला)होय॥४८॥श्लो
क॥इडायांसंस्थितश्चंद्रःपिंगलायांचभास्करः॥सुषुम्णाशं

भरूपेणशंभुर्हंसस्वरूपकः॥४८॥टीका॥इडानाडीचेंठा
ईंचंद्र१राहिला आहे पिंगलानाडीचेंठाईंसूर्य२राहिला
आहे सुषुम्णानाडीचेंठाईंशिव३राहिला आहे अशाती
ननाडीच्यातीनदेवताझाल्या त्यांतशिवहंसस्वरूपीहंस
स्वरूपीहोय असेंजाणावें॥४८॥श्लोक॥हकारोनिर्गमेप्रो

क्तः सकारस्तु प्रवेशने ॥ हकारः शिवरूपेसौ सकारः शक्ति
रुच्यते ॥ ५० ॥ टीका ॥ हंसयावर्णांचें विवरण करितात (ह)
हा वर्ण श्वास बाहीर निघतानासांगीतला आहे (स) हा वर्ण
श्वास आंत मध्ये जातानासांगीतला आहे (ह) हा वर्ण (शंभु)
स्वरूपी होय (स) हा वर्ण शक्तिरूपी होय तस्मात् (शिव) आ

स्व० द०
२९

णि (शक्ति) या उभयतांचें जें ऐक्यरूपी (ब्रह्म) तें (हंस) यानांवें सांगितलें आहे तें ब्रह्म नासाग्रवर्ती सुषुम्णा नाडीच्या ठाईं राहतां हें असें जाणावें ॥ ५० ॥ श्लोक ॥ शक्तिरूपी स्थितश्चंद्रो वामनाडीप्रवाहकः ॥ दक्षनाडीप्रवाहश्च शंभुरूपी दिवाकरः ॥ ५१ ॥ टीका ॥ डावे नाडीला वाहविणारा असा चंद्र (शक्ति)

२९

रूपेकरूनराहिलाआहे उजवेनाडीलावाहविणाराअ-
सा (सूर्य (शिव) रूपेकरूण राहिला आहे तात्पर्य सुषुम्ना
नाडीतील (हंस) ब्रह्मइडापिंगळायादोन्हींनाड्यांत (शिव
शक्ति) रूपेकरूणप्रविष्ट आहे (शिव) व (शक्ति) यांचेऐक्या
वाचूनकोणतेहीकार्यहोतनाही ॥५१॥ श्लोक ॥ श्वासेसकार

स्व०
३०

संस्थैस्तुयद्दानंदीयतेबुधैः॥ नद्दानंजीवलोकेस्मिन्कोटिको
टिगुणंभवेत्॥५२॥ टीका॥ श्वाससकारांचेंस्थानीह्मणजे
शक्तिरूपीचंद्रानेआश्रितअशाडावेकडीलइडानाडीचेठाईं
असतानाह्मणजेंइडानाडीवाहतअसतानाजेंदानबुद्धिमंता
हींदिलेंजालेंतेंदानयाब्रह्मांडांतकोटिनेंगुणितअसेंकोटिगु

द०
३०

णितहोतें दानस्थान (इडा) होय हेंतासर्य ॥५२॥ श्लोक ॥ अ
नेनलक्षये द्योगींचैकचित्तःसमाहितः ॥ सर्वमेव विजानीया
न्मार्गयैचंद्रसूर्ययोः ॥५३॥ टीका ॥ योगी एकाग्रचित्तवसमा
धानहोत्साताया (स) काररूपीज्ञातिमार्गनें सर्वहीजगपा
हे परंतु (चंद्र) व (सूर्य) यांदोहोंचा मार्ग पूर्वीचांगलाजाणे

स्व०
२३

५३॥ श्लोक॥ ध्यायेत्तत्वंस्थिरेजीवे अस्थिरेनकदाचन॥ इष्ट
सिद्धिर्भवेत्तस्य महालाभोजयस्तथा॥५४॥ टीका॥ स्थिरप्रा
ण असतानायोगीतत्वध्यानकरो अस्थिरप्राण असताना
नकरो याचेंतात्पर्य (स्थिरप्राण) म्हणजे चंद्रनाडीवाहत-
असतानाआत्मस्वरूपाचिंतनकरो (अस्थिरप्राण) म्हणजे

८०
२१

सूर्यनाडीवाहतअसतानानकरो अथवा १लत्व ११याशब्दाने

१इष्टवस्तु१जाणावें असाजोकरितोत्यास इष्टसिद्धि१महा

नलाभ२ववविजय३हेमासहोनात ॥५४॥ श्लोक ॥ चंद्रसूर्य

सदभ्यासंयेकुर्वंतिसदानराः ॥ अतीतानागतज्ञानंतेषांहस्त

गतंसदा ॥५५॥ टीका ॥ चंद्रवसूर्ययांचाजेलोकच्यांगलासदे

स्व०
३२

वअभ्यासकरितात त्यांपुरुषांच्याह्मातामध्येभूत १ भवि-
ष्यत् २ वर्त्तमान ३ हें त्रिविधज्ञानसर्वदाराहतें ॥ ५५ ॥ श्लोक ॥
वामेचामृतरूपेस्याज्जगदाप्यायनंस्थिरे ॥ दक्षिणेचरभा
गेतुजगदुत्पादनंसदा ॥ ५६ ॥ टीका ॥ अमृतरूपीह्मणजेचंद्र
रूपीवस्थिरह्मणजेअचंचळअशावामनाडीमध्येजगांचेंस्था

द०

पनहोय चरह्मणजेचंचळअश्यादक्षिणभागीह्मणजेसूर्य
देवताकदक्षिणनाडीमध्येसदेवजगांचीउत्पत्तिहोय याव
रूणहेंलक्ष्यांतठेवावेंकींवामनाडीस(स्थिर)वदक्षिणनाडी
स(चर)अश्यादोहींसदोनसंज्ञाआहेत॥५६॥श्लोक॥अर्थ॥
मध्यमाभवतिक्रूरादुष्टासर्वत्रकर्मसु॥टीका॥मध्यमनाडी

सुषुम्णाक्रूर आणीसर्वकार्यांविषयींदुष्टहोय यावरूनसु
षुम्णेस (क्रूर) अशीसंज्ञाहीजाणावी ॥ श्लोक ॥ सर्वत्रत्वशुभ
कार्येषुवामामाभचलितिशुभप्रदा ॥ ५७ ॥ निर्गमेतुशुभावामाप्रवेशे
दक्षिणाशुभा ॥ चंद्रःसमस्तुविज्ञेयोरविस्तुविषमःसदा ॥ ५८
चंद्रःस्त्रीपुरुषःसूर्यश्चंद्रोगौरःसितोरविः ॥ ॥ टीका ॥ सर्वशु

भकार्यांविषयींवामनाडीशुष्ठिप्रदाहोय ॥५७॥ प्रस्थानसम
यीअथवाघरांतूनबाहेरकोठेंहीजाण्याचेप्रसंगीनिर्गमावि
षयींह्मणजेनिघूनजाण्याविषयींवामनाडीशुभप्रदहोय ॥
बाहीरूनघरांतकिंवाग्रामातप्रवेशाविषयींदक्षिणनाडीशु
भप्रदहोय चंद्र (सम) अज्ञासंज्ञेचावसमकार्यकरणाराजा

स्व०
३४

णावा सूर्य(विषम)यासंज्ञेचावविषमकार्यकरणाराजाणा
वा॥५८॥चंद्र(स्त्री)संज्ञकहोय सूर्य(पुरुष)संज्ञकहोय॥
चंद्र(गोरा)वसूर्य(पांढरा)होय श्वेतवपीतवर्णभिन्नगो
रारंगजाणावा॥श्लोक॥चंद्रनाडीप्रवाहेचसौम्यकर्माणिका
रयेत्॥५९॥सूर्यनाडीप्रवाहेचरौद्रकर्माणिकारयेत्॥स्प

द०
३४

म्णायाः प्रवाहे चासिद्धिर्मुक्तिफलानि च ॥ ६ ॥ टीका ॥ चंद्रनाडी
च्या प्रवाहप्रसंगीह्म० वामनाडी चालतांनां सौम्यकर्मे ह्म० शुभ
कर्मे करावींत आणि करवावींत ॥ ५८ ॥ सूर्यनाडीचे प्रवाहप्रसं
गीह्म० दक्षिणनाडी चालतांनां रौद्रकर्मे ह्म० क्रूरकर्मे करावींत
आणि करवावींत सुषुम्णा नामक मध्यनाडी चालतांनां प्रह्म

स्व०
३५

प्राम्भीवसुक्तीचीं फळें करावींनवक्रवावींत असें जाणावीं
त॥६०॥ - येथून पुढें (ह्मणजें) यांतीन अक्षराविषयीं (ह्म)
असें चिन्ह केलें आहेतें (ह्मणजें) या अर्थी समजावें - ॥श्लो
क॥ आदौ चंद्रः सिते पक्षे भास्करस्तु सितेतरे॥ प्रतिपद्यादि
नान्याहुस्त्रीणि त्रीणि क्रमोदयं॥६१॥ साईद्वियटिकाज्ञया

शङ्कुः कृष्णे त्र्यंशीरविः॥ वहत्येकदिने नैव यथा षष्टिघटीक्र
मात्॥६२॥ वहेत्तावद्घटीमध्ये पंचतत्वानि निर्दिशेत्॥ प्र
तिपद्यादिनान्याहुर्विपरीते विपर्ययः॥६३॥ टीका॥ आता
चंद्रव सूर्य यांचा उदय ववाहणें वत्सां मध्ये पंचतत्वें कसींवा
हतात नहीं समजण्या करितां सांगतात॥ प्रथमतः शङ्कुपक्षा

स०
३६

तत्चंद्रवाहतो प्रथमतःकृष्णपक्षामध्येसूर्यवाहतो त्याम
ध्येहीअनुक्रमाणेह्म०एकाभागेएकअंशाक्रमाणे प्रतिपदे
पासूनतीनतीनदिवसएकाएकाचेउदयाचेजाणावेत॥६१
त्यामध्येत्र्यंकुपक्षातउदयकालीचंद्रप्रथमतःअडीचघटि
कावाहतोत्यानंतरसूर्यअडीचघटिकावाहतो कृष्णपक्षात

द०
३६

उदयकाळीसूर्यअडीचघटिकाप्रथमतःवाहतोत्यानंतरचं
द्रअडीचघटिकावाहतो ज्यापक्षालज्याचेंउदयकाळीवाह
णेंसांगीतलेंत्यापक्षातत्याचेंअस्तकाळीवाहणेंनजाणा
वें अशेंएकामागेएकअडीचअडीचघटिकावाहतअसता
अनुक्रमाणेएकेदिवसाच्याआसाठ ६० घटिकाभरूनजातात ॥

स्व० ३८

६२॥ त्यांसाठांघटिकेमध्येपृथ्वीआपतेजवायुआकाश५
हीं पंचतत्वेंवाहतात तींहीप्रतिपदेपासूनचजाणावीत
आणिउदयकाळापासूनचजाणावींत असेंमुनीह्मणता
त यांतत्वांचाविचारहाचकीं एकेएकेघटिकेतएकएकतत्व
वाहतेतेंपृथ्वीतत्वापासूनचमात्रनजाणावें दोनतत्वेंचंद्रा

च्याचकिंवासूर्याच्याचघटिकेलवाहतात परंतुनिसरेंतत्व
चंद्रआणिसूर्ययांदोहोंच्या अर्धे अर्धे घटिकेंतवाहतें पुन:
चौथेंवपाचवेंतत्वचंद्राच्याचकिंवासूर्याच्याचघटिकेंतवाह
तात परंतु पहिलेंतत्वचंद्रआणिसूर्ययांदोहोंच्या अर्धेअर्धे
घटिकेंतवाहतें अशाक्रमाणेतत्वविचारजाणावा यात्र-

मामध्येजरअंतरपडलेंतरह्म०श्रुक्ष्पक्षामध्येकिंवाह्र
ष्णपक्षामध्येज्याज्याकाळींज्याज्यानाडीचेवाहणेंआणिज्या
ज्यातत्वाचाज्याज्यानाडीचेज्याज्याघटिकेतउदयसांगीत
लाआहेतेंतेंसर्वविपरीतझालेंह्मणजेंविपरीतचफळस
मजावें याविषयींचांगल्लीसमजपडण्याकरिताश्रुक्षुवह्र

ष्यापक्षांचीकोष्टकेंलिहितोत्यावरूनसमजूनघ्यावें॥६३॥

-प्रतिपदादिकतिथि-शुक्लपक्ष-घटिकेंचेकोष्टकएकलक्ष-

१	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
२	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
३	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
४	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं
५	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं

ख०

३९

६	सू	सू	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं
७	चं	सू	च	सू	च	सू	च	सू	च	सू	च	सू
८	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
९	चं	सू	सू	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
१०	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं
११	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं
१२	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं

द०

३९

१३	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
१४	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
१५	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू

— रात्रीचीवाटणीअसीचवकृष्णपक्षांतजाणावी —

— पंचतत्वें५ —

-प्रतिपदादिकतिथि- कृष्णपक्ष— घटिकेचेंकोष्टकएकएक -

स्व०

५०

१	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं
२	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं
३	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं
४	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
५	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
६	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
७	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं

द०

५०

८	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं
९	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं
१०	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
११	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
१२	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू
१३	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं

१४	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं
३१	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं	सू	चं

–रात्रीचीवाटणीअसीकृष्णपक्षातजाणावी–

पंचतत्वें ५

–एकेघटिकेतएकतत्वअसेपाचाघटिकेतपंचतत्वप्रतिदि

नी २० घटिका भोगतात शुक्लांत कृष्णांत उदय पृथ्वीपासून चं

मात्र न जाणावा तर याविषयीं (वाख्यादिमंडळ ८ कसें वाहें तें

हें पुढें लिहिण्यांत येईल तेथें समजपडेल ॥ श्लोक ॥ शुक्लप

क्षे यहे ह्रामाःकृष्णपक्षे च दक्षिणा ॥ जानीयात्प्रतिपत्पूर्वं यो

गी विहितमानसः ॥ ८४ ॥ टीका ॥ शुक्लपक्षांत प्रतिपदेचे दि

स्व०
४२

वसीवामनाडीपहिलेंसूर्योदयाचेवेळेसवाहते कृ-
ष्णापक्षात प्रतिपदेचेदिवसीदक्षिणनाडीपहिलेंसूर्यो
दयाचेवेळेसवाहते हीव्यवस्थावास्तविकरीत्यामनाचा
स्थिरकरणाराअसायोगीजाणतोदुसराजाणतनाही
कारण नाडीचाअभ्यासकरणाराजोअसेलत्यालालेंकळे

द०
४२

ळ ॥ ६४ ॥ श्लोक ॥ उदयंचंद्रमार्गेणसूर्येणास्तमनंयदि ॥
ददातिगुणसंघातंविपरीतेविपर्ययः ॥ ६५ ॥ चंद्रमार्गेक
रूणह्म॰यामनाडीकरूणजरउदयझालाआणिसूर्येक
रूणह्म॰दक्षिणनाडीकरूणजरअस्तझालाह्मं॰झाकूप
क्षालउदयकाळीचंद्रनाडीवअस्तकाळीसूर्यनाडीजरवा

स्व०
४३

हूलागली आणी कृष्णपक्षांत उदयकाळीं सूर्यनाडी व अ
स्तकाळीं चंद्रनाडी जर याहूलागलीतर मोठा गुणसमुदा
य देत आहे आणि याव्यवस्थेंत जर अंतर पडलें हु० आप
लाली वेळ सोडून जर वाहूलागले तर मोठा दोषसमुदाय दे
त आहे असें जाणावें ॥६५॥ श्लोक ॥ शशांकं चारयेद्रात्रौ दि

द०
४३

वाचार्योदिवाकरः॥ इत्यभ्यासरतोनित्यंसयोगीनात्रसंश

यः॥ ६६॥ टीका॥ आतायादोहोंनाड्यांचीअभ्यासरीतिसां

गतात॥ रात्रौचंद्रनाडीचास्वरजोडावातोचालवावा वदि

वसासूर्यनाडीचास्वरजोउजवातोचालवावा चालविण्या

चाउपायएकस्वरअंगुलिकिंवाकाकडायाणेबंदकरूणदु

सरास्वरचालविणें ह्मा अभ्यासजोनित्यकरितोतोयोगीहो
यथांतसंशयनाही ॥ ६६ ॥ श्लोक ॥ सूर्येणबध्यतेसूर्यश्चंद्र-
श्चंद्रेणबध्यते ॥ योजानातिक्रियामेतांत्रैलोक्यंयवशायत्क्षणा
त् ॥ ६७ ॥ टीका ॥ सूर्यनिसूर्यबांधावा वचंद्रानेचंद्रबांधावाह्म०
सूर्योदयकालीसूर्यनाडीबंदकरणें वचंद्रोदयकालीचंद्रनाडी

बंदकरणें हीक्रियाजोजाणेलतो एकेक्षणालेंत्रैलोक्यस्वाधी
नकरील ॥ ६७ ॥ ग्रासांकंचारयेद्रात्रौ ० हामागील ६६ वाश्लोक
आणि सूर्येणबध्यतेसूर्यः ० हा ६७ वाश्लोकयादोहोंश्लोका
चेअर्थांसी परस्परविरोधदिसतोतोविरोधयोगीलोकदूर-
करितील हाअर्थसोडूनजरश्लोकाचाअर्थवेगळाकेलाकीं

स्व०
४५

सूर्योदयकाळीसूर्यनाडीचेंचालविणेंबांधूनघेणेंवचं
द्रोदयकाळीचंद्रनाडीचेंचालविणेंबांधूनघेणें तरयाअ
र्थानेविरोधनाहींयेतपरंतुपुनरुक्तिदोषयेतोह्मणूनपहि
लाश्लोकयोगाभ्यासप्रकरणीचवदुसराश्लोकवशीकर
णप्रकरणींचजाणावा तथापियासहीप्रमाणअभ्यासरू

४५

तें योगीच आहेत ॥ श्लोक ॥ गुरुशुक्रबुधेंदूनां वासरे वाम नाडिका ॥ सिद्धिदा सर्वकार्येषु शुक्लपक्षे विशेषतः ॥ ६८ ॥

टीका ॥ बृहस्पतवार १ शुक्रवार २ बुधवार ३ सोमवार ४ याचो ह्यां वारीं वामनाडी सर्व स्थिरकार्यों विषयीं सिद्धिदा-त्री होय त्यामध्ये शुक्लपक्षात विशेषे करून जाणावें ॥ ६८ ॥

श्लोक ॥ अर्कांगारकसौरीणां वासरे दक्षनाडिका ॥ स्म
र्तव्याचरकार्येषु कृष्णपक्षे विशेषतः ॥ ६६ ॥ टीका ॥ आदि
त्यवार १ मंगळवार २ शनिवार ३ या तीन वारी दक्षिण ना-
डी सर्व चलकार्यांविषयीं स्मरावी म्हणजे सिद्धिदायक होय त्या
मध्ये कृष्णपक्षांत विशेषे करून जाणावें हा प्रकार प्रश्ना-

चाहोय असें आहे ॥६९॥ श्लोक ॥ एकैकस्यघटीःपंचक्र
मेणैववदंतिच ॥ क्रमादेकैकनाड्यांतुतत्वानांपृथगुद्भवः
७०॥ टीका ॥ आतापंचतत्वांचाउदयवनाडीचाउदयया
चीसांगडकसीहोतेतें संक्षेपानेसांगतात ॥ पृथ्वी १ आ
प २ तेज ३ वायु ४ आकाश ५ हीं पांचतत्वेंमिळूनएक८पंच

तत्वमंडळ) झालें यालांच (वाय्वादिमंडळ) असीहीसं
ज्ञाआहे हें एकएकवाय्वादिमंडळपांचापांचाघटिकेनेअ
नुक्रमेकरूणउदयाप्रतिपावतें असेंयोगीह्मणतात ॥ तें
चषोडूनसांगतात ॥ कीं एकेएकेतत्वाचाएकेएकेघटिकेत
उदयहोतोतोहीअनुक्रमेकरूणहोतो तात्पर्य एकघटिका

भरून एकतत्त्वराहतांहे मगदुसरेंतत्त्वदुसरीघटिकाभरू नराहतांहेयाक्रमानेपांचातत्वांच्यापांचघटिकासमजा -
व्या ॥ ७० ॥ प्रथमेवहतेवायुर्द्वितीयेचतथानलः ॥ तृतीयेव
हतिमाहेयंचतुर्थेवारुणंवहेत् ॥ ७१ ॥ टीका ॥ आतांपहिलेंको
णतेंतत्त्ववाहतेंत्यामागूनकोणतेंतत्त्ववाहतेंहाक्रमसांगतात

स्व०
५८

त॥शास्त्रीयविचाराने उत्पत्तिक्रम पाहिला असता आका
श १ वायु २ तेज ३ आप ४ पृथ्वी ५ असा आहे व लौकिकपरि
पाटीवरुनचित्शास्त्रीयपरिपाटीव याग्रंथाचीहीपरिपाटी
पाहिली असता पृथ्वी १ आप २ तेज ३ वायु ४ आकाश ५ असी
आहे परंतुनाडीमध्ये एकेएकेघटिकेस एकएकतत्त्वयाउ

द०
५८

पक्रमोपसंहाराच्याक्रमानेबाहतनाहीतरह्याक्रमवेगळा
आहे तो असा कीं उदयकाळीं पहिलेघटिकेतवायु १ दुसरेघ
टिकेत अनलह्मणजे अग्निह्मणजे तेज २ तिसरेघटिकेतमाहेयह्मणजे
पृथ्वीतत्व ३ चौथेघटिकेतवारुणह्मणजे जलतत्व ४ पाचवेघटि
केतआकाश ५ येथेंसांगितलेंनसताही अर्थात्समजावें॥

तस्मात् तात्पर्य हें च कीं उदयकाळापासून पहिलें वायु १ मग
तेज २ मग पृथ्वी ३ मग जळ ४ मग आकाश ५ अशा क्रमानें वा
हतात हें (वाय्वादि मंडळ) होय यद्यपि हा (श्लोक) या ग्रंथांत पु
ढें सांगीतला आहे तथापि हीं समज येथेंच होण्या करितां आ
ल्ही येथें लिहिला आतां पुढें लिहिणार नाहीं आणी कळत्यांचा

विस्तारपुढेंसांगण्यांतयेईल॥ ७१॥ श्लोक॥ अहोरात्रस्य मध्येतुज्ञेयाद्वादशसंक्रमाः॥ वृषकर्कटकन्यालिमृगमीन निशाकरे॥ ७२॥ मेषेसिंहेचधनुषितुलायांमिथुनेघटे॥ उदयोदक्षिणेज्ञेयःशुभाशुभविनिर्णयः॥ ७३॥ टीका॥ आतांबा रासंक्रांतिनाडीचेयोगेदिवसाआणिरात्रिकशाहोतातहेंसां

स्व०
५०

गतात॥ बारा अडचतीस ३० यारीतीने दिवसाच्यातीस ३०
वराचीच्या २० घटिका आहेत त्यातीसातीसाघटिकांही
त मेष १ वृषभ २ मिथुन ३ कर्क ४ सिंह ५ कन्या ६ तुळा ७ वृ
श्चिक ८ धनु ९ मकर १० कुंभ ११ मीन १२ ह्याबाराबारासंक्रांति
१२ होतात त्या अडीचघटिका एकनाडीयाहेततीज

द०
५०

मध्ये एक संक्रांति होते आणि चंद्राच्या वृषभ १ कर्क २ कन्या
३ वृश्चिक ४ मकर ५ मीन ६ ह्या साहा ६ होत सूर्याच्या मेष १
मिथुन २ सिंह ३ तुळा ४ धनु ५ कुंभ ६ ह्या साहा ६ होत श्लोका
तील क्रम छंद बसण्या करिता बिघडला आहे परंतु हा च क्रम
मुख्य होय शुक्लपक्षात किंवा कृष्णपक्षात चंद्र किंवा सूर्य या

स्व०

५१

दोहोंनूनकोणाच्याहीउदयकालीत्याचीत्याचीसंक्रांति
जाणावीत्यामध्येचंद्रसंक्रांतिशुभअवरसूर्यसंक्रांतिअशुभ
होयअसानिर्णयजाणावा वचंद्रवामनाडीसूर्यदक्षिणना
डीअसेंचजाणावें लोकरसमजण्याकरिताकोष्टकलिहि
तो॥७२॥७३॥ चंद्रापासूनसंक्रांतिकोष्टकशुभकृपक्ष॥❀॥

चं १	सू २	चं ३	सू ४	चं ५	सू ६	चं ७	सू ८	चं ९	सू १०	चं ११	सू १२
वृष. १	मि. २	क. ३	सिं. ४	क. ५	तू. ६	वृ. ७	ध. ८	म. ९	कुं. १०	मी. ११	मे. १२

असें चंद्राचें जाणावें व कृष्णपक्षास सूर्यापासून जाणावें —

— सूर्यापासून — संक्रांतिकोष्टक — कृष्णपक्ष —

सू १	चं २	सू ३	चं ४	सू ५	चं ६	सू ७	चं ८	सू ९	चं १०	सू ११	चं १२
मे १	वृष २	मि ३	क ४	सिं ५	क ६	तु ७	वृ ८	ध ९	म १०	कुं ११	मी १२

— असेंचरात्रीजाणावें —

श्लोक॥तिष्ठेत्पूर्वोत्तरेचंद्रोभानुःपश्चिमदक्षिणे॥दक्षना

ड्याःप्रचारेतुनगछेद्याम्यपश्चिमे॥७४॥वामचारप्रवाहे
तुनगछेत्पूर्वउत्तरे॥परिपंथिभयंतस्यगतोसोननिवर्त्तते
७५॥टीका॥चंद्रपूर्ववउत्तरदिशेसराहतो सूर्यपश्चिमव
दक्षिणादिशेसराहतो म्हणूनदक्षिणनाडीचाललीअसता
पश्चिमवदक्षिणादिशेसजावूनये वामनाडीचाललीअस

तापुत्तीरम्कःपूर्वे दिशेस्जावूनयेजरजाणेंझालेंतर
शत्रुभयहोईलवपरत्नूनयेणेंहोणारनाही॥७४॥७५॥
श्लोक॥तस्मात्तत्रनगंतव्यंबुधैःसर्वहितेछुभिः॥तदात
त्रतुसंयातोमृत्युरेवनसंशयः॥७६॥टीका॥तस्मात्कारण
तत्राहण्याहींसर्वहिताचीइछाअसल्यासचंद्रवसूर्याच्या

दिवसीसत्याचेत्याचेकाळीजाचूनये गेलेंअसताघातवमृत्यु
होईलयालसंशयनाही॥७६॥श्लोक॥शक्लपक्षेद्वितीयायां
मर्केवहतिचंद्रमाः॥हन्यतेलाभदःपुंसांसोमेसौरव्यंप्रजा
यते॥७७॥टीका॥शक्लपक्षातद्वितीयावभानुवारअसताज
रचंद्रवाहतोतरलोकासलाभप्रदहोतोवसोमवारीवाहतो

स्व०
५४

लरसौख्यहोतें ॥ ७७ ॥ श्लोक ॥ सूर्योदये यदा सूर्यश्चंद्रश्चं
द्रोदयो भवेत् ॥ सिध्यंति सर्वकार्याणि दिवारात्रिगतान्यपि
७८ ॥ टीका ॥ सूर्यनाडीचे उदयकाळीं जर सूर्य वाहतो व चंद्र
नाडीचे उदयकाळीं चंद्र वाहतो तर दिवसाचीं व रात्रीचीं स
र्व कार्यें सिद्ध होतात ॥ ७८ ॥ श्लोक ॥ चंद्रकाले यदा सूर्यः सूर्ये

द०
५४

चंद्रोदयोभवेत्॥उद्वेगःकलहोहानिःशुभंसर्वंनिवारयेत्
७९॥टीका॥चंद्रनाडीचेउदयकाळीजरसूर्यवाहूलागलाव
सूर्यनाडीचेउदयकाळीचंद्रवाहूलागलातर उद्विग्नता।क
लह।हानि।हेहोतात आणिसर्वकल्याणदूरहोतेंतस्मात्
ज्याचीजीवेळआहेत्याचेत्यावेळेसवाहणेंझालेंअसतांक -

ल्याणहोतें असेंजाणावें ॥ ७९ ॥ श्लोक ॥ प्रथमेमनसोह्
गंधनह्यानिर्द्वितीयके ॥ तृतीये गमनंप्रोक्तमिष्टानाशंचतु
र्थके ॥ ८० ॥ पंचमेराज्यविध्वंसंषष्ठेसर्वार्थनाशनं ॥ ८१ ॥ स
समेव्याधिदुःखानिअष्टमेव्याधिमादिशेत् ॥ ८२ ॥ कालत्रये
दिनान्यष्टौगविपरीतंयदावहेत् ॥ तदादुष्टफलंज्ञेयंकिंचित्सु

ण्येनज्ञास्यति॥८३॥टीका॥चंद्रनाडीचेवेळेसजरसूर्यना
डीवसूर्यनाडीचेवेळेसजरचंद्रनाडीवाहूंलागलीवआठ
दिवसभरकरूनअसाचप्रकारप्रातःकाळीमध्यान्हकाळीसायं
काळीजरहोऊंलागलातरकायकायफळेंहोताततेंसांग
तात॥प्रथमदिवसीमनासउद्विग्नता१द्वितीयदिवसीधन

हानि २ तृतीयदिवसीविदेशीगमन ३ चतुर्थदिवसीइष्ट
वस्तूचानाश ४ ॥८१॥ पंचमदिवसीराज्यविध्वंस ५ साहवे
दिवशीसर्वकार्याचानाश ६ सातवेदिवसीव्याधिआणिदुः
ख ७ आठवेदिवसीमृत्यु ८ ॥८२॥ प्रातःकाळीवमध्यान्हका
ळीवसायंकाळीअज्ञातीनहीकाळीआठदिवसजरचंद्रनाडी

वस्सूर्यनाडीविपरीतवाहूंलागलीतरअसेंदुष्टफळजाणा वेंतेंहेंदुष्टफळकाहीएकपुण्यकर्मनिंशांतहोतें॥८३॥श्लो क॥प्रातर्मध्यान्हयोश्चंद्रःसायंकालेदिवाकरः॥तदानित्यंज येल्लाभौविपरीतेतुदुःखदः॥८४॥टीका॥प्रातःकाळीयम ध्यान्हकाळीजरचंद्रवाहतोआणिसायंकाळीजरसूर्यवाह

तोतरनित्यजयवलाभहें फळहोतें याहूनविपरीतज
रवाहूलागलेंक्ष्मं प्रातर्मध्यान्हीसूर्यंवसायंकाळीचंद्र-
असेजरवाहूलागलेतरदुःखहें फळहोतें ॥८४॥श्लोक
वामेवादक्षिणेवापियत्रसंक्रमतेऽनिलः॥कृत्वातत्पादमा
दौचयात्राभवतिसिद्धिदा॥८५॥टीका॥डावेनाडीलकिंवा-

उजवेनाडीतजिकडेवायुसंचारकरितोतोपायपुढेंठेवू
नयात्रेसगेलेंअसतांयात्रासिद्धिप्रदहोतेंह्लऽडावास्वर
चाललाअसतांडावापायपहिलेंपुढेंठेवावावउजवास्वर
चाललाअसतांउजवापायपहिलेंपुढेंठेवावाअसेंकेलें
असतांयात्रासकळसिद्धिदेतआहे॥८५॥श्लोक॥चंद्रः

समपदःकार्योरविस्तुविषमःसद्दा॥पूर्णपादंपुरस्कृत्य
यात्राभवतिसिद्धिदा॥८८॥टीका॥यात्रेचेप्रसंगीचंद्रना
डीचाललीअसतांडावींपाउलेंसमठेवावींतवस्सूर्यनाडी
चाललीअसतांउजवींपाउलेंविषमठेवावींतअसेंप्रका
रेज्याश्वासानेजेंअंगडावेंकिंवाउजवेंभरलेलेंआहेत्याअं

गास (पूर्ण) असी संज्ञा आहे ते ढकाती पूर्णपाद हृस्व दीर्घास भ
रित अंगसंबंधी पाय पुढे ठेऊन यात्रा केली असता कार्यसि
द्धि होते ॥ ८६ ॥ श्लोक ॥ चंद्रचारे चतुष्पादाः पंचपादाश्च भा-
स्करे ॥ एवं च गमनं श्रेष्ठं साधयेद्भुवनत्रयं ॥ ८७ ॥ टीका ॥ सम
व विषम तरीं कितीं या पाउलें ठेवावीत या विषयीं सांगतात —

स्व०
५९

चंद्रनाडीचालली असता च्यार पाउलें डावीं ४ पुढें ठेवावीं त
सूर्यनाडीचालली असता पांच पाउलें उजवीं ५ पुढें ठेवावीं त
या प्रकारे यात्रा श्रेष्ठ होय कीं त्रैलोक्य ही स्वाधीन होय॥८७॥
श्लोक॥यात्रांगे चरते वायुस्तदंगस्य करेण वै॥स्कंधोस्थितो
सुखं स्पृष्ट्वा लभते वांछितं फलं॥८८॥टीका॥ज्या किंवा उज

८०
५९

ष्या अवयवाज्या अंगांतवायु चालला असेलत्या अंगाजवळील स्वर
चालला असेल त्या अंगसंबंधीकरतळानें निजून उठताना-
आपलें मुखवासकेंमाखिलें असतां इच्छित फळप्राप्ति होतें

८८॥ श्लोक॥ परदत्ते तथाग्राह्ये गृहान्निर्गमने पिच॥ यदंगेव
हतेनाडी गतिर्ग्राह्याकरांघ्रिणा॥८९॥ टीका॥ ज्या अंगाचीना

स्व॰
६०

डीबाहलेल्याअंगाच्यापायानेगमनकरावें त्याअंगाचा
हातानेदानकरावें त्याचअंगाच्याहातानेदानघ्यावें॥८९
श्लोक॥नहानिःकलहोनैवकंटकैर्नापिभिद्यते॥निवर्त्त
तेसरूरवैनैवसर्वोपद्रववर्जितः॥९०॥टीका॥अशेंगमन
केलें असताहानिहोतनाहीकलहहोतनाहीकाटा-

८॰
६०

कोठेरुतायचानाहीतरसर्वउपद्रवनहोतासरखानेघरा
सपरलूनयेणेंहोईल॥१०॥श्लोक॥गुरुबंधुनृपामान्याः
सर्वेपित्रुभदायिनः॥पूर्णांगेरवलुकर्त्तव्याःकार्यसिद्धिः
शूभंतथा॥११॥टीका॥गुरुबंधुराजामानवाईकपुरुषआ
णिअवंतरजेशुभदायकलोकआहेततेडावाकिंवाउज

स्व०
६१

वायादोहोंन्मूनकोणेहिज्यास्वरानेजेंअंगभरलेलेंआहे
त्याअंगीकरावेतह्म०दक्षिणस्वरचाललाअसताउजवे
घ्यावेअथवावामस्वरचाललाअसताडावेंघ्यावेंअसेंके
लेंअसतांकार्यसिद्धियआवांत्तरहीशुभफळंप्राप्तहोती
लह्मानिश्चयआहे॥६३॥श्लोक॥अरिचोराधमर्णाद्या अ

द०
६१

न्येवावादिवियद्दाः॥कर्त्तव्याःखलुरिक्तायांजयलाभस्फुरखा
र्थिभिः॥८२॥टीका॥शत्रुचोरकर्जघेणाराआणीकर्हीजेवाद
विवादकर्त्तेवढ्ढेष्टेलोकआहेततेदक्षिणस्वरजरचालत-
नाहीतरउजवेघ्यावेअथवावामस्वरजरचालतनाहीत
रडावेघ्यावेअर्वेंकेलेंअसतास्फुरखवजयवलाभहोईलहा

निश्चयहोय (पूर्ण) ह्म०स्वरानेभरलेलेंअंग (रिक्त)
म्ह०स्वरानेनभरलेलेंअंग असेंजाणावें ॥६२॥ श्लोक ॥
दूरदेशेविधातव्यंगमनंस्फाहिमद्युतौ ॥ अभ्यर्णदेशेदीसे
तुतरणाद्यपितिकिंचन ॥ ६३ ॥ टीका ॥ चंद्रस्वरह्म०डावीना
डीचालतीअसतादूरदेशीगमनकरावें सूर्यस्वरत्न०

उजवीनाडीचाललीअसताजवळचेदेशींगमनकरावें।
असेंकोण्हीएकयोगीम्हणतात॥९३॥श्लोक॥यत्किंचि
त्पूर्वमुद्दिष्टंलाभादिसमरागमः॥तत्सर्वंपूर्णनाडीषुजा
यतेनिर्विकल्पकं॥९४॥टीका॥लाभकिंवायुद्धगमनइत्या
दिकजेंसर्वत्रलाभपूर्वीसांगितलेंतेंसर्वपूर्णनाडीयरानिश्च

याने होतें ॥९४॥ श्लोक ॥ शून्यनाड्यां विपर्यस्तं यत्पूर्वं प्रति
पादितं ॥ जायते नान्यथा चैव यथा सर्वज्ञ भाषितं ॥९५॥ टी
का ॥ जें पूर्वी शंभ सांगितलें तें शून्यनाडीवर केलें असता
सर्वही विपरीत होतें यांत कधीही अंतर पडत नाही कार
णकीं सर्वज्ञ जो भगवान् शंकर त्याचें हें वाक्य होय यास्तव

सांगीतलेंतेंसर्वसत्यसमजावें।।८५।।श्लोक।।व्यवहारेरव
लोच्चाटेद्वेषिविद्यादिवंचकाः।।कुपिताःस्वामिचोराद्याःपू
र्णस्थाःस्युर्भयंकराः।।८६।।टीका।।व्यवहारप्रसंगीआणिरव
ळांचेउच्चाटनप्रसंगीजेआपलेद्वेष्टेवविद्याद्व्यइत्यादि
काविषयीवंचनाकरणारेवकोपयुक्तस्वामीकिंवाचोरइत्या

दिकदुष्टश्लोकपूर्णनाडीकडेजरआहेतत्तरभयप्रदहोतत
स्मात् शून्यनाडीकडेअसावेतम्हणजेशुभहोय॥ ८६॥ श्लोक
दूरगम्यानेशुभश्चंद्रोनिर्विघ्नेनष्टसिद्धिदः॥ प्रवेशकार्यहेतौ
चसूर्यःसीघ्रंप्रशस्यते॥ ८७॥ टीका॥ दूरमार्गावरजाण्याचे
प्रसंगीचंद्रनाडीजरआहेतराविघ्ननहोताइष्टकार्याचीसिद्धि

होते गृहप्रवेशादिककार्यांचेकारणप्रसंगीसूर्यनाडीजरभा
हेतरशीघ्रकार्यसिद्धिहोते॥ ९७॥ श्लोक॥ चंद्रचारोविषंहंति
सूर्योबलांवशंनयेत्॥ सुषुम्णायांभवेन्मोक्षएकोदेवस्त्रिधा
स्थितः॥ ९८॥ टीका॥ चंद्रनाडीविषदूरकरिते १ सूर्यनाडीस्त्री
सवशाकरूणदेते २ सुषुम्णानाडीम्हणशियनाडीमोक्षदेते ३

स्व०
६५

असा एकच देवकार्य भेदाने विविध झाला आहे॥९८॥ श्लोक॥ अयोग्येयोग्यतानाडी योग्यस्थाने ययोग्यता॥ कार्यानुबंधनेजीवः कथंरुद्रःसमाचरेत्॥९९॥ टीका॥ अयोग्यनाडीचेवेळेस योग्यनाडीव योग्यनाडीचेवेळेस अयोग्यना-डीजरवाहेल आणि प्राणी आपलें कार्य तेवेळेस करूपाहे

द०
६५

तोजरतरतेथेंरुद्रकसेंकायकरील॥९९॥श्लोक॥शुभाशुभानिकार्याणिक्रियंतेऽहर्निशंयदा॥तदाकार्यानुरोधेनकार्येनाडीप्रचालनं॥१००॥टीका॥रात्रीआणिदिवसाजेजेवेळेसजींजींशुभकिंवाअशुभकार्येकरायचीअसतीलतेतेवेळेसत्यांत्यांकार्यांचेअनुसारेत्यात्यायथोक्तनाडीचेचाल

नकरावें हीगोष्टअभ्यासकर्त्यायोग्याचीहोय॥१००॥श्लो
क॥अथइडा॥स्थिरकर्मण्यलंकारेदूराध्वगमनेतथा॥आ
श्रमेहर्म्यप्रासादेवस्तुनःसंग्रहेपिच॥१॥टीका॥आताइडा
नाडीचेविषयसांगतात॥स्थिरकर्म१अलंकार२दूरमार्गी
गमन३आश्रम४गृह५प्रासाद ह्म॰दे उव्हकिंवाराजमंदिर

६ कोणेही वस्त्रास्नान संग्रह ७ यांकार्यांविषयीं इडानाडी योग्य होय॥१॥ श्लोक॥ वापीकूपतडाकादिप्रतिष्ठादेवस्तंभयोः॥ यात्रादाने विवाहे च वस्त्रालंकारभूषणे॥२॥ टीका॥ वापी ८ कूप ९ तडाक १० इत्यादिकाची प्रतिष्ठा व देवप्रतिष्ठा ११ व स्तंभप्रतिष्ठा १२ व यात्रा १३ व दान १४ विवाह १५ वस्त्र १६ अलंकार

स्व॰
६७

१७भूषण१८यांकार्यीविषयींइडानाडीयोग्यहोय॥२॥श्लो
क॥शांतिकेपौष्टिकेचैवदिव्योषधिरसायने॥स्वस्वामिद
र्शनेमैत्र्येवाणिज्येस्वर्णसंग्रहे॥३॥टीका॥शांतिक१९पौष्टि
क२०दिव्योषधि२१रसायन२२॥आपलेयजमानाचेंदर्शन
२३मित्रत्व२४वाणिज्य२५स्कवर्णाचासंग्रह२६॥यांकार्यीविष

८०
६७

यींइडानाडीयोग्यहोय॥३॥श्लोक॥गृहप्रवेशेसेवायांकृ
ष्यांवैबीजवापने॥क्षुभकर्माणिसंधौचनिर्गमेचक्षुभःशशी
४॥टीका॥गृहप्रवेश२७सेवाकरणें२८कृषिकरणें२९बीज
लावणें३०क्षुभकर्म३१संधिम्हणजेचूसीतलहकरणें३२घरातू
नबाहीरजाणें३३यांकार्यांविषयींइडानाडीयोग्यहोय॥४॥

स्व०
६८

श्लोक॥विद्यारंभादिकार्येषुबांधवानांचदर्शने॥ज
लमोक्षादिधर्मेषुदीक्षायांमंत्रसाधने॥५॥टीका॥वि
द्यारंभादिककार्यकरणें ३४ बांधवांचेंदर्शन ३५ जल
दानकरणें ३६ कोणासबंधालूनसोडविणें ३७ आणिध
र्म ३८ मंत्रघेणें ३९ मंत्रसिद्धकरणें ४० याकार्यांविषयीं

द०
६८

इडानाडीयोग्यहोय ॥५॥ श्लोक ॥ कालविज्ञानसूत्रेच
चतुष्पद गृहागमे ॥ कलाव्याधिचिकित्सायांस्वामि
संबोधनेनतथा ॥६॥ टीका ॥ कालाचेंज्ञानज्यापासूनहो
त आहे असेंसूत्रम्हणजेशास्त्रत्याचाअभ्यास ४१ चौ
पचिपक्षयरीआणणें ४२ कलाह्मणशिल्पादिविद्यातीचा

स्व०
६९

अभ्यास ४१ व्याधिष्ठ्नरोगस्याचीचिकित्सा ४२ धण्यासबोलाविणेंकिंवाबोधकरणें ४३ यांकार्योविषयींइडानाडीयोग्यहोय ॥६॥ श्लोक ॥ गजाश्वयारोहणेंयन्वगजाश्वानांचबंधने ॥ परोपकरणेंचैवनिधीनांस्थापनेतथा ॥७॥ टीका ॥ हत्त्यावरबसणें ४४ घोड्यावरबसणें

द०
६९

४५ धनुष्यघेणें ४६ हस्ती अश्वबांधणें ४७ लोकांवरउप
कारकरणें ४८ । द्रव्याचेहंडेगाडूनठेवणें ४९ यांकार्यांवि
षयींइछायोग्यहोय ॥ ७ ॥ श्लोक ॥ गीतवाद्यादिनृत्यादौ
गीतशास्त्रविचारणे ॥ पुरग्रामनिवेशेचतिलकछत्रधा
रणे ॥ ८ ॥ टीका ॥ गाणें ५० वाजविणें ५१ नाचणें ५२ इत्यादि

स्व०
७०

काविषयीं संगीतशास्त्राचें विचारकरणें ५३ नगरवस्त
विणें ५४ गांववसविणें ५५ तिलकलाविणें ५६ छत्रधरणें
५७ यांकार्यांविषयीं इडानाडीयोग्यहोय ॥ ८ ॥ श्लोक ॥ आ
र्तिशोकविषादेच ज्वरितेमूर्छितेपिच ॥ स्वजनस्वामिसंबं
धेधान्यादिदारुसंग्रहे ॥ टीका ॥ दुःखशोकविषाद ५८ ५९ ६०

द०
७०

ज्वर ६० मूर्छा ६१ याचें हरणाविषयीं स्वकीयबांधवाचासं
बंध ६३ स्वकीयस्वामीचासंबंध ६४ धान्यसंग्रह ६५ काष्ठ
संग्रह ६६ यांकार्यांविषयींइजा योग्यहोय ॥ ५ ॥ श्लोक ॥ स्त्री
णांदंतादिभूषायांदृष्टेरागमनेत्तथा ॥ गुरुपूजाविषादी
नांचालनेचवरानने ॥ १० ॥ टीका ॥ स्त्रियांहीं दंतइत्यादिकांस

भूषणकरणें ६७ दृष्टियेणें ६८ गुरूचीपूजाकरणे ६९
विषदूरकरणें ७० यांकार्यांविषयींइडायोग्यहोयत्व
रानने । हेंपार्वतीचेंसंबोधनहोय ॥१०॥ श्लोक ॥ इडायां
सिद्धिदंमोक्षंयोगाभ्यासादिकर्मच ॥ तत्रापिवर्जयेद्वायुं
तेजश्चाकाशमेवच ॥११॥ टीका ॥ याप्रकारेसर्वत्रशुभकर्मइ

इडानाडीवरसिद्धिप्रदहोय आणियोगाभ्यासादिककर्म
जेंतेंही सिद्धिप्रदहोय परंतु त्याइडानाडीचेवाहण्यां
तशुभकर्माविषयीं वायु १ तेज २ आकाश ३ हींतीनजींत
त्वें आहेत यांतिघांतूनकोण्हीचएकवाहतनसावेंतर
पृथ्वी १ किंवाजळ २ यांदोहींतूनकोण्हीएकवाहतअस-

त्यासससर्वशुभकार्यांचीसिद्धिहोतआहे॥११॥श्लोक॥
सर्वकार्याणिसिध्यंतिदिवारात्रिकृतान्यपि॥सर्वेषुशुभ
कार्येषुचंद्रचारःप्रशस्यते॥१२॥टीका॥दिवसाचींवरात्री
चींकेलेलींसर्वकार्येंसिद्धहोतातत्तस्मात् सकळशुभव
स्थिरकार्यांविषयींचंद्रचारह्मणिजेइडानाडीचेंवाहणेंप्रश

स्तहोय ॥१२॥ अथपिंगला ॥ श्लोक ॥ कठिनक्रूरविद्यानां
पठनेपाठनेतथा ॥ स्त्रीसंगवेश्यागमने महानौकाधिरो
हणे ॥१३॥ टीका ॥ आतापिंगलानाडीचेविषयसांगतात ॥
कठोर आणिक्रूर अशाविद्येचें पढणें १व पढविणें २ स्त्रीसं
ग ३ वेश्यागमन ४ महानौकाल्हंज्जाहाजत्यावरचढणें ५

स्व० ७३

यांकार्यीं विषयीं पिंगलानाडी योग्य होय ॥१३॥ श्लोक ॥ अत्र
ष्टकार्ये स्फुरापाने वीर मंत्राद्युपासने ॥ विक्लोभ्यं सदेशा
दिविषदाने च वैरिणां ॥१४॥ टीका ॥ अष्टपणाचें कार्य ह्म०
अधर्म ६ मद्यपान ७ वीरत्व येण्याचे मंत्रादिकाचा जप ८ श
त्रूस विक्लळ करणें ९ त्यांचा देशाउद्वस्त करणें १० त्यांस विष

द० ७३

देणें ११ यांकार्यांविषयीं पिंगलायोग्य होय ॥२४॥ श्लोक ॥ शा
स्त्राभ्यासेच गमने मृगया पक्ष्मसंक्षये ॥ इष्टकाकाष्ठपाषाण
रत्नघर्षणदारणे ॥२५॥ टीका ॥ शास्त्रविद्येचा अभ्यास ११ शि
कारीस जाणें १३ पक्ष्म मारणें १४ विटा । लाकडें । गोटे । रत्नें ।
यांचें घर्षण करणें १५ अथवा फोडणें १६ यां कार्यांविषयीं पिं

स्व॰
७४

गत्वायोग्यहोय॥२५॥श्लोक॥गत्यभ्यासेयंत्रतंत्रेदु
र्गपर्वतरोहणे॥द्यूतेचौर्येगवाश्वादिरथसाधनवाहने
२६॥टीका॥गमनाचाअभ्यासकरणें१७यंत्र१८तंत्र१९
दुर्गह्म॰किल्लायावरचढणें२०पर्वतावरचढणें२१द्यूत
खेळणें२२चौर्यकरणें२३गुरें।घडे।हस्ती।रथ।हेयडणें

द॰
७४

२४ वयांवरच्चढणें २५ यांकार्यींविषयींपिंगलायोगयहो

य॥२६॥श्लोक॥ व्यायामेमारणोच्चाटे षट्कर्मादिकसा

धने॥यक्षिणीयक्षवेतालविषभूतादिनिग्रहे॥२७॥टी

का॥ व्यायामह्मं जोरकाढणेइत्यादिककसरतीचेंकर्म

२६ मारणें २७ काढूनदेणें २८ षट्कर्मह्मं जारण १ मारण

२ उच्चाटन ३ स्तंभन ४ आकर्षण ५ वशीकरण ६ याकर्मा
चें साधन करणें २८ यक्षिणी । यक्ष । वेताल । विष । भूत । इ
त्यादिकांचा दंड करणें ३० यांकार्यां विषयीं पिंगलायोग्य-
होय ॥ ३७ ॥ खरोष्ट्र महिषादीनां गजाश्वारोहणे तथा ॥ न
दीजलौघतरणे भेषजे लिपिलेखने ॥ ३८ ॥ टीका ॥ गाढवें ।

उंट। हल्ल्ह। हत्ती। घोडे। यांवर च्वढणें ३१ नदी। पाण्याचा ओ
घयांचें तरणें ३२ औषध घेणें ३३ लेख्य लिहिणें ३४ यांका
र्यांविषयीं पिंगला योग्य होय ॥१८॥ श्लोक॥ मारणे मोहने
स्तंभे विद्वेषोच्चाटने तथा ॥ प्रेरणाकर्षणे वश्ये भेदने क्रय
विक्रये ॥१९॥ टीका॥ मारण ३५ मोहन ३६ स्तंभन ३७ शत्रूंचें

उच्चाटन ३८ प्रेरणाम्ह० कोठें पाठविणें ३९ आकर्षण ४० व
शीकरण ४१ भेदकरणें ४२ विकतघेणें ४३ विकतदेणें
४४ यांकार्याविषयींपिंगलायोग्यहोय ॥१९॥ श्लोक ॥ खड्ग
हस्तेवैरियुद्धेभोज्येवाराजदर्शने ॥ भोगेस्नानेव्यवहारे क्रू
रेदीप्तेरविःशुभः ॥२०॥ टीका ॥ हातीखड्गधरणें ४५ शत्रूसी

युद्धकरणें ४६ भोजनकरणें ४७ राजदर्शनकरणें ४८ भोग
करणें ४९ स्नानकरणें ५० व्यवहारकरणें ५१ क्रूरकर्मकर
णें ५२ यांकार्याविषयीं उदयंगतस्सूर्यस्स पिंगलानाडीउ
भहोय ॥ २० ॥ श्लोक ॥ भुक्तमात्रेण मंदाग्नौ स्त्रीणां वश्यादि
कर्माणि ॥ शयनं सूर्यवाहेन कर्तव्यं सर्वदा बुधैः ॥ २१ ॥ टीका

भोजनकेलें आणि जठराग्निमंद झाल्यातर पिंगलाच्यालवा
वी ५४ स्त्रीचतुष्टयकरणें ५४ निद्राकरणें ५५ हींकार्यें ब्राह्मण्या
नीं पिंगलेवरकरावींत ॥२१॥ श्लोक ॥ क्रूराणिसर्वकार्याणि
चराणिविविधानिच ॥ तानिसिध्यंति सूर्येण नात्र कार्या वि
चारणा ॥२२॥ टीका ॥ जितकीं क्रूरकर्में आहेत तितकीं सर्व

जिलकींचलकमें आहेत तिलकींसर्वसूर्यनाडी पिंगला
वाहत असताकेल्यानेसिद्धहोतातयांतसंशयनाही ॥२२
अथसुषुम्णा॥श्लोक॥क्षणंवामेक्षणंदक्षे यदावहतिमारु
तः॥सुषुम्णासाचविज्ञेयासर्वकार्यहरीस्मृता॥२३॥टीका
आतासुषुम्णानाडीचेविषयसांगतात॥क्षणमात्रडावेंक

डेक्षणमात्रउजयेंकडेजेव्हांवायुवाहतोहेतेव्हांसुषु
म्णानाडीजाणावीतीसर्वकार्यहरणकरणारीहोयअसें
जाणावें॥२३॥श्लोक॥तस्यांनाड्यांस्थितोवन्हिःकाल
रूपीसदाज्वलन्॥विषुवत्तंविजानीयात्सर्वकार्यविना-
शिनं॥२४॥टीका॥त्यासुषुम्णानाडीमध्येकालरूपीअ-

ग्निसर्वदापेटलेल्याराहतोम्हणूनतोसर्वकार्यांचानाश
करितोत्याअग्नीस (विषुवत्) अथवा (विषुव) अशीसं
ज्ञाआहेहेंजाणावें दक्षिणवउत्तरमार्गसोडूनमध्यरेषे
वरसूर्यचालतोत्यामध्यरेषेस (विषुव) संज्ञाआहेवसमा
नरात्रिआणीदिवसतेवेळेसहोतो तसेचखराचेदक्षिण

स्व०
७९

ववाममार्गेरूढ्नमध्यमार्गानेचाल्लेंलेसुषुम्णाम्हण्
नयिलाही(विषुव)हीसंज्ञाजाणावी॥२४॥श्लोक॥क्षणं
वामेक्षणंदक्षे विषुवद्वायमादिशेत्॥विपरीतंफलंज्ञेयं
सर्वचैवववरानने॥२५॥टीका॥क्षणालडावेसक्षणानउज
वेसश्वासचाललाम्हणजे(विषुवत्)यारेपेचाधर्मदारव

द०
७९

वितो तेव्हां हेंवरानने अगपार्वतिमागेउक्तसर्वफळविप
रीतजाणावें ॥२५॥ श्लोक ॥ उभयोरेवसंचारंविषुवत्तंवि
दुर्बुधाः ॥ नकुर्यात्क्रूरसौम्यानितत्सर्वंनिष्फलंभवेत् ॥२६
टीका ॥ वामवदक्षिणयाउभयमार्गींवायुचाजोसंचार-
त्यासपंडित (विषुवत्) असेंम्हणतात तेव्हांक्रूरआणि

स्व० सोम्यअसीकोणतीहीकर्मेंत्यावरनकरावींत कारण स ८०
र्वनिष्फळहोतआहेह्मणून॥२६॥श्लोक॥जीवितेमरणे
प्रश्नेलाभालाभेजयाजये॥विषुवेवैपरीत्यंस्यात्संस्मरेज्ज
गदीश्वरं॥२७॥टीका॥वाचणें१मरणें२लाभ३अलाभ४
जय५पराजय६यांविषयींकिंवाअवांतरकार्यविषयीकोणे ८०

जरप्रश्नकेला आणि विषुवनाडीह्मणसुषुम्णाजरवाहता
हेतरसांगीतलेंफळेंविपरीतहोतात तस्मात् जगदीश्व
राचेंध्यानमात्रतेवेळेसकरावें ॥२७॥ श्लोक॥ विचिंत्यचेश्व
रंकार्यंयोगाभ्यासादिकर्मच॥ अन्यत्तत्रनकर्त्तव्यंजयलाभस्करंयरुक्षभिः॥२८॥ टीका॥ ईश्वराचेंध्यानकरूनयोगाभ्या

स्व० ८१

सादिकर्ककर्ममात्रकरावें अवांतरकोणतेंचकर्मसुषुम्णे
वरकरूनये कोणे असें ह्मणाल जरजयलाभस्वइ
त्यादिकांचीं इच्छाज्याहांस आहेत्यापुरुषाहीं ॥२८॥ श्लोक
सूर्येणवर्द्धमानायांसुषुम्णायांमुहुर्मुहुः ॥ शापंदद्या
द्वरंदद्यात्सर्वथाचतदथा ॥२९॥ टीका ॥ सुषुम्णानाडीज

८०

८१

खारंवारसूर्यैकरूणम्ह॰दक्षिणनाडीसीमिश्रितहो

ऊनवाहते तरतेवेळेसज्ञापद्याकींवरद्यालेसर्वसर्व

थाविपरीतहोतेंह्म॰ज्ञापावावरवबराचाज्ञापहोतो

२९॥श्लोक॥नाडीसंक्रमणेकालेतत्वसंक्रमणेतथा॥शु

भंकिंचिन्नकर्तव्यंपुण्यंवापि।चसर्वथा॥३०॥टीका॥नाडी

स्व॰
८२

चेमिश्रत्वप्रसंगीतसेंचतत्वाचेंमिश्रत्वप्रसंगीकाही
श्रुभकिंवापुण्यकर्मसर्वथानकरावें॥३०॥श्लोक॥वि
षुवस्योदयेयात्रांमनसापिनचिंतयेत्॥यात्राहानि
करीतस्यमृत्युक्लेशोनसंशयः॥३१॥टीका॥जसीस्र
षुम्णेस१विषुवसंज्ञाआहेतसी१विषम३असीहीसंज्ञा

द॰
८२

आहे याव रून हें स मजावें कीं विषमाचे म्हं॰ स्फ धुम्रणचे
उदय प्रसंगी यात्रा मनाल ही आणून ये कारण त्याची ती
यात्रा हानि करणारी होते य मृत्यु वक्रें त्रा होतात यांत संश
य नाही ॥ ३१ ॥ श्लोक ॥ पुरोवामो र्ध्वतश्चंद्रो दक्षाधः पृष्ठतो
रविः ॥ पूर्णरिक्त विवोको यं ज्ञातव्यो दैवीकैः सदा ॥ ३२ ॥ टी

स्व०

६३

का॥ पुढें डावेकडे वरतीं चंद्र राहतो १ उजवेकडे खालीं पा
टीमागें सूर्य राहतो २ हा पूर्णरिक्तविवेकचिह्नानें लोकाही स
र्वदा जाणावा सूर्यमानानें सूर्याचे प्रदेश (पूर्ण) होत चंद्रा
चे प्रदेश (रिक्त) होत चंद्रमानानें चंद्राचे प्रदेश (पूर्ण) हो
त सूर्याचे प्रदेश रिक्त होत। हें तात्पर्य॥ ३२॥ श्लोक॥ ऊर्ध्व

८०

६३

वामायतोद्भूतोज्ञेयोवाम पथिस्थितः॥ पृष्ठेधस्तेतथाधस्ता
त्सूर्यवाहुगतःक्रमः॥३३॥ टीका॥ चरतींडावेंसपुढेंजरम
ध्यकरणाराहूत आहेतरतोचंद्रमार्गातक्रम आहेवपाठी
स उजवेसरवालींजरतो आहेतरसूर्यमार्गातक्रम आहे
उभयनाचींउभयक्रमफळें पूर्वोक्तमार्गानेपूर्णरित्याविचारा

नेजाणावींत॥३३॥श्लोक॥अनादिविषमासंधिर्निराहारा
निराकुला॥परेसूक्ष्मेविलीयेतसासंध्यासंधिरुच्यते॥३४
टीका॥अनादिआणिआहारशून्यआकुलताशून्यअशीहि
विषमसंधिसुषुम्णाहोय कींसूक्ष्मपरब्रह्मरूपीयोगीलीन
होतोम्हणूनयासंधीस(संध्या)म्हणावें॥३४॥श्लोक॥न

संध्यांसंधिमित्याहुः संध्यासंधिर्निगद्यते ॥ विषुवत्संधिगः
प्राणः सासंध्यासंधिरुच्यते ॥ २५ ॥ टीका ॥ दिनरात्रीचेसंधी
ससंध्यानम्हणावेंतरसंधीसमात्रसंध्याम्हणावेंतोसंधी
कोणतातरविषुवत्संधीतप्राणवायूचासंचारझालाम्ह॰
बराबररसुषुम्णावाहूलागलीअसतातोचंद्रआणिसूर्या

स्व॰

८५

चासंधिसंध्याहोयध्यानाचासमयतोहोयहेंतात्पर्य ॥
३५॥नवेदंवेदमित्याहुर्वेदोवेदोनविद्यते॥परात्माविद्यते
येनसवेदोवेदउच्यते॥३६॥टीका॥वेदासवेदम्हणतना
हीत वेदतोवेदनहोयतर परमात्माज्यावेदानेजाणिला
जातोतोवेदवेदहोय॥३६॥इतिश्रीस्वरोदयेशिवपार्वती॰

द॰

संवादेनाडीभेदोनामप्रथमोल्लासः॥१॥ अथतत्त्वविचारः
श्लोक॥ श्रीदेव्युवाच॥ देवदेवमहादेवसर्वसंसारतारक
स्थितंत्वदीयेहृदयेरहस्यंवदमेप्रभो॥३७॥ टीका॥ श्रीदे
वीपुनःह्मणतीझालीकींहेसकळसंसारातूनताराणाऱ्या
हेदेवाधिदेवाश्रीमहादेवातुमचेंहृदयांतराहिलेलेंजेंरह

स्यअसेलतेंप्रभुजीआपणमलासांगा॥३८॥श्लोक॥ई
श्वरउवाच॥स्वरज्ञानरहस्यात्तुनकिंचिदिष्टदैवतं॥स्व
रज्ञानरतोयोगीसयोगीपरमोमतः॥३९॥टीका॥देवीचेंवा
क्यऐकूनशिवम्हणलेंझालेकींहेदेविस्वरज्ञानरहस्याप
रताइष्टदैवतकोणतेंचनाहीतस्मात्स्वरज्ञानतत्परजो-

योगीतोचउत्तमयोगीह्मोय॥३८॥श्लोक॥पंचतत्वाद्भवेत्
स्रष्टिस्तत्वंतत्वेप्रलीयते॥पंचतत्वंपरंतत्वंतत्वातीतंनि
रंजनं॥३९॥टीका॥पंचतत्वांपासूनस्रष्टिहोते आणिपंच
तत्वेंतत्वांतचलयासपावताल तस्मात्‌पंचतत्वचपरम
तत्वह्मोय वतत्वांहूनवेगळेंनिरुपाधिकतत्वजेंइश्वरस्वरू

पत्सातलयज्ञात्यानेतें पंचतत्वहीईश्वररूपीचहोय॥३८
श्लोक॥तत्वानांनामविज्ञेयंसिद्धियोगेनयोगिना॥भूतानां
दुष्टचिन्हानिजानांतिहिस्वरोत्तमाः॥४०॥टीका॥योग्याने
सिद्धीचेउपायेकरूणतत्वांचेनामजाणावें कारणस्वरज्ञा
नेकरूणजेउत्तमसिद्धझालेआहेततेपंचभूतांचींदुष्टचि

न्हें जाणतात तस्मात् त्यांचीं नावें वाचिन्हें अवश्य जाणलीं
पाहिजेत॥४०॥श्लोक॥पुरोवामोर्ध्वतश्चंद्रोदक्षाधः पृष्ठ
तोरविः॥पूर्णरिक्तविवेकोयंज्ञातव्योदैशिकैःसदा॥४१॥
टीका॥मागे ३२ वाहाचश्लोकआहेतेथेयाचाअर्थपाहूनघ्या
वाम्हणजेकळेल॥४१॥श्लोक॥पृथिव्यापस्तथातेजोवायु

राकाशमेवच ॥ पंचभूतात्मकंसर्वंयोजानातिसपूजि-
तः ॥ ४२ ॥ टीका ॥ पृथिवी १ आप २ तेज३ वायु ४ आकाश ५
हीं पंचमहाभूतेंच पंचतत्वेंहोत तस्मात् या पंचभूतात्म
कसर्वजगात्सजोजाणितोतोचजगांतपूजितहोतो ॥ ४२ ॥
श्लोक ॥ सर्वलोकस्थजीवानांनदेहोभिन्नतत्वकः ॥ भूलोक

सत्यपर्यंतंनाडीभेदः पृथक्पृथक ॥४३॥ टीका ॥ सर्वलो-
कांतीलजितकेजीवआहेतत्यांचेदेहांततत्वेंकाहींवेगळा
लींनाहींतभूलोकापासूनसत्यलोकापर्यंतनाड्यामात्र
वेगळाल्याआहेत तात्पर्यमनुष्यदेहांतपंचतत्वेंराहतात
देवदेहांतपृथ्वीचाअंशनाहींतथापिअन्यतत्वेंसमानआ

युर्मर्यादेचेभेदानेनाडीभेदतरस्पष्टचदिसतोआहे॥४३॥
श्लोक॥वामेवादक्षिणेवापिउदयात्पंचकीर्तिताः॥अष्टधा
तत्वविज्ञानंशृणुवक्ष्यामिसुंदरि॥४४॥टीका॥वामस्वरा
तकिंवादक्षिणस्वरातसूर्योदयापासूनपांचपांचतत्वेंसां
गीतलेलीं आहेतत्यांतत्वांचेंज्ञानआठप्रकारानेंहोतआ-

हेतें मीतुलासांगतोहेसुंदरि अगत्यऐक॥ ४४॥ श्लोक॥
प्रथमंतत्वसंख्यायांद्वितीयंश्वाससंधिषु॥ तृतीयंस्वर
चिन्हानिचतुर्थस्थानमेवच॥ ४५॥ पंचमंतस्यवर्णश्चषष्ठं
तुप्राणएवच॥ सप्तमंस्वादसंयुक्तमष्टमंगतिलक्षणं॥ ४६
एवमष्टविधंप्राणंविषुवंतंचराचरं॥ स्वरात्परतरंदेविना

न्यथास्त्वंबुजासने॥४७॥टीका॥तत्वाचीसंख्याप्रथम१श्वा
ससंधीतद्वितीय२स्वरचिन्हेत्तृतीय३स्थानचतुर्थ४वर्णपंच
म५प्राणवायुषष्ठ६स्वादसप्तम७गतिअष्टम८अष्टोआग
प्रकारेज्ञानतत्वाचेंहोय हेपार्वतीगचराचररूपीविष्णुयत्मा
णरूषुम्णानाडीनेवाहणाराजोत्यास्वरापरतातत्वज्ञानका

हींवेगळेंनाहीं॥४५॥४६॥४७॥श्लोक॥ईक्षितव्यंप्रयत्नेन
सदाप्रत्यूषकालतः॥कालस्यवंचनार्थायकर्मकुर्वंतियोगि
नः॥४८॥टीका॥सदासर्वदाप्रातःकाळापासूनप्रयत्नेंकरू
णतत्त्वंपाहावींतयोगीहिंश्वासवलत्वयाचेंअभ्यासरूपीक-
र्ममरणकाळाचेवंचनेकरितांकरिलाहेत॥४९॥श्लोक॥श्रु

स्व०

९१

स्योरंगुष्ठकौमध्यांगुल्यौनासापुटद्वये॥वदनेप्रांत्यकोप्रांत्येशेषांगुलीरिटृगंतयेः॥४॥टीका॥अभ्यासाचाउपायसांगतात॥दोनअंगुष्ठ२दोनकानांत२घालावेत दोनमध्यांगुली२दोनासापुटांत२घालाव्यात दोनदोन२कनिष्ठिकावअनामिकातोंडावर२ठेवाव्यात दोन२तर्जनीदोनेत्रा

९०

९१

वरधराव्यात काकडाघालगेंयावरूणचनिघालेंआहे अ
सेंजाणावें ॥४९॥ श्लोक ॥ निर्णयोवैपृथिव्यादितत्त्वज्ञानेभ
वेत्क्रमात् ॥ पीतश्वेतारुणश्यामबिंदुभिश्चनिरूप्यते ॥५०
टीका ॥ पृथिव्यादिकपंचतत्त्वांचेंज्ञानाविषयींनिर्णयम्हण
जेनिश्चयअशाप्रकारेंअनुक्रमाणेंहोतआहे आणीक पीव

स्व०
९२

ळा १ पांढरा २ लाल ३ काळा ४ बिंदु ५ यायारंगाहींकरूण
हीयापंचतत्वज्ञानाचानिर्णयसांगण्यातयेईल ॥ ५० ॥ श्लो
क ॥ दर्पणेतुसमालोक्यतत्रत्वासंविनिक्षिपेत् ॥ आकारै
स्तुविजानीयात्तत्वभेदंविचक्षणः ॥ ५१ ॥ टीका ॥ आतात्यांतो
तत्वांचेस्वरूपज्ञानाविषयीसांगतात ॥ एकआरसाहाता

द०
९२

लघेऊनत्यामध्येमुखावलोकनकरूनत्या आरशावरख्या

सदाकावा आणित्यांत्यांतत्यांचे आकारावरूननेतेंतत्त्वपंडि

तानेजाणावें येथे आरसालोहाचा असणेंयोग्यआहे का

रणत्यावरश्वासाचीवाफकाचाचे आरशापेक्षास्थिरराही

लअसेंवाटतें॥५१॥श्लोक॥चतुरस्रंचार्धचंद्रंत्रिकोणंव

स्व०
९३

तुलंस्मृतं॥ बिंदुभिस्तुनभोज्ञेयमाकारैस्तत्त्वलक्षणं॥५३॥
टीका॥ आतांतत्त्वांचेआकारसांगतात॥ चतुरस्त्रह्म० चौ
कोणीआकारपृथ्वी १ अर्धचंद्रआकारजळ २ त्रिकोणआ
कारतेज ३ वर्तुळआकारवायु ४ बिंदुम्ह० थेंबआकारआ
काश ५ अशाआकारानेतेंतेंतत्त्वचाललेंआहेअसेजाणावें

द०
९३

आकारस्पष्टलिहितो॥५२॥ पृथ्वी आप तेज वायु

नभ श्लोक॥ मध्येपृथ्वीत्यधश्चापश्चोर्ध्वंवहतिचानलः

तिर्यग्वायुप्रवाहश्चनभोवहतिसंक्रमे॥५३॥ टीका॥ पृथ्वीम

ध्यभागीवाहते १ उदकखालींवाहतें २ तेजवरतींवाहतें ३ वा

युआडवाअथवावाकडावाहतो ४ आकाशमध्येखालींवरतीं

स्व०

९४

आडवें अथवावाकडें असेंसर्वत्रसंचारकरूनसर्वप्रकारे
वाहतें ॥५३॥श्लोक॥आपःश्वेताःक्षितिःपीतारक्तवर्णोहु
ताशनः॥मारुतोनीलजीमूतस्त्वाकाशःसर्ववर्णकं॥५४॥
टीका॥आतारंगसांगतात॥पृथ्वीपीवळी१जळपांढरे २ते
जलाल ३वायुनीलाकिंवाधुरकट ४ आकाशसर्वरंगाचें अ

द०

९४

सेंजाणावें ॥५४॥ श्लोक ॥ प्रथमंवहतेवायुर्द्वितीयंवहते ः
नलः ॥ तृतीयंवहेन्माहेयंचतुर्थंवारुणंवहेत् ॥ ५५ ॥ टीका ॥
याश्लोकाचा अर्थ प्रथमश्लोकातील ७२वाश्लोकहाच आहे
तेथें पाहावा म्हणजें कळेल ॥ ५५ ॥ श्लोक ॥ स्कंधद्वयेस्थितोव
न्हिर्नाभिमूलेप्रभंजनः ॥ जानुदेशेक्षितिस्तोयंपादांतेमस्त

स्व०
९५

केनभः॥५६॥टीका॥ दोरवांद्यावरतेजराहताहे १ नाभिमूळी
वायुराहताहे २ टोंगळ्यावरपृथ्वीराहताहे ३ पावुलांवरज
ळराहताहे ४ मस्तकावरआकाशराहताहे ५॥५६॥श्लोक
माहेयंमधुरस्वादंकषायंजलमेवच॥तिक्तंतेजश्ववालों१
म्लआकाशंकटुकंतथा॥५७॥टीका॥पृथ्वीचास्वादमधुर १

द०
९५

जळाचास्वादतुरट २ तेजाचास्वादतिरवट ३ वायूचास्वादआं
बट ४ आकाशाचास्वादकडू आहे ५ ॥ ५७ ॥ श्लोक ॥ अष्टांगुलं
वहेद्वायुरनलश्चतुरंगुलः ॥ द्वादशांगुलमाहेयं वारुणं षोड
शांगुलं ॥ ५८ ॥ टीका ॥ वायु आठ ८ अंगुळी वाहतो १ तेज च्यार
४ अंगुळी वाहतें २ पृथ्वी बारा १२ अंगुळी वाहते ३ जळ सोळा

स्व०

९६

३६ अंगुलीवाहते ४ आकाशाचेंयांतमिश्रणसमजावें

५८॥ श्लोक॥ ऊर्ध्वंमृत्युरधःशांतिस्तिर्यगुच्चाटनंतथा

मध्येस्तंभंविजानीयान्नभःसर्वत्रमध्यगं॥५९॥ टीका॥ ऊ

र्ध्वंम्ह० लेजावरमृत्यु १ अधःम्ह० जलावरशांति २ तिर्यक्

म्ह० वायूवरउच्चाटन ३ मध्येम्ह० पृथ्वीवरस्तंभन ४ आका

द०

९६

ज्ञासर्वांतमिश्रितजाणावें ॥५९॥ श्लोक ॥ पृथिव्यांस्थिर
कर्माणिचरकर्माणिवारुणे ॥ तेजासिसमकर्माणिमार
णोच्चाटनेऽनिले ॥६०॥ टीका ॥ पृथ्वीवरास्थिरकर्मे १ जळा
वरचरकर्मे २ तेजावरसाधारणकर्मे ३ वायुवरमारणवउ
च्चाटनादिकर्मेंकरावींत ॥६०॥ श्लोक ॥ व्योम्निकिंचिन्नकर्त

व्यमभ्यसेद्योगसेवया ॥ शून्यंतत्सर्वकार्येषुनात्रकार्याविचारणा ॥ ६३ ॥ टीका ॥ आकाशावरकाहींचएककरूनयेतनर योगाभ्याससेवावा कारणआकाशासर्वकार्यांविषयींशून्य-होययाविषयींकाहीसंशायकरूनये ॥ ६३ ॥ श्लोक ॥ पृथ्वीजलाभ्यांसिद्धिःस्यान्मृत्युर्वन्हौक्षयोऽनिले ॥ नभसोनिष्फलंस

वैंज्ञातव्यंतत्ववेदिभिः॥ ६२॥ टीका॥ पृथ्वीवजळयांपासून-
सिद्धिहोय तेजावरम्रत्युहोय वायुवरक्षयहोय आकाशा
पासूनतरसर्वकार्यनिष्फलहोय असेंतत्ववेत्तेंनरांहींजा
णावें॥ ६२॥ श्लोक॥ चिरलाभः क्षितौज्ञेयतत्क्षणात्तोयतत्त्व
तः॥ हानिःस्याद्वन्हिवाताभ्यांनभसोनिष्फलंभवेत्॥ ६३॥ टी

का॥पृथ्वीचरलाभविलंबानेहोते जलावरलाभतत्क्षणीहो
तो तेजवायूयांहांपासूनहानिहोते आकाशापासूनतर-
सर्वनिष्फळचहोतें॥६३॥श्लोक॥पीतःशनैर्मध्यवाहीह्रुनुंया
वह्नुरुध्वनिः॥क्रोधमःपार्थिवोवायुःस्थिरकार्यप्रसाधकः॥६४
टीका॥पीवळा३हळूहळू२बाराअंगुळीवाहणारावमध्येया-

ह्णारा ३ वह्नोटीपर्यंतवाह्णारा ४ यमोठ्याशब्दाचा ५ य
कोह्मा ६ वस्थिरकार्येंयघडविणारा ७ असाटथ्वीतत्वाचाया
युजाणावा॥६४॥श्लोक॥अधोयाहीगुरुध्वानःशीघ्रगःशी
तलःसितः॥यःषोडशांगुलोवायुःसआपःशुभकर्मकृत् ॥
६५॥टीका॥खालीवाह्णारा १ यमोठ्याशब्दाचा २ वसलरवा

ह्मणारा ३ वथंडा ४ वपांढरा ५ वसोळा अंगुळीवाह्मणारा ६
वन्नभकर्मेघडविणारा ७ असाजलतत्त्वाचावायुजाणावा ॥
६५ ॥ श्लोक ॥ आवर्त्तगश्चवालुष्णोहिद्रोणाभश्चतुरंगुलः ॥ ऊ
र्ध्ववाह्मीचयःक्रूरकर्मकारीससैलेजसः ॥ ६६ ॥ टीका ॥ भोयराज
साचालतीतसावाह्मणारा १ फारउष्ण २ वलाल ३ चारअंगुळी

खं०
९९
द०
९९

वाहणारा ४ ववरतींवाहणारा ५ वक्रूरकार्येघडविणारा ६
असातेजतत्वाच्यावायुजाणावा ॥ ६६ ॥ श्लोक ॥ उष्णश्शीतःह्र
ष्णवर्णस्तिर्यग्गामीचाष्टांगुलः ॥ वायुःपवनसंज्ञोयंचरक
र्मस्रुसिद्धिदः ॥ ६७ ॥ टीका ॥ काहीउष्णकाहीथंडा १ वकाळा २
व आडव्याकिंवावाकडावाहणारा ३ वआठअंगुळीवाहणारा

स्व०

१००

४ चलकार्येघडविणारा ५ असावायुतत्वाचावायुजाणा
वा॥६७॥श्लोक॥यःसमीरःसमरसःसर्वतत्वगुणावहः॥
अंबरंतंविजानीयाद्योगिनांयोगदायकं॥६८॥टीका॥जोवा
युसाधारण१वसकळतत्वांच्यागुणाचावाहणारा२तोवायु
आकाशतत्वाचाहोय३आणीयोगीलोकांसयोगघडविणा

द०

१००

राहोय असें जाणावें ॥६८॥ श्लोक ॥ नयान ॥ टीका ॥ तसेंच

आणीक सांगतो ॥ श्लोक ॥ पीतंचैवचतुष्कोणं मधुरं मध्यमा

श्रितं ॥ भोगदं पार्थिवं तत्वं प्रवहेद्वादशांगुलं ॥६९॥ टीका ॥ पी

वळें १ आणि चौकोणें २ व मधुर स्वादाचें ३ व मध्ये वाहणारें ४

व भोग देणारें ५ असें पृथ्वीतत्व बारा १२ अंगुळी वाहतें ॥६९॥

स्व०

१०१

श्लोक॥ श्वेतमर्धेंदुसंकाशंस्वादुकाषायमोदकं॥ लाभ
कृद्दारुणंतत्त्वंप्रवहेत्षोडशांगुलं॥७०॥ टीका॥ पांढरे १ आ
णि अर्धचंद्राकार २ तुरटस्वादानेआनंददेणारें ३ लाभदेणा
रें ४ वरवालींवाहणारें ५ असेंजळतत्त्व १६ अंगुळीवाहतें॥
७०॥ श्लोक॥ रक्तंत्रिकोणंतिक्तंस्यादूर्ध्वमार्गप्रवाहकं॥ दीप्तं

द०

१०१

वैतैजसंततंप्रवहेच्चतुरंगुलं॥७१॥टीका॥लालआणित्रि
कोणाकार २तिखटस्वादाचें ३ऊर्ध्ववाहणारें ४प्रदीप्तराह
णारें ५असेंतेजतत्व ४अंगुलीवाहतें॥७१॥श्लोक॥नीलंच
वर्तुलाकारंस्वाद्वम्लंतिर्यग्गाश्रितं॥चपलंमारुतंतत्वंप्रवहे
ऽष्टांगुलंस्मृतं॥७२॥टीका॥नीळें१आणिवर्तुळाकार२आ

आम्लस्वादाचें ३ आडवें किंवा वाकडें वाहणारें ४ चंचळ ५
असें वायुतत्त्व ८ अंगुळी वाहतें ॥ ७२ ॥ श्लोक ॥ वर्णाकारं
स्वादुवहमव्यक्तं सर्वगामि च ॥ मोक्षदं नाभसं तत्त्वं सर्वकार्ये
षु निष्फलं ॥ ७३ ॥ टीका ॥ सर्व रंगाचें १ बिंदुसारिखें २ स्वादर
र्व ३ अस्पष्ट ४ चोहोंकडें वाहणारें ५ मोक्षप्रद ६ सर्वकार्यावि

षर्यीनिष्फळ ७ असेंआकाशानत्वहोय॥ ७३॥ श्लोक॥ पृथ्वी
जलेशुभेनतत्वेतेजोमिश्रफलोदयं॥ हानिमृत्युकरौपुंसामशुभ
भौव्योममारुतौ॥ ७४॥ टीका॥ पृथ्वीवजळहींदोन २ तत्वेंशुभ
भप्रदहीत तेज ३ तत्वशुभ आणिअशुभ अशामिश्रितफ
ळांचेउदयकरणारेंहोय आकाशववायुहींदोन २ तत्वेंअशु

स्व०
१०२

षाहींचे हानि आणि मृत्यु करणारीं होत ॥ ७४ ॥ श्लोक ॥
अपः पूर्वे पश्चिमे पृथ्वी तेजश्च दक्षिणे तथा ॥ वायुश्चोत्तर
गोज्ञेयो मध्ये कोणगतं नभः ॥ ७५ ॥ टीका ॥ जळ पूर्वेकडे वा
हतें १ पृथ्वी पश्चिमेकडे वाहते २ तेज दक्षिणेकडे वाहतें ३
वायु उत्तरेकडे वाहतो ४ आकाश मध्ये मध्ये यांचो घाचें को

८०
३

णांतवाहतें ॥ ७५ ॥ श्लोक ॥ चंद्रे पृथ्वीजलेस्यातांसूर्येचा-
ग्निर्यदाभवेत् ॥ तदासिद्धिर्नसंदेहः सौम्यासौम्येषुकर्मसु
७६ ॥ टीका ॥ चंद्रह्मणजेडावेनाडीतजरपृथ्वीतत्ववजलतत्ववा
हूंलागलें आणिसूर्यह्मणजेउजवेनाडीतजरतेजतत्ववाहूंला
गलेंतरतेवेळेसशुभकिंवाअशुभअथवासौम्यकिंवाक्रूरक

र्मांविषयींसिद्धिहोय यातसंशयनाही येथेयथायोग्यअ
सेंजाणावेंकींचंद्राचेनाडीतपृथ्वीकिंवाजळवाहूलागेलेंत
रसौम्यकर्मांचीसिद्धिआणिसूर्याचेनाडीतजरतेजवाहूला
गलेंतरक्रूरकर्मांचीसिद्धिहोय॥७६॥श्लोक॥लाभःपृथ्वी
कृतोऽह्निस्यान्निशायांलाभकृज्जलं॥वन्हौमृत्युःक्षतिर्वायौ

नभःस्थानंदहेत्ककचित्॥७७॥टीका॥पृथ्वीपासूनलाभदिव
सासहोतो जळापासूनलाभरात्रीसहोतो तेजावरमृत्युवा
यूवरक्षय आकाशावरस्थानाचादाह हींहीं फळेंकोठेंसांगि
तलीं आहेत॥७७॥श्लोक॥जीवितंश्रेजयेलाभे कृष्यांचध
नकर्षणे॥मंत्रार्थेयुद्धप्रश्नेचगमनागमनेतथा॥७८॥आय

तिवारुणेतत्वेतत्रस्थोपिश्रभंक्षितो ॥ प्रयातिवायुनोन्यत्र
हानिमृत्यूनभोनत्ते ॥ ७९ ॥ टीका ॥ वाचणें १जय २लाभ ३रेव
ती ४धनमिळविणें ५विचारकरणें ६अथयामंत्रघेणें ७रुद्र
करणें ८जाणें ९येणें १० ॥ ७८ ॥ इत्यादिकांच्याप्रश्नाविषयींज
रजळतत्वावरकिंवापृथ्वीतत्वावरकोण्हीआलातरकल्याण

प्राप्तहोतें परंतुवायुतत्वाचामिश्रीभावनसावा आणिआ-
काशतत्वकिंवातेजतत्वावरप्रश्नकरण्यासआलातरहानि
आणिमृत्युप्राप्तहोतातअसेंजाणावें॥७१॥श्लोक॥पृथिव्यां
मूलचिंतास्याज्जीवस्यजलवातयोः॥तेजसिधातुचिंतास्या
च्छून्यमाकाशतोवदेत्॥८॥टीका॥पृथ्वीतत्वावररोगाच्या

स्व०
१०६

निदानाचाविचारकरावा जळववायुयांदोनतत्वांवर-
वाचणयाचाविच्यारकरावा तेजतत्वावरकोणेधातूचा
प्रकोपआहे याचाविचारकरावा आकाशतत्वांवरऊ-
न्यफळसांगावें अथवापृथ्वीतत्वावरगेलेलेंवस्तुमूळ
स्थानीआहे १ जळ २ ववायु ३ यांदोनतत्वांवरकोणेजीवा

द०
६

नेनेलें तेजावर ४ताम्रादिकधातूंत आहे आकाशावरशू
न्य ५ हें सांगावें किंवा पृथ्वीवर १ हातीमूळ जळ २ वायूवर ३
जीव तेजावर धातु ४ आकाशा शून्य ५ हस्तप्रश्न सांगावा ॥
८० ॥ श्लोक ॥ पृथिवीचतुःपादास्याद्विपदो तोयमारुतौ ॥ व
न्हिश्चैवचतुष्पादो नभस्तुपादवर्जितं ॥ ८१ ॥ टीका ॥ पृथ्वीत

स्व०
१०७

त्यावर प्रस्थानकरणें असत्यासबहुत पाउलेंजावें १ ज
ळ २ववायु ३ यांतत्यांवरदोनदोन पाउलेंजावें तेजतत्वाव
र ४ च्यारपाउलेंजावें आकाशतत्वावर ५ एकही पाऊलभ
रजाऊनये पृथ्वीवरबहुपादानेंवस्तुनेलें १ जळववायुयां
दोहोंवरद्विपदानेनेलें ३ तेजावरचोपायानेनेलें ४ आका

द०
७

शावरपादरहितानेनेलें ५ अथवा पृथ्वीवरबहुपादाविषयीं

प्रश्न १ जळवायूवरद्विपदाविषयीं ३ तेजावरचतुष्पदाविष

यीं ४ आकाशावरपादवर्जिताविषयींप्रश्न ५ होय असेंसां

गावें ॥ ८१ ॥ श्लोक ॥ कुजोवन्हीरविः पृथ्वीसौरिरापः प्रकी

र्तिताः ॥ वायुस्थानस्थितोराहुर्दक्षरंध्रप्रवाहकः ॥ ८२ ॥ टीका

स्व०
१०८

मंगळतेज १ सूर्यपृथ्वी २ शनिजळ ३ राहुवायु ४ ह्यादेवतादक्षिणनाडीलतत्वाच्याजाणाव्यात ॥ ८२ ॥ श्लोक ॥ जलंचंद्रोबुधःपृथ्वीगुरुर्वातःसितोऽनिलः ॥ वामनाड्यांस्थिताःसर्वेसर्वकार्येषुनिश्चिताः ॥ ८३ ॥ टीका ॥ चंद्रजळ १ बुधपृथ्वी २ ब्रहस्पतिवायु ३ शुक्रतेज ४ ह्यादेवतावामनाडीलतत्वाच्या

द०
८

जाणाव्यात ॥ ८३ ॥ श्लोक ॥ बुधोधराजलंचंद्रोवन्हीरविःप्र
कीर्त्तितः ॥ राहुकुजोचवायुःस्याच्छनिर्जीवोनभोभवेत् ॥
८४ ॥ टीका ॥ बुध पृथ्वी होय १ चंद्रजळ होय २ रविते ज होय ३
राहु व मंगळ वायु होत ४ शनि व गुरु आकाश होत ५ ॥ ८४ ॥ श्लो
क ॥ पार्थिवे मूलविज्ञानंजीवज्ञानंजलेतथा ॥ आग्नेयेधातु

स्व०

१०८

विज्ञानंव्योम्नि शून्यंविनिर्दिशेत्॥८५॥टीका॥पृथ्वीतत्वा

वररोगमूळाचेंज्ञान १ जळतत्वावरजीवनाचेंज्ञान २ ते

जतत्वावरधातुप्रकोपज्ञान ३ आकाशतत्वावरशून्यफळ

सांगावें ४ हें मागें सांगीतलें असतांही दृढीकरणार्थपुनः

सांगीतलें त्यावरून त्यावरून पुनरुक्तिदोषनमानावा अ

द०

९

सेंच मागें पुढें किती एका ठिकाणी आहेलें पुनरुक्तिदोषात
न मानावें तरशिष्योपदेशादार्ढ्यार्थ मानावें ह्मणजें रूगमहो
ईत्व ॥८५॥ श्लोक ॥ तुष्टिःपुष्टीरतिःक्रीडाजयह्रास्येरस्साज
ले ॥ तेजोवायुःरूषुप्तिर्स्तुज्वरःकंपःप्रवासितः ॥८६॥ गता
युर्म्हसुराकावोचंद्रावस्थाःप्रकीर्तिताः ॥ द्वादशैताःप्रयत्नेन

ज्ञातव्यादेशिकैःसदा॥८७॥टीका॥चंद्रनाडीमध्येपृथ्वीत
त्वकिंवाजळतत्त्वबाहूल्यलागलेंतरपुष्टि१तुष्टि२रति३क्रीडा
४जय५हास्य६हींसाहा६फळेंप्राप्तहोतीलअसेंजाणावें।
त्याचनाडीतजरतेजतत्वकिंवावायुतत्त्वबाहूल्यलागलेंतरनि
द्रा१ज्वर२कंप३प्रवास४हींच्यार४फळेंजाणावीत॥८८॥

त्याचनाडीतजर आकाशतत्वबाह्यलागलेंतर आयुष्याची
हानि १ मृत्यू २ हींदोन फळेंजाणावींत नस्मात्त्याचंद्रनाडी
च्याउक्त १२ बारा अवस्थायोगिलोकाहीं प्रयत्नेंकरूणजा
णाव्यात॥८७॥श्लोक॥ पूर्वायां पश्चिमेयाम्येउत्तरस्यांय
थाक्रमं॥पृथिव्यादीनिभूतानिबलिष्ठानिविनिर्दिशेत्॥८८

स्व०
१११

टीका॥पूर्वदिशेसपृथ्वी१पश्चिमदिशेसजळ२दक्षिण
दिशेसतेज३उत्तरदिशेसवायु४अत्राअनुक्रमानेएक
एकतत्वएकेएकेदिशेसप्रबळजाणावें॥७८॥श्लोक॥पृ
थिव्यापस्तथातेजोवायुराकाशमेवच॥पंचभूतात्मकंदेहं
ज्ञानव्यंचवरानने॥८१॥टीका॥पृथ्वी१आप२तेज३वायु४

द०
११

आकाश ५ यां पंचभूतांचा हा देह होय असें जाणावें म्हण
जे शिव पार्वतीस संबोधन देतो कीं अग रूमुखि त्वां असें
जाणावें ॥८१॥ श्लोक ॥ अस्थिमांसत्वचानाडीरोमाणिचै
वपंचमं ॥ पृथ्वीपंचगुणा प्रोक्ता ब्रह्मज्ञानेन भाषितं ॥८०॥
टीका ॥ अस्थि १ मांस २ त्वचा ३ नाडी ४ रोम ५ अशा प्रकारें पं

चगुणपृथ्वीतआहेतहेंब्रह्मज्ञानम्ह०उपनिषदानेंसांगी
तलेंआहे॥१०॥श्लोक॥शुक्रशोणितमज्जाश्चमूत्रंलालं
चपंचमं॥आपःपंचगुणाःप्रोक्ताब्रह्मज्ञानेनभाषितं॥११॥
टीका॥वीर्य१रक्त२मजा३ह्म०यानावाचाधातु३मूत्र४लाळ५
अशाप्रकारेपांचगुणजळांतआहेतहेंउपनिषदानेंसांगि

तर्लें आहेत ॥ १ ॥ श्लोक ॥ क्षुधातृषातथानिद्राकांतिराल
स्यमेवच ॥ तेजःपंचगुणंप्रोक्तंब्रह्मज्ञानेनभाषितं ॥ १२ ॥
टीका ॥ क्षुधा १ तृषा २ निद्रा ३ कांति ४ आळस ५ अशाप्रकारे
पांचगुणतेजाचेआहेतहेंउपनिषदांनेंसांगीतलेंआहे ॥ १२
श्लोक ॥ धावनंचलनंगंधंसंकोचनंप्रसारणं ॥ वायोःपंचगु

स्व॰
११३

णाः प्रोक्ता ब्रह्मज्ञानेन भाषितं॥ ९३॥ टीका॥ धावणें १ चंचल होणें २ गंधघेणें ३ हात पाय आवरणें ४ आणि पसरणें ५ अ शा प्रकारे पांच गुण वायू त आहेत हें उपनिषदानें सांगितलें आहे॥ ९३॥ श्लोक॥ रागो द्वेषस्तथा लज्जा भयं मोहश्च पंचमः नभः पंचगुणं प्रोक्तं ब्रह्मज्ञानेन भाषितं॥ ९४॥ टीका॥ प्रीति द्वे

द॰
११३

ष२लाज३भय४मोह५अशाप्रकारेपांचगुणआकाशांतआ
हेतहेंउपनिषदानेंसांगीतलेंआहे॥९४॥श्लोक॥पृथ्वीप
लानिपंचाशञ्चत्वारिंशज्जलंतथा॥तेजस्त्रिंशद्विजानीया
वायुर्विंशतिदिङ्मभः॥९५॥टीका॥पृथ्वीतोळे५०पन्नास ज
ळतोळे४०चाळीस तेजतोळे२०तीस वायुतोळे२०वीस आ

काज्ञातोळे ३० दाहा अज्ञा प्रकारे वर्जणें एकाएकाचीं जाणा
वीत ॥ ९५ ॥ श्लोक ॥ पार्थिवे चिरकालेन लाभस्तोये क्षणाद्भ
वेत् ॥ जायते पवनात्स्वल्पं कार्यं त्वग्नौ विनश्यति ॥ ९६ ॥ टीका
पृथ्वीवर लाभ विलंबाने होतो १ जळावर लाभ तत्क्षणी हो
तो २ वायूवर लाभ स्वल्प होतो ३ तेजावर कार्याचा नाशाच

होतो ४ ॥ ६ ॥ श्लोक ॥ पृथ्वीपंचजलंवेदास्त्रयस्तेजोद्विवा
युतः ॥ नभ एकगुणंचैवतत्वज्ञानमिदंभवेत् ॥ ७ ॥ टीका ॥
पृथ्वीचेगुणपांच ५ जळाचेगुणच्यार ४ तेजाचेगुणतीन ३
वायूचेगुणदोन २ आकाशाचागुणएक १ अशाप्रकारेंजेंजा
णवेंतेंहेंतत्वज्ञानहोय ॥ ७ ॥ श्लोक ॥ फूत्कारकंपस्फुरिता

स्व०
११५

विद्धाचपतिताधरा॥ददातिसर्वकार्येषुअवस्थासदृशंफ
लं॥९८॥टीका॥पृथ्वीतूनस्फुल्कारनिघणें१किंवाकंपहोणें२
किंवाफुटणें३किंवापरस्परअवयवासींसंलग्नहोणें४किं
वाखचूनपडणें५अशापांचाअवस्थेचींफळेंहींत्यांप्रमाणें
चत्यात्याकार्यांतजाणावींत॥९८॥टीका॥धनिष्ठारोहिणीज्ये

द०
१५

ष्ठाऽनुराधाश्रवणं तथा ॥ अभिजिच्चोत्तराषाढा पृथ्वीतत्वमुदा
हृतं ॥ ९९ ॥ टीका ॥ धनिष्ठा १ रोहिणी २ ज्येष्ठा ३ अनुराधा ४ श्रव
ण ५ अभिजित् ६ उत्तराषाढा ७ हीं नक्षत्रें पृथ्वीतत्वाचीं होत
९९ ॥ श्लोक ॥ पूर्वाषाढा तथाश्लेषा मूलमार्द्रा च रेवती ॥ उत्त
राभाद्रपदा तोयतत्वं च शतभिषक्प्रिये ॥ २०० ॥ टीका ॥ पूर्वाषा

स्व०
२३६

दा १ आश्लेषा २ मूळ ३ आर्द्रा ४ रेवती ५ उत्तराभाद्रपदा ६ ज्ञाततारका ७ हीं नक्षत्रें जळतत्त्वाचीं होत ॥ २०० ॥ श्लोक ॥ भरणीकृत्तिकृत्तिकापुष्योमघापूर्वाचफाल्गुनी ॥ पूर्वाभाद्रपदास्वातीतेजस्तत्त्वामितिप्रिये ॥ १ ॥ टीका ॥ भरणी १ कृत्तिका २ पुष्य ३ मघा ४ पूर्वाफाल्गुनी ५ म्ह० पूर्वा ५ पूर्वाभाद्रपदा

द०
३६

६स्वाती ७हीं नक्षत्रें तेजतत्वाचीं होत ॥१॥ श्लोक ॥ विशाखो-
त्तरफाल्गुन्यो हस्तश्चित्रा पुनर्वसूः ॥ अश्विनी मृगशीर्षश्च
वायुतत्वमुदाहृतं ॥२॥ टीका ॥ विशाखा १ उत्तराफाल्गुनी-
म्ह० उत्तरा २ हस्त ३ चित्रा ४ पुनर्वसु ५ आश्विनी ६ मृग ७ हीं
नक्षत्रें वायुतत्वाचीं जाणावींत ॥३॥ श्लोक ॥ वह्नन्नाडी स्थि

तोदूतोयत्स्थितिस्त्रभंनरः॥तत्सर्वंसिद्धिमायातिस्त्रन्ये
स्त्रन्यंनसंशयः॥३॥टीका॥कोण्हीएरवादापुरुषजरप्र
श्नकरावयासआलाआणिवाहतेनाडीकडेसउभाराहिला
आहेतरत्याचेंतेंसर्वकार्यसिद्धहोतें असेंसांगावें आणी
जरस्त्रन्यनाडीकडेसउभाआहेतरस्त्रन्यचफळसांगावें॥

३॥श्लोक॥तत्वेरामोजयंयासःस्मृतत्तेचधनंजयः॥कौर
वानिहताःसर्वेयुद्धेतत्वविपर्यये॥४॥टीका॥ऋभतत्वाव
ररामाचाजयझालावअर्जुनाचाजयझाला वाईटतत्वाव
रकौरवयुद्धासगेलेतेमरणपावले॥४॥श्लोक॥जन्मांतरी
यसंस्कारात्प्रसादादथवागुरोः॥केषांचिज्जायतेतत्वेभाव

स्व०
३३८

नाविमलात्मनां ॥५॥ टीका ॥ असेंतत्वज्ञानउपयोगीअस
तांसर्वलोकअभ्यासकांकरीतनाहींतवरें ? याशंकेविषयीं
सांगतात ॥ जन्मांतरीचासंस्कारउदयासपावलाअसतां
अथवाश्रीगुरूचाप्रसादझालाअसतांकोणेंएकेस्वच्छमना
चेलोकांसतत्वज्ञानाविषयींचाविचारभासम्होतो ॥५॥ श्लो

द०
३८

क॥ अथपंचतत्त्वानांवर्णनं॥ लंबीजंधरणींध्यायेच्चतुर-
स्त्रांसुशोभनां॥ स्वर्णवर्णांसगंधांचआरोग्यंदेहलाघवं॥ ।
६॥ टीका॥ आतापंचतत्वाचेंवर्णनकरितात॥ लं हेंबीजाश्रि
र च्यारकोण सुंदराकृत्ति सुवर्णाचारंग गंधगुणासीयुक्त
असेंपृथ्वीचेंरूपध्यानकेलें असतांआरोग्यवदेहासहलका

स्व०
११९

यीप्रामहोते॥६॥श्लोक॥वंबीजंवारुणंध्यायेदर्धचंद्रंशशि
प्रभं॥क्षुत्तृष्णादिसहिष्णुत्वंजलमध्येचमज्जनं॥७॥टी
का॥वंहेंबीजाक्षर अर्धचंद्राकार चंद्राचारंग असेंजला
चेंरूपध्यानकेलेंअसतांक्षुधातृषासहनकरणेंवजलामध्ये
ध्येंबुडूनबसणेंहेंप्रामहोते॥७॥श्लोक॥रंबीजंशिखिनं

८०
११९

ध्यायेत्त्रिकोणमरुणप्रभं ॥ वह्न्यन्नपानभोक्तृत्वमातपाग्नि

सहिष्णुता ॥ ८ ॥ टीका ॥ (रं) हें बीजाक्षर त्रिकोणाकार ला

लरंग अशांतेजाचें रूपध्यान केलें असतां बहुत अन्नपाना

चें भोक्तृत्व उष्ण आणी अग्नीस सहन करणें प्राप्त होतें ॥

८ ॥ श्लोक ॥ यं बीजं पवनं ध्यायेद्वर्तुलं श्यामलप्रभं ॥ आकाश

स्व० १२०

गमनाद्यंच्चपक्षिवद्गमनंतथा॥९॥टीका॥ऐयं ह्रेंबी

जीक्षर वर्तुळाकार श्यामरंग अत्रेंवायूचेंरूपध्या

नकेलें असतां आकाशालगमनकरणेंइत्यादिकव

पांखरांसारिखेंगमनकरणेंप्राप्तहोतें॥८॥श्लोक॥ह्रं

बीजंगगनंध्यायेन्निराकारंबकुप्रभं॥ज्ञानंत्रिकालवि

८० २०

षयमैश्वर्यमणिमादिकं॥१०॥टीका॥ हं हें बीजाक्षर
आकाररहित अनेकरंग अशें आकाशाचें रूपध्यानके
लें असतां त्रैकालिकज्ञानव अणिमादि अष्टैश्वर्यप्राप्त
होतें॥१०॥ इति श्रीस्वरोदयशास्त्रे योगांगे ईश्वरपार्व
तीसंवादे पंचतत्वनिरूपणंनामाद्वितीयोल्लासः॥२॥ श्री॥

स्व०
१२१

अथयुद्धविजयः॥श्लोक॥श्रीदेव्युवाच॥देवदेवमहादे
वमहाज्ञानंस्वरोदयं॥त्रिकालविषयंचैवकथंभवतिशं
कर॥१॥टीका॥आतायुद्धातजयप्राप्तहोणेंहेंसांगत
त॥त्यामध्येपार्वतीबोलतीझालीकींहेंसकळदेवाधिदेवा
श्रीशंकरामहादेवामोठेंज्ञानज्यामध्येंअसेंहेंस्वरोदयज्ञा

द०
२१

स्य आपण सांगीतलें परंतु थापास्न भूत भविष्यत् वर्त्त
मान ३ असें त्रैकालिक ज्ञान कसें प्राप्त होतें हे सांगावे॥
११॥ श्लोक॥ ईश्वर उवाच॥ जय प्रश्नं तु देवेशि शुभाशु
भमिति त्रिधा॥ एतत्त्रिकालविज्ञानं नान्यद्भवति सुंदरि॥
१२॥ टीका॥ ईश्वर बोलते झाले कीं हे सुंदरि जिं कणें या वि

स्व०

१२२

षष्टीचाप्रश्ननष्टशुभ १ अशुभ २ शुभाशुभ ३ असाती
नमस्कारत्त्वाआहे याप्रश्नास सांगणें हें त्रिकालज्ञानहो
यदुसरें काही नाहीं तस्मात् कालास जिंकावें ॥३२॥ श्लो
क॥ तत्वेशुभमाशुभं कार्यं तत्वेजयपराजयो॥ तत्वेसम
र्घंमहर्घंचतत्वेत्रिपदमुच्यते॥३३॥टीका॥ शुभ व अशु-

८०

२२

भकार्यतत्वावरहोते जयवपराजयतत्वावरहोतात्तस
र्नेवमहागतत्वावरहोतें तत्वावरेत्रैलोक्यआहेभ
सेंशास्त्रबोलतें ॥श्लोक॥देव्युवाच॥देवदेवमहादेवस
र्वसंसारसागरे॥किंनराणांपरंमित्रंसर्वकार्यार्थसाध
कं॥१४॥टीका॥पुनःदेवीबोलतीस्वामीकींहेदेवाधिदेवा

स्व० ९२३ ६०

महादेवा सकळ संसार समुद्रात पुरुषांस अमें श्रेष्ठ
मित्र कोणतें आहे कीं जें मित्र सकळ कर्त्तव्य अर्थाचें सा
धन करणारें तें मला सांगावें ॥ १४ ॥ श्लोक ॥ ईश्वर उवा
च ॥ प्राण एव परं मित्रं प्राण एव परः सखा ॥ प्राणतुल्यः
परो बंधुर्नास्ति नास्ति वरानने ॥ १५ ॥ टीका ॥ ऐ किलें पार्व

तिसंसारातमनुष्यमात्रांसप्राणचपरममित्रहोयप्रा
णचपरमसहायहोयप्राणापरताजुसरावंधुप्राणास
रिखानहोयतरप्राणचपरमबंधुहोय॥१५॥श्लोक॥श्री
देवुवाच॥कथंप्राणस्थितोवायुर्देहेकिंप्राणरूपकं॥त
त्वेषुसंचरन्प्राणोज्ञायतेयोगिभिःकथं॥१६॥टीका॥पुनः

देवीबोलतीझालीकींप्राणवायूदेहामध्येंकसाराहिला
आहे आणिप्राणवायूचेंरूपवर्ण॰लक्षणकायआहे आणि
पंचतत्वांमध्येंसंचारकरणारावायूयोग्यांहींकसाजाणि
लाजातोहें आपणमलासांगावें॥३६॥श्लोक॥श्रीशिवउ
वाच॥कायानगरमध्येतुमारुतोरक्षपालकः॥प्रवेशोद-

शभिः प्रोक्तो निर्गमे द्वादशांगुलः ॥ ३७ ॥ टीका ॥ श्रीशिव बो
लते झाले कीं हे पार्वति या देहनगरामध्ये वायु जो प्राण ना
वाचा आहे तो या नगराचा रक्षण करणारा आहे तो प्राणवा
यू बाहीरून शरीरांत प्रवेश करतानां दाहा १० अंगुळीया
हतो आणि शरीरांतून बाहीर निघतानां बारा १२ अंगुळीवा-

स्व०
३२५

ह्ले॥१७॥श्लोक॥गमनेतुचतुर्विंशनेत्रवेदास्तुधावने
मैथुनेपंचषष्टिस्तुशयनेचशतांगुलः॥१८॥टीका॥तोप्रा
णवायूगमनकाळी २४ चोवीसअंगुळी धावण्याचेवेळे
स ४२ बेचाळीसअंगुळी मैथुनकाळी ६५ पासष्ठअंगुळी
निद्राकाळी १०० शंभरअंगुळीवाहतो॥१८॥श्लोक॥प्राण

८०
२५

स्यतु गतिर्देविस्वभावाद्द्वादशांगुला॥ भोजनेवचनेनैवगति

रष्टादशांगुला॥ ९९॥ टीका॥ हेदेविप्राणवायूचीगतिस्वा

भाविकतरबारा १२ अंगुळीआहे परंतु भोजनवभाषणयां

चेमसंगीतीगति १८ अठराअंगुळीहोते॥ ९९॥ श्लोक॥ ए

कांगुलिक्रतेन्यूनेप्राणेनिष्कामकामता॥ आनंदस्तुद्वितीये

स्यात्कामव्यवसायिस्तृतीयके ॥२०॥ वाचासिद्धिश्चतुर्थे तु दूरदृ
ष्टिस्तु पंचमे ॥ षष्ठे त्वाकाशगमनं चंडवेगश्च सप्तमे ॥२१॥
अष्टमे सिद्धयश्चाष्टौ नवमे निधयो नव ॥ दशमे दशमूर्ति
श्च छायानाशो दशैकके ॥२२॥ द्वादशे हंसचारश्च गंगामृत
रसं पिबेत् ॥ आनखाग्रप्राणपूर्णे कस्य मस्यं च भोजनं ॥

२५ मू० एवं प्राणविधिः प्रोक्तः सर्वकार्यफलप्रदः॥ ज्ञायते गु
रुवाक्येन न विद्याशास्त्रकोटिभिः॥२५॥ टीका॥ प्राणगती
चें आकर्षणाचीं फळें सांगतात॥ प्राणवायूची मुख्य गती
१२ बारा अंगुळी सांगीतली आहे त्या गती मध्यें एक १ अंगुळी
गती न्यून केली असता सकळ कामना निःशेष जालाता। २ दोन

स्व

१२७

अंगुळीन्यूनकेलीअसतांआनंदप्राप्तहोतो ३अंगुळीन्यू
नकेलीअसतांकवित्वशक्तिहोते॥२०॥४अंगुळीन्यूनके
लीअसतांवाचासिद्धिम्ह० जेंबोललेतेंसिद्धहोते ५अंगु
ळीन्यूनकेलीअसतांदूरदृष्टिहोते ६अंगुळीन्यूनकेलीअ
सतांआकाशमार्गानेगमनहोतें ७अंगुळीन्यूनकेलीअस

८०

२७

तांफारमोठाचेगर्व्हेहोतो ॥२१॥ ८ आठअंगुळीन्यूनकेली अ
सतां अणिमादिक ८ अष्टसिद्धिहोतात ९ नवअंगुळीन्यू
नकेली असतां नवनिधीसंपत्तीचीसत्ताहोते २० दाहाअं
गुळीन्यूनकेली असतां मत्स्यकछपादिक १० अवतारघेण्या
चीशक्तिहोते अथवादाहा १० देहधारणकरण्याचीशक्ति-

स्व०
१२८

होते ११ अकरा अंगुलीन्यून केली असतां आपली पडसाउ
ली पडत नाही पडसाउलीन पडल्याने यमाची सत्ता राह
त नाही हें तात्पर्य ॥ २२ ॥ १२ बारा अंगुलीन्यून केली असतां
म्ह० सर्व प्राणगती आकर्षण केली असतां (हंस) नामरूप
रब्रह्माचा मार्ग सुषुम्णा नाडी जी आहे तीचे मार्गानें गमन करु

द०
२८

णब्रंह्मैक्यस्वरूपिणीजीगंगातीचेअमृतरसासह्न॰मोक्षास
प्राशनकरितोह्न॰भ्रामहोतो। नरवाग्यापासूननंतरसर्वशरी
रप्राणवायूनेंभरलेंअसतांमगभक्ष्यआणिभोजनकोणा
सहोत्लागेल॥ २३॥ याप्रकारेसर्वकार्यफळसाधकअसा-
हाप्राणाकर्षणाचाविधिसांगीतलाआहेतोहाकोटयावधी-

स्व०
१२९

ज्ञानेंद्रियविद्यायांच्या अभ्यासाने प्राप्त होत नाही तरगु
रूचे उपदेशाने जाणिला जातो ॥ २४ ॥ श्लोक ॥ प्रातश्चंद्रो
रविःसायं यदि दैवान्न लभ्यते ॥ मध्यान्हान्मध्यरात्राच्च प
रतःसंप्रवर्त्तते ॥ २५ ॥ टीका ॥ जर कदाचित् दैवयोगेकरूण
प्रातःकाळीं चंद्रनाडी न चालली आणि सायंकाळीं सूर्य ना

८०
२९

डीनचालल्लीतरमध्यान्हाचेपलीकडेंचंद्रनाडीचालते व

मध्यरात्रीचेंपलीकडेंसूर्यनाडीचालते असेंजाणावें ॥

२५॥श्लोक॥दूरयुद्धेजयीचंद्रःसमासन्नेदिवाकरः॥वह

न्नाड्ययतःपादःसर्वसिद्धिःप्रजायते॥२६॥टीका॥दूरदेशी

युद्धासजाणेंअसल्यासचंद्रनाडीवरजावेंह्मंजयहोतो ॥

जवळयुद्धासजाणेंअसल्याससूर्यनाडीवरजाणेंक्ष्मं ज
यहोता परंतुवाहतेनाडीकडीलपायपुढेंठेवूनजावेंम्हं
सर्वसिद्धिप्राप्तहोते॥२६॥श्लोक॥यात्रारंभेविवाहेचप्रवे
शेनगरादिके॥शुभकार्येषुसर्वेषुचंद्रचारःप्रशस्यते॥२७
टीका॥यात्रेचेआरंभी विवाहप्रसंगी नगरादिकांतप्रवेशा

करिताना आणीकसर्वशुभकार्यांविषयींचंद्रनाडीचेंवाह

णेंप्रशस्तहोय॥२७॥श्लोक॥अयनतिथिदिनेशाःस्वीयत

त्वेनयुक्तायदिवहतिकदाचिद्दैवयोगेनपुंसां॥सजयतिरि

पुसैन्यंस्तंभमात्रस्वरेणप्रभवतिनचविघ्नंकेशवस्यापिलो

के॥पाठांतर॥केशवेचित्तवृत्तिः॥२८॥टीका॥दक्षिणायन

स्व० द०
१३१

किंवाउत्तरायणवतिथिववारयांचास्वामीचंद्रकिंवा
सूर्यह्याआपआपलेंतत्वासींयुक्तहोत्साताजरकदाचि
द्वेषयोगेंकरूणपुरुषांचावाहतोतरतोपुरुषस्वरानें
स्तंभनमात्रेंकरूणसर्वशत्रुसैन्यजिंकितो त्यासकेव्हांवा
चेंकेलेल्लेंहीविघ्नहोतनाही पाठभेदी केशवीचित्तद-

३१

त्तीअसावीह्मणजेविग्रहहोतनाहीहाअर्थ अयनतिथि
दिनेत्रापूर्वीसांगीतलेआहेततेथेंपाहावेंह्मणकलेल ॥
२८॥श्लोक॥जीवंरक्षनजीवरक्षांजीवांगेपरिधायच ॥
जीवोगच्छतियोयुद्धेजीवञ्जयतिमेदिनीं॥२९॥टीका॥जो
जीवह्मणप्राणीआपलेजीवासह्मणप्राणासरक्षणकरित

होत्साताजीवरक्षाह्म० प्राणानेंरक्षण जीवांगीह्म० वाह
तेनाडीकडीलअंगावरयेऊनपुढांसजातोतोजीवनम्ह०
वाचतहोत्सातामेदिनीह्म० पृथ्वीसजिंकितो तात्पर्य ज्या
अंगींप्राणनाडीवाहतेत्याअंगाकडीलपायपुढेंठेवावात्या
चहातींझारूधरावेंत्याचदिशेकडेजावेंइत्यादिकप्रकारा

नेत्याच अंगावर आपलें रक्षणाचा भार ठेवून सुद्धा सजावें

म्हं॰ जय होतो॥ २६॥ श्लोक॥ भूमौ जले च कर्त्तव्यं गमनं शां

तिकर्मसु॥ वन्हौ वायौ प्रदीप्ते षु खे पुनर्नोभये ष्वपि॥ २७॥

टीका॥ पृथ्वीवजळावर शांतिकर्मार्थ जावें तेजव वायूवर उग्र

कर्मार्थ जावें आकाशावर कोणे च कर्मार्थ जावू नये॥ २७॥ श्लो

स्व०
१३२

क॥ जीवेनत्वात्स्वंबध्नीयाज्जीवेनैवविकाशयेत्॥ जीवेन
प्रक्षिपेच्छस्त्रंयुद्धेजयतिसर्वथा॥३२॥ टीका॥ वाहतेनाडी
कडीलअंगीशस्त्रबांधावें तीकडीलचहातानेंदारवावें।
त्याचहस्तेंटाकावेंह्मणजेजयहोतोच॥३२॥ श्लोक॥ आकु
ञ्च्यप्राणपवनंसमारोहतिवाहनं॥ समुत्तरेपदंदद्यात्सर्वका

६०

३३

र्याणिसाधयेत् ॥३२॥ टीका ॥ प्राण आकर्षण करूण वाहना
यरत्नदावें प्राण उत्तरता पाया ने उत्तरावें झणजे सर्व कार्यें सिद्ध
होतात ॥३२॥ श्लोक ॥ अपूर्णे शत्रु सामग्रीं पूर्णे च स्वबलं न
था ॥ कुरुते पूर्णतत्वस्थो जयत्येको वसुंधरां ॥३३॥ टीका ॥ प्रा
ण उत्पन्न भंगाकडे शत्रूचें सैन्य आणि प्राण पूर्ण अंगाकडे आ

स्व०

१२४

पलेंसैन्यजोकरितो आणिपूर्णतत्यावरयुद्धमसंगीजोराहू
तोतोएकदासर्वपृथ्वीजिंकितो॥३३॥श्लोक॥यन्नाडीवहतेत्तं
गेतस्याएवाधिदेवता॥सन्मुखापिदिक्ह्यातेषांसर्वकार्यफलप्र
दा॥३४॥टीका॥ज्याअंगीजीनाडीवाहतेत्याचनाडीचीतीदे
वतात्म०चंद्रकिंवासूर्यत्यांचेंध्यानधरावेंज्ञ०ज्यादिशेसजा

द०

३४

णें आहे ती दिशा ग्रही सन्मुख होते म्ह॰ अर्थ देते आणि सर्व कार्यां

चीं फळें देते ॥ ३४ ॥ श्लोक ॥ आदौ तु क्रियते मुद्रा पश्चाद्युद्धं स

माचरेत् ॥ सर्पमुद्राकृता येन तस्य सिद्धिर्न संशयः ॥ ३५ ॥ टीका

पहिलें मुद्रा करावी मग युद्धास आरंभ करावा कारण ही सर्प

मुद्रा ज्यानें केली त्यास सर्व सिद्धि होते यांत संशय नाही हीमुद्रा

योगाभ्यासकापासूनजाणावी परंतु मलातरअसेंवाटतें
कीं पुढेंवशीकरणात (सूर्यचंद्रौसमाकृष्यसर्पाक्रांत्याधरो
ध्रुवो॥ ७या २७२दोनश्लोकांतजी (सर्पाक्रांति)
उक्तआहेतीचही (सर्पमुद्रा) असावी हेंतेथेंचपाहावेंह्मणकळें
ल॥ ३५॥ श्लोक॥ चंद्रप्रवाहेप्यथसूर्यवाहेभटाःसमायांतुच

योद्धुकामाः॥ समीरणस्तत्वविद्भिः प्रणीतो याःशून्यतासा प्रतिका
लदृष्टा॥ ३६॥ टीका॥ चंद्रनाडीवरकिंवा सूर्यनाडीवर योद्धुलोक
युद्धाचे इच्छेनें गमन करोत काहीं चिंता नाहीं परंतु वायुतत्त
जें आहे तें मात्र तत्ववेत्त्यानें प्राशन केलें पाहिजें झणजे जीसीण-
ता येणार ती आपणास पाहावी लागत नाहीं तर शत्रूस पाहा

स्व०
१३६

वीलागेते तात्पर्यवायुतत्वावरगमनकरूनयेवायुतत्वा
वरगमनकेल्यानेंसैन्याचाक्षयहोतोयावायुतत्वनसतांशत्रू
चेंसैन्याचाक्षयहोतो॥ ३६॥ श्लोक॥ यांदिशंवहतेवायुयुद्धं
नाद्दिशिदापयेत्॥ जयत्येवनसंदेहःशक्रोपियदिवायतः
३७॥ टीका॥ ज्यादिशेकडेसवाराचालत्लाआहेत्यादिशेस

द०
३६

शत्रूसीयुद्धकरावेंह्म॰इंद्रहीजरपुढेआहेतरीकायचिंता
आहेजयचहोईलयांतसंशयनाही॥३७॥श्लोक॥यत्र
नाड्यांवहेद्वायुस्तदंगप्राणमेवच॥आरुष्यगच्छेत्कर्णां
तर्जयत्येवपुरंदरं॥३८॥टीका॥ज्यानाडीमध्येवायुवाहतो
त्यानाडीसंबंधीअंगाचाप्राणह्म॰वायुआकर्णपर्यंतआ

कर्षणकरूणजोयुद्धासजातोतोइंद्रासहीजिंकितो॥३८॥
श्लोक॥प्रतिपक्षप्रहारेभ्यःपूर्णांगंयोभिरक्षति॥नतस्य
रिपुभिःशक्तिर्बलिष्ठैरपिहन्यते॥३९॥टीका॥शत्रूंचेशस्त्रा
चेप्रहारापासूनआपलेप्राणवायूनेभरलेलेंअंगजोरक्ष
णकरितोह्मणशत्रुशस्त्रघातस्वपूर्णांगावरवसूदेतनाहींत

त्याचीशक्तिमोठेबलादयहीशत्रूसीणकरूसकलनाहीत॥
३९॥श्लोक॥अंगुष्ठतर्जनीवज्रेयपादांगुष्ठस्तथाध्वनि॥युद्ध
कालेचकर्तव्योलक्ष्ययोधजयोभवेत्॥४०॥टीका॥शत्रूकडी
लमंत्रीइत्यादिकांसवज्राकरण्याविषयींह्मातात्नीअंगुष्ठत
र्जनीएकत्रकरावीह्मं॰ज्ञानमुद्राकरावीआणिपायाचाअं

गुप्तमार्गावरठेवावाघ्यादोनहीगोष्टीयुद्धकालीकरावया
नल्प॰एकलक्षसंख्याकयोध्यांचाजयकरणंालयेतो॥४०
श्लोक॥निशाकरेरवौवारेमध्येयस्यसमीरणः॥स्थितार
क्षेद्दिगंतान्विजयाकांक्षीनरःसदा॥४१॥टीका॥सोमवारी
वामनाडीमध्येज्याचावायुराहतलाहेआणिआदित्यवारीद

क्षिणनाडीमध्येज्याचावायूराहताहेतोजयेऊपुरुषसदा-
क्ष्म॰सर्वथायुद्धातशत्रूंसहरघुनदआदिग्रांचे अंताहींसर
सपणकरीलक्ष्म॰चसोमवारीवभानुवारीत्यास्यानाडींतयु
द्धप्रसंगीज्याचावायूवाहतोतोसार्वभौमहोईल॥४१॥श्लो
क॥श्वासप्रवेशकालेतुदूतोजल्पतिवांछितं॥तस्यार्थःसि

स्व०
१३९

ह्रिमायातिनिर्गमेनैवसुंदरि॥४२॥टीका॥श्वासाच्याआं
तप्रवेशकाळींकोण्हीएखादाप्रश्नकर्त्ताजरप्रश्नकरितो-
अथवाराजदूतजरइछितफळवर्त्तमानसांगतोतरत्याप्रश्न
कर्त्याचीअथवाराजाचीअर्थसिद्धिहोतेश्वासाचाबाहीरनिर्ग
मकाळींहोतनाहींगसुंदरि॥४२॥श्लोक॥लाभादीन्यपिकार्या

द०
३९

णिएष्टानिकीर्तितानिच॥जीवप्रवेशोसिध्यंतिहानिर्निःसर
णेभवेत्॥४२॥टीका॥लाभादिकजीतकींकार्यें आहेतति-
तकीं पुसलींकिंवासांगीतलीं असतांश्वासप्रवेशाकाळींसि
द्धहोतातश्वासनिर्गमकाळीनष्टहोतात॥४३॥श्लोक॥नरे
दृष्टास्वकीयाचस्त्रियांवामाप्रशस्यते॥कुंभकंयुद्धकालेच

नाडीत्रयगतित्रयं॥४४॥टीका॥पुरुषासवत्रयकरण्या
विषयींदक्षिणनाडी १स्त्रीसवत्रयकरण्याविषयींवामना
डी २युद्धकाळीशत्रूसवत्रयकरण्याविषयीं १कुंभक ह्मणजेसु
षुम्णानाडीतश्वासबंदकरणें ३अशातीन ३नाडीच्यातीन
३गतीसांगीतल्याआहेत मागेसांगितलेंकींपूर्णअंगानेग

मनद्वारस्त्रधारणद्वारस्त्रघातकरावेंयआतांसांगतात्कींकुंभ
कानेकरावेंतें असेंजाणावेंकींमागील्लवचनाचाविषयुस्था
नेसेन्पुरचनाइत्यादिकवयावचनाचाविषयकेवळ्ळशानुसं
हारअसेंमानिलेंअसतांविरोधयेणारनाही॥४५॥श्लोक॥
हकारस्यसकारस्यविनाभेदंस्वरःकथं॥सोहंहंसपदेनेवजी

स्व॰
१४१

चोजयतिमेदिनीं॥४५॥टीका॥हकारक्षसकारयांदोन्ह्वर्णी
चेभेदावाचूनस्वरकसाहोईल्लतस्मात्तोमीजीवहंसपदे
करूणचल्लकुंभकेकरूणचपृथ्वीनेजिंकिती॥४५॥श्लोक
शून्यांगंपरतःकृत्वाजीवांगंगोपयेज्जयी॥जीवांगेघातमा
प्नोतिशून्यांगंरक्षतेसदा॥४६॥टीका॥वायुरहितअंगत्यातू

द॰
४१

कडेकरूनवासुपूर्णभंग जयेछनरानेरक्षावें जरत्रन्यां
गरक्षितोतरपूर्णांगावरयातपावतोह्मण्यून ॥४६॥ श्लोक
वामेवायदिवादक्षे यदिपृछतिपृछकः॥ पूर्णेयातोनजाये
तरन्येयातंविनिर्दिशेत्॥४७॥ टीका॥ वामांगाकडेअथवा
दक्षिणांगाकडेजरप्रश्नकरिताप्रश्नकरितोतरतोकोण्हाकडे

केरोपरंतुलोपूर्णगाकडे प्रश्नाचें उत्तरशत्रूसघातहोत
नाहीहें वस्त्रलग्नगाकडे घातहोईलहेंसांगावें ॥४७॥ श्लोक
भूतत्वेनोदरेघातःपदस्थानेंबुनाभवेत्॥ ऊरुस्थानेऽग्नित
त्वेनकरस्थानेचवायुना॥४८॥ टीका॥ पृथ्वीतत्वावरउ
दरीघात१जळतत्वावरपायीघात२तेजतत्वावरमांडी

स्थानीघात ३ वायुतत्वावरहृत्स्थानीघात ४॥४८॥श्लो
क॥शिरशिव्योमतत्वेनज्ञातव्योघातनिर्णयः॥एवंपं-
चविधोघातःस्वरशास्त्रेप्रकाशितः॥४९॥टीका॥आका
शतत्वावराशिरस्थानीघात ५ असेंत्यांत्यांतत्वांवरप्रश्न
केलेंअसतांशत्रूच्यांत्यांत्यांअंगांवरघातहोईलअसेंउ

तरघावें याप्रकारेघातनिर्णयजाणावा असापाचांप्र
कारचाआरुघालस्वरशास्त्रांतसांगीतला॥४९॥श्लो
क॥युद्धद्वयकृतेप्रश्नेपूर्णेतुप्रथमोजयी॥रिक्तेचैवद्विती
यस्तुजयीभवतिनान्यथा॥५०॥टीका॥युद्धकरण्याविषयीं
दोहोंनेप्रश्नकेलेअसतांपूर्णांगावरपहिल्याचाजयवरखु

न्यांगावरदुसन्याचाजयसांगावा॥५०॥श्लोक॥पूर्णना
डीगतःपृष्ठशून्यमंगंतदग्रतः॥शून्यस्थानेकृतःशत्रुर्म्रि
यतेनात्रसंशयः॥५१॥टीका॥शत्रुजरपूर्णनाडीकडेआ
हेतरतोपाठीकडेकरूणशून्यनाडीचेंअंगत्याचेंपुढेंक
रावें कारण शून्यस्थानीकेलेलाशत्रुमरतोयांतसंशयना

स्व०
१४४

ही॥५१॥श्लोक॥वामचारेसमंनामयस्यतस्यजयोभवे
त्॥पृच्छकोदक्षिणेभागेविजयीविषमाक्षरः॥५२॥टीका
प्रश्नकर्त्तावामनाडीकडेंसआलाअसतांत्याचेंनांवसमाक्ष
राचेंह्म०(कृष्णा)(रामा)असेंअसल्याससत्याचाजयहोतो
व दक्षिणनाडीकडेंसआलाअसतांत्याचेंनांवविषमाक्ष

द०
४४

रात्रेंह्म० (गोविंदा) (गोपाळ) असें असल्यासत्याचाजय होतोअसेंसांगावें॥५२॥श्लोक॥ यदापृच्छतिचंद्रस्थस्त दासंधानमादिशेत्॥ पृच्छेद्यदातुसूर्यस्थस्तदाजानीहिवि ग्रहं॥५३॥टीका॥ प्रश्नकर्ताचंद्रनाडींसजर प्रश्नकरितो तरत्याचूसीसंधान (संधि) ह्म० (मित्रत्व होईल वसूर्यनाडी

स्व०
१४५

कडेसजरम्रुनकरितोनर १ विग्रह २ क्षम ० युद्धहोईलअसें
सांगावेंहेतूगपार्वतीजाण॥५३॥श्लोक॥पार्थिवेचसमंयु
द्धंसिद्धिर्भवतिवारुणे॥युद्धेतेजसिभंगःस्यान्मृत्युर्वायौनभ
स्यपि॥५४॥टीका॥पृथ्वीतत्वावरयुद्धबरावरीचें १ जलत
त्वावरयुद्धातसिद्धि २ तेजनतत्वावरयुद्धातभंग ३ वायुतत्व

द०
४५

व आकाशांत त्यादोहोंतत्यावर २ युद्धांत मृत्यु ४।५ होतो
असें फळें प्रश्नाचीं अथवायुद्धासजाण्याचींपांचा ५ तत्वा
विषयींजाणावींत॥५४॥ श्लोक॥ निमित्तकमप्रमादाद्वायदा
नज्ञायते ऽनिलः॥ इछाकालेतदाकुर्यांद्दंद्वयुद्धंनबुद्धिमान्
५५॥ टीका॥ कोणें एकेंनिमित्ताचेंमुळें किंवाआळसानेजेव

स्व०
१५६

ळेसवायूचेंपरिज्ञानवास्तविकहोतनाहीआणितेवेळेस
प्रश्नकर्त्ताजरप्रश्नकरितोतरबुद्धिमंतानेढंढयुद्धकरून
कोअसंसांगावेंयुद्धकर्त्यासहीअसेंझालेंअसतात्याने
हीयुद्धकरूनये॥५५॥श्लोक॥निश्चलांधारणांकृत्वापुष्पं
हस्तान्निपातयेत्॥पूर्णांगेपुष्पपतनंशून्येवातत्फलंवदे

६०
५६

तू॥५६॥टीका॥तरतेवेळेसकायकरावेंहेंसांगतात॥मना
चीनिश्चळधारणाकरूनहातींपुष्पघेऊनमस्तकावरटा
कावेंमगतेंपुष्पपूर्णांगींकिंवाशून्यांगींपडलेंअसतांत्या
त्याशुभकिंवाअशुभफळाससांगावें (धारणा) म्ह० मनई
श्वरचरणारविंदीराहणें (पूर्णांग) व (शून्यांग) त्यात्याक्रा

ळानुसारेंजाणावें॥५६॥श्लोक॥तिष्ठन्नुपविशन्वापिश्र
णंन्नयेन्निजंमनः॥मनोभंगमकुर्वाणःसर्वकार्येषुजीवति
५७॥टीका॥उभाराहोकिंवाबसोपरंतुआपलेंमनप्राणा
कडेंसलावावेंअसाजोकधीहीमनोभंगकरीतनाहीतो
सर्वकार्यांतजीवंतराहतो॥५७॥श्लोक॥जीवेनस्थापयेद्दा

युंजीविनारंभयेत्सुनः॥ जीवेनक्रीडतेनित्यंद्यूतेजयतिस
र्वथा॥५८॥टीका॥प्राणवायुसीसहवर्तमानश्वासवायू
चेंस्थापनकरावेंमगत्याप्राणवायुकरूणद्यूतआरंभावें
वसाच्चपूर्णनाडीचिंअंगानेखेळावेंह्मणजेद्यूतातसर्वथाजय
चहोतो॥५८॥श्लोक॥स्वरज्ञानबलादन्यन्निष्फलंकोटि

स्व०
१५८

धा भवेत्॥ इह लोके परत्रैव स्वरज्ञानी बली सदा॥५९॥ टी
का॥ स्वरज्ञानाचें बळा परता अर्वांतर कोट्यावधी बळ अस
लें तरी तें निष्फळ होय इहलोकीं किंवा परलोकीं जो स्वरज्ञानी
तोच बलाढ्य सर्वदा होय॥५९॥ श्लोक॥ दश शतायुतं लक्षं
देशाधिपबलं क्वचित्॥ शतक्रतुसुरेंद्राणां बलं कोटिगुणं

द०
५८

भवेत्॥ ६०॥ टीका॥ कोठें देशाधिपाचें बळ दाहा १० शंभर
१०० किंवा हजार १००० किंवा दाहा हजार १०००० किंवा लक्ष
१००००० तें कोणीकडें कारण स्वरज्ञानी पुरुषाचें बळ इंद्र
वसकळदिक्पाळाच्या बळापेक्षा कोटिगुणित होत आहे म
गत्याच्या जय इहलोकी किंवा परलोकी होईल हें काय सांगा।

स्व०
१५९

वयाचें आहे अर्थात् होईल न्चहें जाणावें ॥ ८० ॥ श्लोक ॥
श्रीदेव्युवाच ॥ परस्परं मनुष्याणां युद्धशत्रुजयस्तथा ॥ य
मयुद्धसमुत्पन्ने मनुष्याणां कथं जयः ॥ ८१ ॥ टीका ॥ श्रीदे
वी पुनः प्रश्न करिती झाली कीं हे स्वामी परस्पर मनुष्यांचा
युद्धांत कस्सा जय यमासह होतो तें आपण सांगीतलें परंतु-

यमाचिंवमनुष्यांचेंयुइउत्पन्नझालें असतांमनुष्यांचाज

यकसाहोईलहें आपणकृपाकरुणसांगावें॥६३॥श्लोक

ईश्वरउवाच॥ध्यायेद्देवंस्थिरेर्जीवेजुहुयाजीवसंगमे॥

इष्टासिद्धिर्भवेत्तस्यमहालाभोजयस्तथा॥६२॥टीका॥ईश्व

रउत्तरदेतेझालेकींहेंदेवियमासनिकण्याचाउपायसांग

तोरेक प्राणवायू हृदयस्थानीं स्थिर करूण देवजो स्वम
काशा आत्मा त्याचें ध्यान करावें अनंतर सर्वहीं गुदस्था-
नापासून तरब्रंह्मांडापर्यंत जिलके जीवस्त्र० वायू आहेत
त्यांसर्व वायूंचा संगम ब्रंह्मांडीं करूण तेथें जीवकळा शिवा
ता मिळवावी असें केल्यानें इष्टसिद्धि ३ महालाभ २ यमा-

चाहीजय रहोतो॥६२॥श्लोक॥निराकारात्समुत्पन्नंसा
कारंसकलंजगत्॥तत्साकारनिराकारज्ञानेभवतितन्म
यं॥६३॥टीका॥आकाररहितईश्वरापासून आकारयु
क्तजगसंपूर्णउत्पन्नझालें त्याजगाचेंसाकारत्वनिरा-
कारत्वज्ञानझालेंह्मणतेंचसाकारजगनिराकारईश्वरां

स्व०

३५१

तामिळूनजातें ॥६३॥ इतियुद्धजयप्रकरणं ॥ श्लोक ॥ श्री
देव्युवाच ॥ नरयुद्धं यमयुद्धं त्वयाप्रोक्तं महेश्वर ॥ इदानींदे
वदेवीनां वशीकरणकंवद ॥६४॥ टीका ॥ पुनः देवीप्रश्नकरि
तीझालीकींहे महेश्वरा आपणनरयुद्धवयमयुद्धसांगीत
लें आतांहेदेवासकळदेववदेवी आणिआचांतरांचेंह्नीव

द०

५१

शीकरणसांगा॥६४॥श्लोक॥ईश्वरउवाच॥चंद्रसूर्येणे
वारुष्यस्थापयेज्जीवमंडले॥आजन्मवज्रागारामाकथि-
तोयंतपोधनेः॥६५॥टीका॥ईश्वरबोलतेझालेकींसूर्यह्मः
दक्षिणनाडीने चंद्रह्मः वामनाडीगतवायुआकर्षणकरू
णजीवमंडलह्मः प्राणस्थानहृदयत्यातस्थापनकरावें

स्व०
१५२

ह्मणजे आजन्म पर्यंतस्त्रीत्यासवश्यहोते हाप्रयोगतय

स्त्रीलोकाहीसांगीतलाआहे॥६५॥श्लोक॥जीवेनमृत्य

तेजीवोजीवोवश्यप्रदोयतः॥जीवस्थानेगतोजीवोऽवला

जीवांतकारकः॥६६॥टीका॥प्राणज्याहेल्तुस्तववशाकरणा

राहोयत्याहेल्तुस्तवप्राणचप्राणानेआकर्षणकरूणप्राण

द०
५२

स्थानीं ठेवावास्तु॰ स्त्रीचे प्राणाचा अंतकारकस्तु॰ हरणक
रणाराहोतो तात्पर्य मागीलश्लोकांतीलव याश्लोकांती
लएकच दृढीकरणार्थ हाश्लोकहोय येथे एकजाणावें
कींज्याप्रकरणात जेंवस्तुसांगीतलें आहेंत्यावस्तूचें ध्या
नरूपातसातसा प्राणाकर्षणाचा प्रकार करावास्तु॰ तेंतें

वस्तू भासहोतें ॥ ६६ ॥ श्लोक ॥ रात्र्यंतयामवेलायां प्रसुप्ते
कामिनीजने ॥ ब्रंह्मजीवं पिबेद्यस्तु बलाप्राणहरो नरः ॥ ६७
टीका ॥ रात्रीचे चौथे प्रहरी स्त्रीलोक झोपीत असतां जो ब्रं
ह्मजीव ब्रह्म रंध्र सुषुम्णागत वायू समाधान करितो तो स्त्रियां
चें प्राणहरण करितो ॥ ६७ ॥ श्लोक ॥ अष्टाक्षरं जपित्वा तु त

स्मिन्कालेगतेस्सति॥ तत्क्षणंदीयतेचंद्रोमोहमायातिका
मिनी॥८८॥ टीका॥ सुषुम्णागतवायूचेंप्रातःकालींसंधील
त्वॐअष्टाक्षरमंत्राचाह्म्क्लींकामदेवायनमः यामंत्राचा
जपकरावा मगतीवेळगेल्यानंतरउत्तरक्षणीचंद्रमार्गानि
श्वासधावावाह्म्कामिनीस्वाधीनहोते॥८८॥ श्लोक॥ शयने

वाप्रसंगेवायुवत्यालिंगनेपिवा॥ यःसूर्येणापिबेच्चंद्रंसभ
वेन्मकरध्वजः॥६९॥ टीका॥ शयनकाळीं१मैथुनकाळीं२आ
लिंगनकाळीं३जोसूर्यानेचंद्रपीतोतोकेवळमदनहोतो॥
६९॥ श्लोक॥ शिवमालिंगतेशात्याप्रसंगेदक्षिणेपिवा॥त
त्क्षणाद्दापयेद्यस्तुमोहयेत्कामिनीशतं॥७०॥ टीका॥ मैथुन

काळींचंद्रानेसूर्यआकर्षणकरूणदक्षिणनाडीनेचतदुत्तर
क्षणीजोश्वासदेतोतोझंभर १०० स्त्रियांसमोहनकरितो॥७०
श्लोक॥नवसप्तत्रयःपंचवारान्संगस्तुसूर्यके॥चंद्रेद्वि
तुर्यषट्कृत्वावश्याभवतिकामिनी॥७१॥टीका॥सूर्यनाडी
वरनव ९ सात ७ तीन ३ पांचवेळ ५ संगकरावा चंद्रनाडीव

रदोन २ चार ४ साहा ६ वेळसंगकरावाल्म० कामिनीवश्याहोते

७१॥ श्लोक॥ सूर्यचंद्रौसमाहृत्य सर्पकांत्याधरोवयोः॥ म

हापद्मेसुरत्नस्य स्थापयारंचारमिदंचरेत्॥ ७२॥ आघ्राणमिति

पद्मस्य यावन्निद्रावशंगता॥ पश्चात्ज्ञात्मतिविलायांचोष्येन

गल्लचक्षुषी॥ ७३॥ अनेनविधिनाकामीवशयेत्सर्वकामिनीः

इदंनवाच्यमन्यस्मिन्नित्याज्ञापारमेश्वरी॥ ७४॥ टीका॥ सूर्य
आणिचंद्रयादोनाडीससर्पाकारमार्गाच्याक्रमानेंह्लुं॰सुषु-
म्णामार्गानेंअधरोष्ठाचेंवगंईआकर्षणकरूनमहापद्मब्रह्मण
जेंस्त्रीचेंमस्तकावरीलसहस्रदलकमलजेंआहेतेथेंस्वगु
रवाचास्पर्शकरूनराहावेंववारंवारअसेंचकरावें॥ ७५॥ अ

स्व०
१५६

सें स्त्रीयावत् निद्रेत आहे तावत्पर्यंत महापद्मांचें अव
घ्राणकरून मगतीजागीझालीअसतां गालवनेत्रयांचें
चुंबनकरावें ॥७३॥ अशाविधीकरून कामी पुरुषसक
ळकामिनीवशकरी परंतु हे देविं हें वशीकरणस्वभक्ता
हून अन्यासंसांगूनये ॥ असीपरमेश्वराची आज्ञा आहे ॥

ह०
५६

७४॥ इतिवत्रयप्रकरणं॥ अथगर्भप्रकरणं॥ श्लोक॥ ऋतु
कालभवंनार्याः पंचमाह्नो यदाभवेत्॥ सूर्यचंद्रमसोर्योगे
सेवनात्पुत्रसंभवः॥ ७५॥ टीका॥ स्त्रीचेंऋतुकाळसंबंधी
पांचवादिवसजेव्हां येईल तेव्हांते दिवसीं सूर्यचंद्रांचें यो
गीं झ्न स्त्रपुरुषावरसंगकेल्यानेपुत्रोत्पत्तिहोईल किंवा

स्व०
१५७

स्त्रीचाचंद्रवपुरुषाचासूर्ययायोगीसंगानेपुत्रहोईल।
हाअर्थकरावा॥७५॥श्लोक॥शंखवल्लीगवांदुग्धंपिष्ठ्वाधी
वह्नतेयदा॥भर्तुरग्येचदेह्याऽक्यगर्भदेहित्रिभिर्वचः॥७६॥ऋ
तुस्नातापिबेन्नारीऋतुदानंतुयोजयेत्॥रूपलावण्यसं
पन्नोनरःसिंहबलोभवेत्॥७७॥टीका॥ऋतुस्नातस्त्रीने

द०
५७

शकुनकळीव गायीचिं दुग्ध एकेंठिकाणीवाटून न्हातीयेऊ
न पतीपुढें येऊनस्वामी मला गर्भद्या असीतीन वेळप्रार्थ
नाकरावी॥७६॥ पतीनेतिलातें पाजूनसंगद्यावा बाळ रूप
लावण्ययुक्त सिंहबळी पुत्र होतो॥७७॥श्लोक॥ कुसुम्णा
सूर्यगंधेन कतुदानंतु योजयेत्॥ अंगहीनः पुमान्यस्तुजा

यतेक्रूराविग्रहः॥७८॥टीका॥रूषुम्णानाडीसस्तूर्याचेंमे
ळनझालेंअसतांतेवेळेसजोक्रतुदानदेतोत्यासअंग
हीनह्मणंल्लंगडारघुळावरोडअसापुत्रहोतो॥७८॥श्लो
क॥विषमांकेदिवारात्रौविषमांकेदिनाधिपः॥चंद्रनेत्राः
स्थितत्वेषुवंध्यापुत्रमवाप्नुयात्॥७९॥टिका॥दिवसासवि

मअंकावरवरीसहीविषमांकावरस्त्र०५।७।९।११।१३।१५
यायादिवसीसूर्यनाडीवाहतानांचंद्रस्त्र० १ तें पृथ्वीतत्व १ नेत्र
स्त्र० २ तें जळतत्व २ व अग्निस्त्र० ३ तें तेजतत्व ३ यांतीन ३ त-
त्वांवरसंयोगकेला असतांवांझोटीलाहीपुत्रहोतो॥७९
श्लोक॥कृत्वारंभेरविःपुंसांस्त्रीकृत्वंतेसुधाकरः॥उभयोः

स्व०
१५९

अनेनक्रमयोगेननादत्तेदेवदंडकः॥८०॥टीका॥स्त्रीचेक्र
तूचेप्रारंभीपुरुषाचावास्पर्यवाहतोवक्रतूचेअंतीस्त्रीचावं
इवाहतोतरयाक्रमयोगानेस्त्रीगर्भधरीलनाही कारण-
हादेवाचादंडहोय॥८०॥श्लोक॥क्रत्वारंभेरविःपुंसांस्त्रि
याश्चैवसुधाकरः॥उभयोःसंगमेप्राप्तेवंध्यापुत्रमवाप्नु

९०
५९

यात्॥ ८१॥ टीका॥ कलूंचे आरंभी पुरुषाचा सूर्य वरस्त्रीचा
चंद्र जर बराबर चाहतो तर त्या चंद्र सूर्याचा संगम झाला अ
सतां वांझोटी सही पुत्र होतो॥ ८१॥ श्लोक॥ चंद्रनाडी वहेत्प्र
श्नगर्भे कन्या तदा भवेत्॥ सूर्य वाहे तदा पुत्रो द्वयोर्गर्भो विह
न्यते॥ ८२॥ टीका॥ कोणे जर प्रश्न केला कीं या गर्भिणीस क

स्व०
१६०

यहोईल १ तेव्हा चंद्र जर बाहतो तर कन्या होईल १ सूर्य जर
वाहतो तर पुत्र होईल २ सूर्य व चंद्र दोन्ही जर वाहतात तर
गर्भ नष्ट होईल ३ असीं उत्तरें द्यावीत ॥ ८२ ॥ श्लोक ॥ चंद्रे
स्त्री पुरुषः सूर्ये मध्य मार्गेन पुंसकः ॥ गर्भ प्रश्ने यदा इत्तः पूर्णे
पुत्रः प्रजायते ॥ ८३ ॥ टीका ॥ चंद्रा वर स्त्री लिंग कन्या होईल

६०

६०

सूर्यावर पुरुषह्मण्पुत्रहोईल मध्यमार्गह्मण्सुषुम्णेवरन
पुंसकहोईल असींत्यात्यानाडींवर प्रश्नावींउत्तरेंद्यावीं यसू
र्यनाडीकडे प्रश्नकर्त्ताजर प्रश्नकरितोतर पुत्रहोईलहें -
सांगावें ॥८३॥ श्लोक ॥ पृथ्व्यांपुत्रीजलेपुत्रःकन्यकातुप्रभं
जने ॥ तेजसागर्भपातःस्यान्नभसापिनपुंसकः ॥८४॥ टीका

पृथ्वीवरकन्या १ जलावरपुत्र २ वायूवरकन्या ३ तेजावरग
र्भपात ४ आकाशावरनपुंसक ५ असीं पांचातत्वावरपांच
प्रश्नोत्तरें द्यावींत ॥८४॥ श्लोक ॥ रहन्येरहन्यंयुगैर्युग्मंगर्भपा
तस्थसंक्रमे ॥ सूर्यभागेहते पुत्रश्चंद्रचारेतुकन्यका ॥८५॥ टी
का ॥ प्रश्नकालीनत्यनलसमजणेंयास १ रहन्य २ ह्मणावें तेव्हा

२तन्यावरऋतन्यपल्ल॰क्काहीहोणारनाही दोन २ततांवर आयु
ष्यें जावुळें संक्रमल्ल॰ततसंक्रांतीवरगर्भपात असींउतरें
ह्यावींत आणीसूर्यभागीपुत्र व चंद्रभागीकन्याहोईलहें सांग
वें ॥८५॥ श्लोक ॥ विषुवेगर्भपातःस्याद्वावीवाथनपुंसकः ॥
तत्यवित्सविजानीयात्कथितंतवसुंदरि ॥८६॥ टीका ॥ विषु

वह्नि०स्फुमेणवरगर्भपात अथवानपुंसकहोईल असेंतत्व
वेत्यानेचांगलेंजाणूनसांगावेंहेंम्यातुलासांगीतलेंगस्कंद
रीह्म०हेगिरिजे॥८६॥श्लोक॥गर्भाधानान्मारुतेस्याद्दुःखी
देशगरम्यातोवारुणेसौख्यसुक्तः॥गर्भस्त्रावःस्वल्पजीवीचव
न्हौभोगीभव्यःपार्थिवेचार्थसुक्तः॥८७॥टीका॥वायूवरगर्भा

धानकेलें असतां गर्भगतजीव दुःखी होईल १ जळावर गर्भा-
धानकेलें असतां देशातविख्यात वसौख्य युक्त होईल २ तेजा-
वर केलें असतां गर्भस्त्रावा किंवा अल्पायुष्य होईल ३ पृथ्वीवर
केलें असतां भोगवान् व कल्याणयुक्त व द्रव्यवान् होईल ॥ ४ ॥
८७ ॥ श्लोक ॥ धनवान्सौख्ययुक्तश्च भोगवान्गर्भसंस्थितः ॥

स्व०
३६३

स्यान्नित्यंवारुणेनतत्वेव्याप्निगर्भोविनश्यति॥८८॥टीका
जब्लनत्वावरगर्भाधानकेलेंअसतांगर्भगतजीवधनवान्
सौख्ययुक्तभोगवान्असानिश्चयानेहोतोआकाशांवर
लरगर्भचनष्टहोतो॥८८॥श्लोक॥माहेयेतुरूनोत्पत्तिर्वा
रुणेदुहितामवेत्॥त्रोषेषुगर्भहानिःस्याज्जायमानस्यवा

द०
६३

मृतिः॥८९॥टीका॥पृथ्वीवरगर्भाधानानेपुत्र१जळावर
गर्भाधानानेकन्या२उरलेंतत्वांवरगर्भाधानानेगर्भपात
किंवाप्रसूतिसमयींगर्भाचेंमरणहोययेथेंगर्भाधान-
सांगीतलेंमागेंगर्भप्रश्नसांगीतलेलस्मात्पूर्वोनरग्रंथ
विरोधनाही॥८९॥श्लोक॥रविमध्येगतश्चंद्रश्चंद्रमध्ये

गतोरविः॥ज्ञातव्यंगुरुतस्त्रीगर्भंनवेद्यंशास्त्रकोटिभिः॥
१०॥टीका॥सूर्यामध्येचंद्रराहुतो१वचंद्रामध्येसूर्यराहु
तो२हाप्रकारगुरुपासूनजाणावाकोट्यावधीशास्त्रप
ढल्यानेसमजतनाही॥१०॥इतिगर्भप्रकरणं॥अथसंव
त्सरप्रकरणं॥श्लोक॥चैत्रशुक्लप्रतिपदिप्रातस्तत्वावि

भेदतः॥ पञ्चयेहिब्रह्मणोयोगीदक्षिणेचोत्तरायणे॥८१

टीका॥ चैत्रशुक्लप्रतिपदेचेदिवसी प्रातःकाळींउगेन
शाह्मणाजोयोगीआहेतोपृथिव्यादिकतत्वाच्याभेदेकरू
णसंवत्सराचेंशुभकिंवाअशुभफळेंपाहो आणिअसे
चरिलीनिदक्षिणायनसंक्रांतिझ्म॰कर्कसंक्रांतीचेवेळेस

स्व॰ वउत्तरायणसंक्रांतिह्मणे मकरसंक्रांतीचेवेळेसपाहो ॥ द॰
१६५ १३ ॥ श्लोक ॥ चंद्रोदयस्यवेलायांवहमानाच्युतत्वतः ॥ पृ
थिव्यापस्तथावायुःस्वभिक्षंसर्वसस्यजं ॥ १२ ॥ टीका ॥ चंद्रो
दयाचेवेळेसजेंतत्ववाहिलत्यातत्वापासूनत्याभक्तिंवाअ
शुभफळेंजाणावींत हेंचसांगतात पृथ्वी१आपवायुयां ६५

तीन३लतांस्नुकोण्हीएकतलबाहूंलागलेंअसतांसर्व
धान्याचेंसमिक्षजाणावें॥१२॥श्लोक॥तेजोवाम्विभयं
घोरंदुर्भिक्षंकालतत्वत॥एवंतत्वफलंज्ञेयंवर्षेमासेदि
नेतथा॥१३॥टीका॥तेज१आकाश२यांदोन२तत्वांस(का
लतत्व)ह्मणावेंह्मणूनचयांदोहोंवरमहाघोरभयवदुर्भि

स्व०
१६६

क्षहोईल याप्रकारेकरूण प्रतिवर्षी प्रतिमासी प्रतिदि
नी पंचतत्वांचें फळें जाणावीत ॥ ३ ॥ श्लोक ॥ मध्यमाभव
तिक्रूरा दुष्टासर्वत्रकर्मसु ॥ देशभंगमहारोगक्लेशकष्टा
दिदुःखदा ॥ ४ ॥ टीका ॥ जरसंवत्सरप्रारंभीसुषुम्णाना-
डीवाहतेतरतीनाडीमहाक्रूरवसर्वकार्यांविषयींदुष्टहो

द०
६६

य तस्मात् देशभंग १ महारोगांचें क्लेश २ व अवांतर कष्ट ३
इत्यादिक दुःखें होतील हें जाणावें ॥ ९४ ॥ श्लोक ॥ मेषसं
क्रांतिवेलायां स्वरभेदं विचारयेत् ॥ संवत्सरफलं ब्रूया
ल्लोकानां तत्वचिंतकः ॥ ९५ ॥ टीका ॥ संक्रांतीचा प्रकार सां
गतात ॥ मेषसंक्रांतीचे वेळेस लग्न० संवत्सराचे प्रारंभी स्व

स्व॰
१६७

रन्ध्र १ इडापिंगलासुषुम्णा ३ यातीननाडीचाभेदविचारक
णतत्त्वांचाचिंतनकरणाराणापुरुषलोकांससंवत्सराचें
फळसांगो॥ ९५॥ श्लोक॥ पृथिव्यादिकतत्त्वेनदिनमासाब्द
जंफलं॥ शोभनंचतथादुष्टंव्योममारुतवन्हिभिः॥ ९६॥ टी
का॥ पृथ्वी १ आदिशब्देंकरूणआप २ यांदोन २ तत्त्वांहींक

६०
६७

रूण दिन मास वर्ष यांचें फळ शुभ सांगावें व आकाश १ वायु २
तेज ३ यां तीन तत्वांहीं करूण अशुभ फळ सांगावें मागें वायु
तत्वावर शुभ फळ व आतां वायु तत्वावर अशुभ फळ सांगी
तलें यावरूण असें वाटतें कीं वायु विषयीं (विकल्प) असा
वा ॥ ५६ ॥ श्लोक ॥ सुभिक्षं राष्ट्रवृद्धिः स्याद्बहुसस्या वसुंधरा

बहुवृष्टिस्तथासौख्यं पृथ्वीतत्त्वं वहेद्यदि ॥१७॥ टीका ॥ आतां
पंचतत्त्वांचीं वेगळालीं फळें सांगतात ॥ जर पृथ्वीतत्त्व वाह
ताहे तर सुभिक्ष १ राज्यवृद्धि २ पृथ्वी बहुधान्यवती ३ बहुवृ-
ष्टी ४ सौख्य ५ हीं होतात ॥१७॥ श्लोक ॥ अतिवृष्टिः सुभिक्षं
स्यादारोग्यं सौख्यमेव च ॥ बहुसस्या तथा पृथ्वी जलतत्त्वं

वहेद्यदि॥८॥टीका॥जरजळतत्ववाहतोहेतर अतिदृष्टि
१सुभिक्ष २आरोग्य ३सौख्य ४पृथ्वीबहुधान्यवती ५हींहोता
त॥९॥श्लोक॥दुर्भिक्षंराष्ट्रभंगःस्याद्रोगोत्पत्तिःसुदारुणा
अल्पादल्पतराद्वृष्टिरग्नितत्वंवहेद्यदि॥१०॥टीका॥जरतेज
तत्ववाहतोहेतरदुर्भिक्ष १राज्यभंग २महाभयंकररोगोत्प

स०

३६१

ति ३ फारचसूक्ष्मवृष्टि ४ हींहोतात ॥ ९९ ॥ श्लोक ॥ उत्पातोपद्र
वा भीतिरल्पवृष्टिरीतयः ॥ मेषसंक्रांतिवेलायांवायुस्त
त्वंवहेद्यदि ॥ १०० ॥ टीका ॥ मेषसंक्रांतीचेवेळेसजरवायुत
त्ववाहतांहेतरउत्पात १ उपद्रव २ भय ३ अल्पवृष्टी ४ ईति ५
हींहोतात ॥ १०० ॥ ईतिह्मण ० ॥ श्लोक ॥ अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मू

९०

९१

षकाः शलभाः शुकाः ॥ स्वचक्रं परचक्रं च सप्तैता ईतयः स्मृताः

१॥ टीका ॥ अतिवृष्टि १ अनावृष्टि २ उंदीर ३ टोळ ४ राघो स्वरा

ज्य संबंधी भय ६ परराज्य संबंधी भय ७ त्यास ात ईति ह्मणउ

पद्रव होत असें स्मृतीत सांगीतलें आहे ॥ ३०० ॥ श्लोक ॥ मे

षसंक्रांतिवेलायां व्यामतल्लं वहेद्यदि ॥ तत्रापि क्रूरनत्तार्के

यासस्यादीनांऋरखस्यच॥१॥टीका॥मेषसंक्रांतीचेवेळे
सजरआकाशतत्ववाहताहेतरत्याहीप्रसंगीधान्यजळ
ऋरखइत्यादिकाचीन्यूनताजाणावी सर्वतत्वांचेंपाहणया
चाप्रकारमेषसंक्रांतीवरत्म०संवत्सराचेप्रारंभीजाणा
वा॥१॥श्लोक॥पूर्णेप्रवर्तनेश्वासःस्वस्वतत्वेनासिद्धिदः

सूर्येचंद्रेन्यथाभूतेसंग्रहः सर्वसिद्धिदः ॥ २ ॥ टीका ॥ परिपू
र्णरीतीनेश्वासप्रवृत्तिचालली असतां श्वासजो आहे तो
आप आपलें पृथिव्यादिकतत्वेंकरूनसर्वसिद्धिदेतो सू
र्यचंद्रहेदोनश्वासविपरीतचालले असतां मगधान्यादि
कपदार्थांचासंग्रहत्वसर्वसिद्धिदेतो ॥ २ ॥ श्लोक ॥ विषमेव

न्हितत्वेचज्ञायतेकेवलंनभः॥ तत्कुर्याद्वस्तुसंग्रात्वांहिमा
सेचमहर्गता॥ ३॥ टीका॥ स्रुषुम्णानाडी १ किंवातेजतत्व २
किंवाकेवळआकाशतत्व ३ यांतूनकोण्हीएकजरसंवत्स
राचेप्रारंभीवाहतहितरसंग्रहकरावयासयोग्यजेंजेव
स्तुअसेलतेंतेंसंग्रहकरावेंकारणहोमहिण्यावरमहाग

पडेलह्मणून॥३॥श्लोक॥रवौसंक्रमणेनाडीगल्लंतेचप्र

सर्पति॥रवानिलेवन्हियोगेचरौरवंजगतीतले॥४॥टीका

सूर्यसंक्रांतीचेवेळेसजरकोणतेहीनाडीगालाचेंठेवट

वरीचारहलागतेतरआणीकआकाश१वायूतेज२यांतून

कोणेंहीतत्वासीयुक्तजरहोतेतरभूमंडलावररौरवनरका

मारिरवीपीडाहोलेअसेंजाणावें॥४॥इतिसंवत्सरप्रक
रणं॥अथरोगप्रकरणं॥श्लोक॥महीतलेस्थरोगश्चज
लेचजलमातरः॥खेटास्तेजसिवायौचशाकिनीपितृदो
षकः॥५॥टीका॥पृथ्वीतत्वावरदेहजन्यरोग१जळतत्वा
वरजळदेवताजन्यरोग२तेजतत्वावरग्रहजन्यरोग३

वासुतत्वावरशाकिनीडाकिनीचापितरयांचेदोषापासूनरो

गजाणावा ॥ ४ ॥ ५ ॥ श्लोक ॥ आदौश्शून्यगतोदूतःपश्चात्पू

र्णेविशेद्यदि ॥ मूर्छितोपिध्रुवंजीवेद्यदर्थंपरिपृच्छति ॥ ६ ॥

टीका ॥ पहिलेंशून्यनाडीकडूनपृछकदूतआलापरंतुमग

पूर्णनाडीकडेंउभाराहूनप्रश्नकरूंलागलातरत्याचेअर्थी

स्व०
१७३

प्रयत्नकरितोतोजीवमूर्छितहीआहेतरकायचिंताआहे
परंतुशीघ्रचालेलअसेंसांगावें॥ ॥श्लोक॥ यस्मिन्नंगेऽस्ति
तोजीवरक्तत्रस्थःपरिप्लवति॥ तदाजीवतिजीवोसौयदिरो
गैरुपद्रुतः॥७॥टीका॥ ज्याअंगीरक्तासचालतोत्याअंगाक
डेउभाराहूनजर प्रयत्नकर्त्ताप्रयत्नकरितोतरयद्यपिबहुरोगं

८०

७३

चाउपद्रवआहेतथापिह्याप्राणीवाचतोहेंसांगावें ॥ ७ ॥ श्लो
क ॥ जीवाकारंचवाध्यत्वाजीवाकारंविलोक्यच ॥ जीवस्य
जीवितप्रश्नेनतस्यस्याज्जीवितंफलं ॥ ८ ॥ टीका ॥ ज्याजीवा
विषयींप्रश्नझालाआहेत्याजीवाच्याआकारमनातधरू
नवत्याजीवाच्याआकारदृष्टीनेपाहूनआपलाजीवश्वास

परिपूर्ण आहे असेंजाणून ह्मावाचेल्हेंसांगावें॥ ७॥ श्लोक
वामचारस्तथा दक्षप्रवेशो यत्रवाहते॥ तत्रस्थः पृच्छते दूत
स्तस्यासिद्धिर्नसंशयः॥ ८॥ टीका॥ वामनाडीबाहीरवाहता
नां दक्षिणनाडीआंतवाहतानां तीजकडेंकिंवाईजकडेंदूत
उभाराहून प्रश्नकरितअसलांनिःसंशयकार्यसिद्धिहोईल

हेंसांगावें ॥ ९ ॥ श्लोक ॥ प्रश्नेनचाधःस्थितेजीवेजीवोनूनं हि
जीवति ॥ ऊर्ध्वचारस्थितेजीवेजीवोयातियमालयं ॥ १० ॥
टीका ॥ प्रश्नकाळींस्वकीयश्वासस्वालींचालत असतांप्रा
णीनिश्चयेंवाचेल व वरचालतअसतांप्राणीयमग्रहास
जाईलहेंसांगावें ॥ १० ॥ श्लोक ॥ विपरीताक्षरप्रश्नेनरिक्ता

स्व०
१७५

यां पृच्छको यदि ॥ विपर्ययश्च विज्ञेयो विषमस्योदयेसति
॥ ३३ ॥ टीका ॥ प्रश्नकर्त्ता जर दक्षस्वनाडीकडेउ भाराहून प्रश्ना
चीं अक्षरें उलटीं बोलतो तर आणी सुषुम्णेचे उदयकाळीं
प्रश्न झाला तर उलटेंच फळ जाणावें ॥ ३३ ॥ श्लोक ॥ चंद्रस्था
नेस्थितो जीवः सूर्यस्थाने च पृच्छकः ॥ तदा प्राणविमुक्तोसौ य

दिवेयश्चैनैर्हतः॥३२॥टीका॥डावेंकडेंसश्वासचालतोवउ
जवेंकडेंसस्पष्टछळपुसतोतेव्हांज्ञातावधींवेंघजवळबसले
आहेतनतरीप्राणीमरेलहेंसांगावें॥३२॥श्लोक॥पिंगलायां
स्थितोजीवोवामेदूतस्तुपृच्छति॥तदापिम्रियतेरोगीयदि
त्रातामहेश्वरः॥३३॥टीका॥दक्षिणनाडीकडेंश्वासचाल

स्व० ९७६

ला आहे ववामनाऊीकडें एकक्रक्रन्नकरिल आहे तेव्हांही
साक्षात् शंकररक्षणकर्त्ता असलानरी रोगी मरतो हेंसां
गावें॥१३॥ श्लोक॥ एकस्य भूतस्य विपर्ययेण रोगाभिभूति
र्भवतीह पुंसः॥ तयोर्द्वयोर्बंधुरुतद्विपत्तिः पक्षद्वये व्यत्यय
तोमृतिः स्यात्॥१४॥ टीका॥ एकपंचमहाभूतांतील पृथिव्या

८०

७६

दिकभूतजरविपरीतझालेंतरपुरुषासरोगप्राप्तहोतो तीं
दोन२महाभूतेंविपरीतझालेंअसतांबंधुमित्रइत्यादिकांचा
विरहप्राप्तहोतो ॥ शुक्लकृष्णायांदोनपक्षांतहीजरमहाभूतें
विपरीतचालेलागलींतरमृत्युहोतो ॥१भूत२तत्व१हेंपर्या
यशब्दहोत ॥२८॥ इतिरोगप्रकरणं ॥ अथकालज्ञानं ॥श्लो

स्व०
१७७

क॥ मासादौ वत्सरादौ च पक्षादौ च यथाक्रमं॥ क्षयकालं प
रीक्षेत वायुचारवशात्सुधीः॥३५॥ टीका॥ आता आपलें अ
वसानकाळाचें ज्ञान सांगतात॥ महिन्याचे प्रारंभी १ वर्षाचे
प्रारंभी १ पक्षाचे प्रारंभी वायुचें निर्गम प्रवेश याही करून पंडि
त आपुलें मृत्युकाळाची परीक्षा करो॥१५॥ श्लोक॥ पंचभूता

द०
१७

त्मकं दीपं शशीस्नेहेनासिंचितं ॥ रक्षयेत्सूर्यवातेन तेन जी
वः स्थिरो भवेत् ॥१६॥ टीका ॥ पंचतत्वात्मक हा देह दीपक हा य
यावर चंद्रनाडीचें अमृत हेंच कोण्ही एक तेल याचें सिंचन क
रावें व सूर्यनाडीरूपी वायू पासून रक्षण करावें ह्म॰ जीवकला
स्थिर होत आहे ॥१६॥ श्लोक ॥ मारुतं बंधइलातु सूर्यबोधय

स्व०
१७८

तेयदि॥ अभ्यासाज्जीवतेजीवन्सूर्यकालोपिवंच्यते॥
१७॥टीका॥वायुचेंस्तंभनकरूणसूर्यजागृतजरकेविला
तरयाअभ्यासानेप्राणीवाचतोआणिसूर्यकाळह्मण
सुकाळाचीवंचनाकरितो॥१७॥श्लोक॥गगनात्स्रवते
चंद्रःकायपद्मंनिषिंचयेत्॥कर्मयोगसदाभ्यासादमरः

८०
७८

शशिसंश्रयात् ॥ ३८ ॥ टीका ॥ ब्रह्मरंध्रावें आकाशापासू

न चंद्रस्रवत होत्साता देहकमल्यासासिंचन करितो अशा

कर्मयोगाच्यासदासर्वदा अभ्यासाने आणि चंद्रनाडीसं

बंधी अस्ताचे आश्रयाने योगी अमरह्म जरामरणरहि

त होतो ॥ ३८ ॥ श्लोक ॥ शशांकं वारयेद्रात्रौ दिवावार्योदि

स्व०
१७९

वाकरः॥इत्यभ्यासरतोनित्यंसयोगीनात्रसंशयः॥१९॥
टीका॥चंद्ररात्रीचालवावासूर्यदिवसाचालवावा अ
शाअभ्यासीनित्यजोआसक्ततोयोगीहोय यातसंश
यनाहीं॥१९॥श्लोक॥अहोरात्रंयदैकत्रवहनेयस्य
मारुतः॥तदातस्यभवेदायुःसंपूर्णवत्सरत्रयं॥२०॥

द०
७९

टीका॥ दिवसा आणि रात्रीस सदा सर्वदा ज्याचा वायु सुषु॰
म्णास एकेनाडीनें चजेल्का वाहतो तेव्हां त्याचें आयुष्य॰
तीन वर्षें रा हिलें आहें असें जाणावें॥ संपूर्ण॥॰ती
न वर्षांत काहीन्यून नाही असा अर्थ समजावा॥२०॥ श्लो
क॥ अहोरात्रद्वयं यस्य पिंगलायां सदा गतिः॥ तस्य वर्षे

हूयंप्रोक्तंजीवितंतत्ववेदिभिः॥२१॥टीका॥दोन२रात्रं-
दिवसज्याच्याश्वासाचीगतीपिंगलेकडें आहेत्याचें आ
युष्यदोन२वर्षें आहे असेंतत्ववेत्तेह्मणतात॥२१॥श्लोक
त्रिरात्रंवहतेयस्यवायुरेकपुटेस्थितः॥तदासंवत्सरायु
ष्यंप्रवदंतिमनीषिणः॥२२॥टीका॥तीन३रात्रंदिवसज्या

चाश्वासएकेनागपुडीलवाहलाहेसाचेंआयुष्यएकवर्षआहेअसेविद्वान्ह्मणतात॥२२॥श्लोक॥रात्रौचंद्रोदिवासूर्योवहेधस्यनिरंतरं॥जानीयात्तस्यवैमृत्युःषड्ण्मासाभ्यंतरेभवेत्॥२३॥टीका॥रात्रीसचंद्रनाडीवदिवसासस्पूर्यनाडीयाक्रमानेज्याचाश्वासनिरंतरवाहलोतो

स्व०
१८१

साहा६ महिण्याचे पोटांत मरेल असें जाणावें ॥२३॥ रेला
क॥ एकादिषोडशाह्वानि यदि भानुर्निरंतरं ॥ वहेद्यस्य च
वै मृत्युः शेषाहोभिश्च मासकैः ॥२४॥ टीका ॥ एका १ पासू
नतर सोळा १६ दिवस ज्याचा सूर्यच निरंतर वाहतो चंद्र्या
हत चनाही त्याचा मृत्यु महिण्यातील तिथुकें उर्वरित दि

८०
८१

वसाहींकरूनजाणावा तात्पर्य चैत्रमासानेशुक्लप्रति
पदेसज्याचासूर्यनिरंतरवाहतोतोचद्वितीयेस द्विती
येसवाहतोतोतृतीयेस याक्रमानेवद्यप्रतिपदेसवाहतो
तोचेशारवशुद्धद्वितीयेसमरेल असेसोळादिवसअनु
क्रमानेजाणावेत॥२४॥श्लोक॥संपूर्णवहतेसूर्यश्चंद्र

स्व०
१८२

मोनेवदृश्यते ॥ पक्षेणजायतेमृत्युःकालज्ञानेनभाषितं
२५॥टीका॥संपूर्णसूर्यबज्याचासर्वकाळवाहतोचंद्रवाह
तादिसतनाहीत्याचापंध्रा१५दिवसांमृत्युहोतोहेंकाल
ज्ञानानेसांगीतलेंआहे॥२५॥श्लोक॥संपूर्णवहतेचंद्रः
सूर्योनैवचदृश्यते॥मासेनजायतेमृत्युःकालज्ञानेनभाषि

८०
८२

ते॥२५॥टीका॥संपूर्णचंद्रवज्याचानिरंतरवाहतोसूर्य
वाहतादिसतवनाडीत्याचामस्सुमहिण्याभरातीतोहेंका
लज्ञानानेसांगीतलेंआहे॥२६॥श्लोक॥मूत्रंपुरीषंवायु
श्चसमकालंप्रवर्त्तते॥तदासौचलितांस्येयोदशाहेम्रि
यतेध्रुवं॥२७॥टीका॥मूत्र१विष्ठा२वायुह्म॰अपानवायु

स्व०
१८२

३हेतीनही ३एकदाचज्याचेसरतालतेव्हातोप्राणीयेथून
चाललावदाह्मावें १०दिवसीमरेलअसेंजाणावें॥२७॥श्लो
क॥ अरुंधतीध्रुवश्चैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच॥ आयुर्हीना
नपश्यंतिचतुर्थंमातृमंडलं॥२८॥टीका॥ ज्याचेंआयुष्य
क्षीणझालेंआहेतेपुरुषअरुंधती१ध्रुव२विष्णुपदेतीन ३

द०
८३

चौथें मातृमंडळ ४ पाहूसकतनाहीत ॥२८॥ श्लोक ॥ अरुं
धती भवेज्जिह्वा ध्रुवोनासाग्रमेवच ॥ भ्रुवौ विष्णुपदंज्ञेयंता
रकामातृमंडलं ॥२९॥ टीका ॥ जिव्हा अरुंधती १ नासाग्रध्रु
व २ भ्रुकुटीमध्य विष्णुपद ३ तारकामातृमंडल ४ होय असें
जाणावें ॰ तारका ॰ ह्मण ॰ नेत्रांतील भाहुल्या ॥२९॥ श्लोक ॥ न

स्व॰
१८५

वभ्रुर्वोसमघोषःपंचताराात्रिनासिका॥जिह्वोचैकदिनंप्रो
क्तंम्रियतेमानवोध्रुवं॥३०॥टीका॥भ्रुकुटीचामध्यभागन
दिसत्यासनव९दिवसमृत्यु कर्णशब्दासप्तात ७तारकेस
पांच५नासाग्रासतीन३जिव्हेस१एकदिवसअसामृत्युदि
नाचानिश्चयजाणावा॥३०॥श्लोक॥करस्यासिणंयराुली

द॰
८५

भ्यां किंचित्पीडयन्निरीक्षयेत्॥ यदा न दृश्यते बिंदुर्दशाहाज्जायते मृतिः॥ ३३॥ टीका॥ हाताचे अंगुलीहीं करूण नेत्रें दोन ही २ काही एक दाबून पाहावीं तं भगस्यां नेत्रांतील बिंदुज्ञ० गोल कजर न दिसल्यानंतर दाहां १० दिवसा मृत्यु होईल असें जाणावें॥ ३४॥ इति कालज्ञानं॥ अथ नाडीज्ञानं॥ श्लोक॥ इडा गंगे

स्व०
३९५

तिविज्ञेयापिंगलायमुनातथा॥मध्येसरस्वतीविंद्यात्प्रया
गेसंगमोयथा॥३२॥टीका॥इडानाडीगंगाहोय पिंगलाना
डीयमुनाहोय मध्येसुषुम्णानाडीसरस्वतीहोय प्रया
गीजसासंगमतसायातीघींचासंगमदेहावरआहेअसें
जाणावें॥३२॥श्लोक॥आदौसाधनमारभ्यातंसद्यःप्रत्यय

द०
९५

कारकं॥बद्धपद्मासनोयोगीबंधयेदुड्डियानकं॥३३॥टी
का॥पहिलेंयोगसाधनसांगीतलें आतांअनुभवकारकअ
सेंयोगज्ञानसांगतो तें असेंकीं योग्यानेपद्मासनबांधूनम
ग (उड्डियानक) नावाचेंआसनबांधावें (उड्डियानकह्म)
गुदस्थानीपायाचीटाचदृढलाऊनप्राणऊर्ध्वनेणेंहेंयोगशा

स्व० ८०
१८६

स्त्रात प्रसिद्ध आहे॥ २३॥ श्लोक॥ पूरकः कुंभकश्चैव रेचक
श्चत्तृतीयकः॥ ज्ञातव्यो योगिभिर्नित्यं देहसंसिद्धिहेतवे॥
२४॥ टीका॥ पूरक ह्मणजे वायुपूर्णकरणे १ कुंभक ह्मणजे वायु-
स्तंभनकरणे २ रेचक ह्मणजे वायू बाहीर काढणें ३ असा त्रिवि
ध प्राणायाम देहाची सिद्धि हो ण्यासाठीं योग्याहीं नित्य जा

८६

जाणावाह्म्करावा॥३४॥श्लोक॥पूरकःकुरुतेपुष्टिंधा
तुसाम्यंतथैवच॥कुंभकःस्तंभनंकुर्याज्जीवरक्षाविवर्धनं
३५॥रेचकोहरतेपापंकुर्याद्योगपदंव्रजेत्॥पश्चात्संयामे
तिष्ठेत्तुलयेबंधंचकारयेत्॥३६॥टीका॥पूरकपुष्टिवस
र्वधातुसमानगेविलो॥ःकुंभकस्तंभनवजीवरक्षणाचीवृद्धि

करितो ३॥३५॥ रेचकपापदूरकरितो ३ अशात्रिविधप्रा
णायामानेंयोगीयोगपदासजातो ह्मप्राणायामकरून
मनुष्याचेंकिंवायमाचेंयुद्धप्रसंगीउभेराहावें य प्रळयका
ळीवायूचेंबंधनकरावेंह्म० अजरामरहोतो॥३६॥ श्लोक
कुंभयेत्सहजंवायुंयथाशक्त्याप्रयत्नतः॥ रेचयेच्चंद्रमार्गे

मार्गेण सूर्येणापूरयेत्सुधीः ॥ २७ ॥ टीका ॥ देहाचें बराबर
झालेला असा जो वायु त्यास यथाशक्त्या प्रयत्नें करून बं
द करावें चंद्रमार्गानि सोडावें सूर्यमार्गाणे ओढावें हा प्राणा
याम योगी करी ॥ २७ ॥ श्लोक ॥ चंद्रं पिबति सूर्यश्च सूर्यं पिब
ति चंद्रमाः ॥ अन्योन्यकालभावेन जीवेच्चंद्रार्कतारकं ॥ २८ ॥

टीका॥ज्याचासूर्यचंद्रासपीतोवचंद्रसूर्यासपीतोअत्रोपर
स्परएकामेकाचें प्राशनानेंयोगीयावत्चंद्रसूर्यतारा आहे
तावत्पर्यंतवाचतो॥३८॥श्लोक॥सीयांगेवहतेनाडीत
न्नाडीरोधनंकुरु॥मुखबंधममुंचान्यैःपवनंजायतेयुवा॥३९॥
टीका॥ज्याअंगीजीनाडीचालतेतीचाअवरोधकरगपार्वति

आणीकह्मावायुमुखानेचभन्यकर्णादिकद्वाराहींकरुण

बद्धकेला असतां योगीवृद्धाचातरुणहोतो॥३१॥श्लोक॥

पार्वत्युवाच॥श्लेष्मायरुद्धनासाचतदाकिंक्रियते प्रभो॥

टीका॥देवीप्रश्नकरितेकींहे प्रभोजेव्हांश्लेष्मादिकेकरु

णनासिकाअवरुद्धहोतेतेव्हांकायकरावें॥श्लोक॥ईश्वर

स्व०
३८९

उवाच॥ मुखनासाक्षिकर्णानामंगुलीभिर्निरोधयेत्॥ त
तोदयमिति प्रोक्तं षण्मुखीकरणं प्रिये॥ ४०॥ टीका॥ शिव
म्हणतात कीं अगा प्रिये पार्वति मुख १ नासिका २ नेत्र ३ कर्ण
४ यांचें अंगुलीकरून अवरोधन करावें म्हं० श्लेष्मादिकां
चा अवरोध झाला असतां ही नाडी बलत्वें हीं बरावर चालवि

८०
८९

ण्याचीशक्तियेतेयालातत्त्वांचाउदयज्यापासूनहोतोअसें

षण्मुखीकरण ॥ म्हणतातहे योगशास्त्रांतपाहावेंहाच

प्रकारमार्गें १४९ वेंश्लोकांत आहे परंतुतेथें षण्मुखीकरण

हेंनांवमात्रसांगीतलेंनाहीं ॥ श्लोक ॥ तत्स्वरूपंगतिःस्वादे

मंडलंलक्षणान्वितं ॥ योवेत्तिमानवोलोकेसमुक्तोपियोग

स्व०

११०

चित्॥ ४३॥ टीका॥ त्यातत्त्वाचें रूप १ गति २ स्वाद ३ मंडळ ४

लक्षण ५ हें जो मनुष्य लोकांत जाणितो तो नीच ही होत्साता

योगवेत्ता होय॥ ४२॥ श्लोक॥ निराशी निष्कलो योगी न किं

चिदपि चिंतयेत्॥ वासनामुन्मनीकृत्वा कालंजयति लीलं

या॥ ४४॥ टीका॥ जो योगी भोजनवस्त्रसर्वकल्पना टाकून मनांत

द०

५०

काहीच निलननकरितांसर्ववासनासोडितोनोयोगीअनाया
सेकरूणकाळासजिंकितो॥४३॥श्लोक॥विश्वस्यवेद्यकि
शक्तिर्नेत्राभ्यांपरिदृश्यते॥तत्रस्थंतुमनोयस्ययाममात्रंभ
वेदिह॥४४॥तस्यायुर्वर्धतेनित्यंघटिकात्रिप्रमाणतः॥शिवे
नोक्तंपुरातंत्रेसिद्धस्यगुणगह्वरं॥४५॥टीका॥असाजोयो

स्व०
११९

गीआहेत्यासजगामध्येपरमेश्वराचीप्रवेशनाशक्तिअथवा
आपणजगांमध्येप्रवेशाकरण्याचीशक्तिनेत्रानेंदिसतेंतें
जेंस्थळलक्षणजेंईश्वरस्वरूपत्याचेंठायींयायाप्रसादानेंधन
सीतीनेएकप्रहरभरज्याचेंमनराहतें॥४४॥त्याचेंआयुष्य
नित्यनित्यतीन३घटिकावाढतेंअशाप्रकारेंशंकरानेयो

९०
९१

ग्यांच्यागुणरत्नांचीजसीदरीचकींकाय? असेंहेंस्वरोदयशा
स्त्रपार्वतीसपूर्वीसांगीतलें॥४५॥श्लोक॥बध्वापद्मासनं
येगुदपवनजवंसंनिरुध्योद्धिमुच्चलंरंध्रेकुंभकेनप्रविजित
मनिलंप्राणशक्त्यानिरुध्य॥एकीभूतंसुषुम्णाविवरमुप
गतंब्रह्मरंध्रंचनीत्वानिःक्षिप्याकाशमार्गेशिवभजनरतायां

तितेकेपिधन्याः॥५६॥टीका॥जेयोगीपद्मासनबांधूनगुद
स्थानसंबंधीअपानवायूचाअधोवेगबंदकरूणमगतो-
वायूप्राणवायूचेशक्तीसीसहवर्तमानऊर्ध्वगमनाचेंछिद्रा
तबंदकरूणवस्वाधीनकरूणमगपंचवायूचेंऐक्यझालें
असतांसुषुम्णानाडीचेंछिद्रांतगेलेलाअसातोवायुब्रंह्म

रंध्रात ह्मणजे ललाटछिद्रांतनेऊन ब्रह्मांडसंबंधी आका

शमार्गातल्यावायूसदेऊनराहतात आणी श्रीशंकरस्वरू

पीभगवंताचें ऐक्यभावेकरूण भजन ह्म० ध्यान जे करितात

ते कोणही ऐक धन्य ह्म० पुण्यवंत लोक मुक्ती प्रति पावतात॥४८

श्लोक॥ एतज्ज्ञानातियोयोगी एतत्पठति नित्यशः॥ सर्वदुः

स्व०

१९३

खविनिर्मुक्तोल भतेवांछितंफलं ॥४७॥टीका॥जोयोगीहें

शास्त्रजाणतो वनित्यपठनकरितोलोसर्वदुःखरहितहोत्सा

ताइछितफळपावतो॥४७॥श्लोक॥स्वरज्ञानंशिरोयस्य

लक्ष्मीःपादतलेभवेत्॥एतछ्यारीरेयस्यसुखंतस्यसदाभ

वेत्॥४८॥टीका॥स्वरज्ञानज्याचेंशिरावर आहेत्याचेंतळ

द०

९३

पायीलक्ष्मीराहते हें ज्ञान ज्याचें शरीरी आहे त्यास सर्वदा सुख

होतें ॥ ५८ ॥ श्लोक ॥ प्रणवः सर्ववेदानां ब्रह्मांडे भास्करो यथा ।

मर्त्यलोके तथा पूज्यः स्वरज्ञानी पुमानपि ॥ ५९ ॥ टीका ॥ सर्ववे

दांत जसा प्रणव ब्रह्मांडात जसा सूर्य तसा स्वरज्ञानी पुरुष

मर्त्यलोकांत पूज्य होतो ॥ ५९ ॥ श्लोक ॥ नाडीत्रयं विजानाति·

स्व०
२५४

तत्वज्ञानंतथैवच॥नैवतेनभवेत्तुल्यंलक्षकोटिरसायनं
५०॥टीका॥तीननाडी३वपांचतत्वें५यांच्येज्ञानज्यासस्वा
स्तविकआहेत्याचीबराबरीलक्षकोटिरसायनहीकरीत
नाही॥५१॥टीका॥स्वरतत्वंतथायुद्धंदेविवश्यंयस्त्रियास्तथा
गर्भाब्दरोगकालारंभनवप्रकरणान्वितं॥५२॥टीका॥स्वर

८०
९४

प्रकरण १ तत्वप्र० २ सुहृत्प्र० ३ वर्ज्यप्र० ४ स्त्रीवर्ज्यप्र० ५ ग
र्भप्र० ६ संवत्सरप्र० ७ रोगप्र० ८ कालप्र० ९ अज्ञानचप्रक
रणाहीं करून युक्त हें शास्त्र आहे ॥ ५१ ॥ श्लोक ॥ एवं प्रवर्ति
तं लोके प्रसिद्धं सिद्धयोगिभिः ॥ आचंद्रार्कग्रहं जीयात्पठतां
सिद्धिदायकं ॥ ५२ ॥ टीका ॥ सिद्धयोग्यांहीं हें शास्त्र (स्वरोद

यः ।। यानावाचे प्रसिद्ध करूण भट्टत्तील पाडिलें आहेतें हें स्तो
त्र यावच्चंद्रसूर्यग्रह आहेत तावत्पर्यंत विजय पावो वपढ
णारें लोकांस सिद्धता देवो ।।५२।। श्लोक ।। स्वस्थासनसमा
सीनो निद्राहारोतु चाल्पयेत् ।। चिंतयेत्परमात्मानं यद्दृदेत्तद्भ
विष्यति ।।५३।। टीका ।। ज्याचठीं शिवल्लणतात कीं हें पार्वतिस

स्थअंतःकरणकरूनआसनावरबसूननिद्रावआहारजो

अल्पकरितोआणिपरमेश्वराचेंध्यानकरितोतोयोगीजिंबो

लेलतेंतसेंहोईल॥५३॥श्लोक॥एकाक्षरप्रदातारंनाडीभे

दनिवेदकं॥पृथिव्यांनास्तितद्द्रव्यंयद्दत्वाचानृणीभवेत्॥

५४॥टीका॥आणीकाशिवल्लणतातकींहेदेविगुरुएक

स्व०
१९६

गोष्टमीतुलासांगतोतेऐक एकअक्षरब्रह्म०प्रणवयाचाउ
पदेशकरणारावनाडीभेदसांगणाराअसाजोश्रीगुरुआ
हेतसाचेउपकारांतूनानिघण्याकरितागुरुदक्षिणाद्यावीत
रसादक्षिणेसयोग्यअसेंद्रव्यचपृथ्वीवरनाहींकींजेंदेऊन
अनृणीव्हावें तस्मात्याशास्त्राचाउपदेशकजोगुरुआहे-

द०
२६

त्यांचीकायावाचामनेकरूणनिष्कपटसेवाकरावीह्मं उत्कसर्व

सिद्धीप्राप्तहोतात॥ ५४॥ श्लोक॥ तातोयस्यमहानन्तोषविदु

षांमान्योस्तिसद्विट्ठलो मातायस्यसरुक्मिणीत्यभिधयाप्रख्या

तकीर्तिःक्षितौ॥ यस्यश्रीगुरुरस्तिबोधरूदहो श्री विश्वनाथा

भिधःसोहंव्याकृतवान्स्वरोदयमिदंशास्त्रंहिगंगाधरः॥ १॥

स्व०
१९७

टीका॥सर्वविद्वान्लोकांसमान्यवकीर्तिमान्मोठाविठ्ठल
नामकज्याचाबापअसेकीर्तिमतीअसीरुक्मिणीनाम्नीज्या
चीमायअसेकीर्तिमान्विद्याप्रदविश्वनाथनामकज्याचागु
रुअसेतोमीगंगाधरयास्वरोदयशास्त्राचीमहाराष्ट्रभाषाव्या
करिताझालो॥१॥आर्या॥श्रीबुद्धिवंशांहंसोविजयतुजागेन्द्र

८०
९७

राभिधोधनिकः॥ एवंहिरंगराजोयहिज्ञस्या। भवंकृतार्थोहम्
२॥ टीका॥ श्रीबुद्धिवंश्यातहंससद्दृश। असाजोगेश्वरनामक
साचकारसदाविजयाप्रतिपाद्यो याचप्रकारेरंगरावमोहत्या
हीसदाविजयपाद्यो कींज्यांच्याविज्ञसीवरूणस्वरोदयाचा
अर्थज्यानेकेला असामीकृतार्थझालो॥ २॥ श्लोक॥ श्रीशिवा

स्व०
१९८

सहितःशंभुः कुर्यात्कल्याणचेतसां ॥ कल्याणंयोगिलोका
नांतथाग्रंथावलोकिनां ॥ ३ ॥ टीका ॥ श्रीपार्वतीसीयुक्त असा
शंकरलोककल्याणज्यांचें मनात आहे अशायोगिलोकांचें
वग्रंथपाहणाऱ्यांचें कल्याणकरो ॥ ३ ॥ ॥ इतिश्रीशिवोमा
संवादेनवप्रकरणान्वितंपवनविजयापरपर्यायंस्वरोदयं

८०

९८

स्व०
२२

नामयोगप्रकरणंगंगाधरकृतमहाराष्ट्रभाषाटीकासमेतं
संपूर्णम्॥ इतितृतीयोल्लासः॥३॥ शके १७९० विभवनामा
ब्देपौषकृष्णषष्ठ्यांइंदुवारेकेनचिद्ब्राह्मणेनालिखित्वासमा
प्तंकृतंस्वार्थेपरोपकारार्थं॥ शिवायुक्तशिवार्पणमस्तु॥
शुभंभवतु॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

द०
९८

हेपुस्तककगडीपथ्येवास्तव्यरामक्षेत्रयांचेहोय॥श्रीरस्तु॥

॥इतिस्वरोदयःप्राकृतटीकापुस्तकःसमाप्त॥

॥श्रीरंघेतभ्रुत्तेनावनाराये॥

॥नमामीसरस्वती॥

[OrderDescription]
,CREATED=31.12.19 15:02
,TRANSFERRED=2019/12/31 at 15:42:34
,PAGES=400
,TYPE=STD
,NAME=S0002428
,Book Name=M-2379-SAVROD SATIKA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF

FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF

FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF

FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF

FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF

FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF

FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF

FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF

FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF

FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF

FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF

FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF

FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF

FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF

FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF

FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF
,FILE244=00000244.TIF
,FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF

FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
,FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF
,FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,FILE260=00000260.TIF
,FILE261=00000261.TIF
,FILE262=00000262.TIF
,FILE263=00000263.TIF

FILE264=00000264.TIF
,FILE265=00000265.TIF
,FILE266=00000266.TIF
,FILE267=00000267.TIF
,FILE268=00000268.TIF
,FILE269=00000269.TIF
,FILE270=00000270.TIF
,FILE271=00000271.TIF
,FILE272=00000272.TIF
,FILE273=00000273.TIF
,FILE274=00000274.TIF
,FILE275=00000275.TIF
,FILE276=00000276.TIF
,FILE277=00000277.TIF
,FILE278=00000278.TIF
,FILE279=00000279.TIF

FILE280=00000280.TIF
,FILE281=00000281.TIF
,FILE282=00000282.TIF
,FILE283=00000283.TIF
,FILE284=00000284.TIF
,FILE285=00000285.TIF
,FILE286=00000286.TIF
,FILE287=00000287.TIF
,FILE288=00000288.TIF
,FILE289=00000289.TIF
,FILE290=00000290.TIF
,FILE291=00000291.TIF
,FILE292=00000292.TIF
,FILE293=00000293.TIF
,FILE294=00000294.TIF
,FILE295=00000295.TIF

FILE296=00000296.TIF
,FILE297=00000297.TIF
,FILE298=00000298.TIF
,FILE299=00000299.TIF
,FILE300=00000300.TIF
,FILE301=00000301.TIF
,FILE302=00000302.TIF
,FILE303=00000303.TIF
,FILE304=00000304.TIF
,FILE305=00000305.TIF
,FILE306=00000306.TIF
,FILE307=00000307.TIF
,FILE308=00000308.TIF
,FILE309=00000309.TIF
,FILE310=00000310.TIF
,FILE311=00000311.TIF

FILE312=00000312.TIF
,FILE313=00000313.TIF
,FILE314=00000314.TIF
,FILE315=00000315.TIF
,FILE316=00000316.TIF
,FILE317=00000317.TIF
,FILE318=00000318.TIF
,FILE319=00000319.TIF
,FILE320=00000320.TIF
,FILE321=00000321.TIF
,FILE322=00000322.TIF
,FILE323=00000323.TIF
,FILE324=00000324.TIF
,FILE325=00000325.TIF
,FILE326=00000326.TIF
,FILE327=00000327.TIF

FILE328=00000328.TIF
,FILE329=00000329.TIF
,FILE330=00000330.TIF
,FILE331=00000331.TIF
,FILE332=00000332.TIF
,FILE333=00000333.TIF
,FILE334=00000334.TIF
,FILE335=00000335.TIF
,FILE336=00000336.TIF
,FILE337=00000337.TIF
,FILE338=00000338.TIF
,FILE339=00000339.TIF
,FILE340=00000340.TIF
,FILE341=00000341.TIF
,FILE342=00000342.TIF
,FILE343=00000343.TIF

FILE344=00000344.TIF
,FILE345=00000345.TIF
,FILE346=00000346.TIF
,FILE347=00000347.TIF
,FILE348=00000348.TIF
,FILE349=00000349.TIF
,FILE350=00000350.TIF
,FILE351=00000351.TIF
,FILE352=00000352.TIF
,FILE353=00000353.TIF
,FILE354=00000354.TIF
,FILE355=00000355.TIF
,FILE356=00000356.TIF
,FILE357=00000357.TIF
,FILE358=00000358.TIF
,FILE359=00000359.TIF

FILE360=00000360.TIF
,FILE361=00000361.TIF
,FILE362=00000362.TIF
,FILE363=00000363.TIF
,FILE364=00000364.TIF
,FILE365=00000365.TIF
,FILE366=00000366.TIF
,FILE367=00000367.TIF
,FILE368=00000368.TIF
,FILE369=00000369.TIF
,FILE370=00000370.TIF
,FILE371=00000371.TIF
,FILE372=00000372.TIF
,FILE373=00000373.TIF
,FILE374=00000374.TIF
,FILE375=00000375.TIF

FILE376=00000376.TIF
,FILE377=00000377.TIF
,FILE378=00000378.TIF
,FILE379=00000379.TIF
,FILE380=00000380.TIF
,FILE381=00000381.TIF
,FILE382=00000382.TIF
,FILE383=00000383.TIF
,FILE384=00000384.TIF
,FILE385=00000385.TIF
,FILE386=00000386.TIF
,FILE387=00000387.TIF
,FILE388=00000388.TIF
,FILE389=00000389.TIF
,FILE390=00000390.TIF
,FILE391=00000391.TIF

FILE392=00000392.TIF
,FILE393=00000393.TIF
,FILE394=00000394.TIF
,FILE395=00000395.TIF
,FILE396=00000396.TIF
,FILE397=00000397.TIF
,FILE398=00000398.TIF
,FILE399=00000399.TIF
,FILE400=00000400.TIF
,